

FINANSIJE

ČASOPIS ZA TEORIJU I PRAKSU FINANSIJA

- **Marina Đorđević, Jadranka Đurović Todorović, Milica Ristić Cakić**
ZNAČAJ UPOTREBE QE I “NOVCA IZ HELIKOPTERA” U POKRETANJU
PRIVREDNE AKTIVNOSTI NAKON KRIZE IZAZVANE VIRUSOM KOVID 19
- **Aleksandra Tomić, Siniša Milošević**
MAKROEKONOMSKI EFEKTI REGULATORNIH EKONOMSKIH REFORMI REPUBLIKE SRBIJE
- **Goran Nikolić**
TENDENCIJE SPECIJALIZACIJE SRPSKOG IZVOZA I UVOZA: KOMPARATIVNA ANALIZA 2000–2019.
- **Stefan Vržina**
INVESTICIJE U OSNOVNA SREDSTVA I OPTEREĆENJE POREZOM
NA DOBITAK TRANSPORTNIH PREDUZEĆA U SRBIJI
- **Sanja Bakić**
KOMPARATIVNI PRIKAZ SAVREMENIH I TRADICIONALNIH
KONCEPCIJA OBUHVATANJA TROŠKOVA
- **Ljubiša Dabić**
POSEBAN REŽIM PRIMANJA LICA U PRAVU
DRŽAVNE REVIZIJE REPUBLIKE SRBIJE

Osnivač i izdavač: Ministarstvo finansija Republike Srbije, Beograd, Kneza Miloša 20
www.mfin.gov.rs

Osnivačka i izdavačka prava preuzeta od Ministarstva finansija SRJ na osnovu Sporazuma o prenosu osnivačkih prava br. 651-01-1/2003.

Za izdavača: Siniša Mali, ministar finansija

Uređivački odbor: prof. dr Veroljub Dugalić, Luka Tomić, prof. dr Gordana Ilić-Popov, prof. dr Pavle Petrović, prof. dr Dejan Popović, prof. dr Božidar Raičević, prof. dr Nebojša Savić, prof. dr Nikola Stevanović, prof. dr Kata Škarić, prof. dr Boško Živković
Šire članstvo Uređivačkog odbora: prof. dr Mihail Arandarenko, Miodrag Arsić, prof. dr Boris Begović, prof. dr Aleksandra Jovanović, prof. dr Milena Jovičić, dr Boško Mijatović, dr Branko Milanović (Vašington), Božo Novoselac, prof. dr Željko Šević (London)

Glavni urednik: Luka Tomić

Zamenik glavnog urednika: prof. dr Dejan Popović

Redakcija: Časopis FINANSIJE, Ministarstvo finansija Republike Srbije, Kneza Miloša 20, 11000 Beograd. E-mail: casopis.finansije@mfin.gov.rs

Štampa: Štamparija Ministarstva finansija Republike Srbije, Kneza Miloša 20, 11000 Beograd

*Prvi broj časopisa FINANSIJE izašao je 26. januara 1946. godine.
Od 1. maja 1949. godine, osnivač časopisa je Savezno ministarstvo finansija.
Od 1. januara 2003. godine, prava osnivača i izdavača časopisa preuzima
Ministarstvo finansija Republike Srbije.*

<p>Izuzetan doprinos razvoju časopisa dali su: dr Bogoljub Lazarević, dr Milan Golijanin i prof. dr Miroslav Petrović</p>

Copyright©2004-2020 by Ministarstvo finansija Republike Srbije
Sva prava zadržana.

FINANSIJE

Časopis za teoriju i praksu finansija

75 godina, br. 1–6/2020

Beograd

SADRŽAJ

Marina ĐORĐEVIĆ, Jadranka ĐUROVIĆ TODOROVIĆ, Milica RISTIĆ CAKIĆ
ZNAČAJ UPOTREBE QE I “NOVCA IZ HELIKOPTERA” U POKRETANJU
PRIVREDNE AKTIVNOSTI NAKON KRIZE IZAZVANE VIRUSOM KOVID 19
str. 7 - 27

Aleksandra TOMIĆ, Siniša MILOŠEVIĆ
MAKROEKONOMSKI EFEKTI REGULATORNIH EKONOMSKIH REFORMI
REPUBLIKE SRBIJE
str. 28 - 46

Goran NIKOLIĆ
TENDENCIJE SPECIJALIZACIJE SRPSKOG IZVOZA I UVOZA:
KOMPARATIVNA ANALIZA 2000–2019.
str. 47 - 66

Stefan VRŽINA
INVESTICIJE U OSNOVNA SREDSTVA I OPTEREĆENJE POREZOM NA
DOBITAK TRANSPORTNIH PREDUZEĆA U SRBIJI
str. 67 - 82

Sanja BAKIĆ
KOMPARATIVNI PRIKAZ SAVREMENIH I TRADICIONALNIH KONCEPCIJA
OBUHVATANJA TROŠKOVA
str. 83 - 95

Ljubiša DABIĆ
POSEBAN REŽIM PRIMANJA LICA U PRAVU DRŽAVNE REVIZIJE
REPUBLIKE SRBIJE
str. 96 - 128

PRIKAZI

Marijana MACUKATO: PREDUZETNIČKA DRŽAVA: Rušenje mitova o sukobu
društvenog i privatnog sektora
Biljana Vitković
str. 129 - 135

FINANCE

Journal for the theory and practice of finance

75 years, No 1–6/2020

Belgrade

CONTENTS

Marina DJORDJEVIĆ, Jadranka DJUROVIĆ TODOROVIĆ, Milica RISTIĆ CAKIĆ
THE IMPORTANCE OF USING QE AND “HELICOPTER MONEY” IN STARTING
ECONOMIC ACTIVITY AFTER THE CRISIS CAUSED BY THE COVID 19 VIRUS
pp. 7 - 27

Aleksandra TOMIĆ, Siniša MILOŠEVIĆ
MACROECONOMIC EFFECTS OF REGULATORY ECONOMIC REFORMS OF
THE REPUBLIC OF SERBIA
pp. 28 - 46

Goran NIKOLIĆ
TENDENCY OF SPECIALIZATION OF SERBIAN EXPORTS AND IMPORTS:
COMPARATIVE ANALYSIS 2000–2019
pp. 47 - 66

Stefan VRŽINA
INVESTMENTS IN FIXED ASSETS AND CORPORATE INCOME TAX BURDEN
OF TRANSPORT COMPANIES IN SERBIA
pp. 67 - 82

Sanja BAKIĆ
COMPARATIVE REVIEW OF MODERN AND TRADITIONAL CONCEPTS OF
COST ACCOUNTING
pp. 83 - 95

Ljubiša DABIĆ
SPECIAL REGIME OF INCOME OF PERSONS IN THE LAW OF STATE AUDIT
OF THE REPUBLIC OF SERBIA
pp. 96 - 128

REVIEW

Marijana MACUKATO (Mariana MAZZUCATO): PREDUZETNIČKA DRŽAVA:
Rušenje mitova o sukobu društvenog i privatnog sektora (THE ENTREPRENEURIAL
STATE: Debunking Public vs. Private Sector Myths)
Biljana Vitković
pp. 129 - 135

Primljen/Received: 02.6.2020.
Prihvaćen/Accepted: 25.6.2020

UDC 616.98:578.834]:338.124.4
338.246.2:336.74
Pregledni rad

ZNAČAJ UPOTREBE QE I “NOVCA IZ HELIKOPTERA” U POKRETANJU PRIVREDNE AKTIVNOSTI NAKON KRIZE IZAZVANE VIRUSOM KOVID 19

THE IMPORTANCE OF USING QE AND “HELICOPTER MONEY”
IN STARTING ECONOMIC ACTIVITY AFTER THE CRISIS CAUSED
BY THE COVID 19 VIRUS

Marina ĐORĐEVIĆ
Univerzitet u Nišu
Ekonomski fakultet Niš
marina.djordjevic@eknfak.ni.ac.rs

Jadranka ĐUROVIĆ TODOROVIĆ
Univerzitet u Nišu
Ekonomski fakultet Niš
jadranka.djurovic@eknfak.ni.ac.rs

Milica RISTIĆ CAKIĆ
Inovacioni centar Univerziteta u Nišu
milica42777@gmail.com

Sažetak

Upotreba nekonvencionalnih instrumenata i mera monetarne politike, poput kvantitativnih olakšica (QE) postaje učestala pojava koja prati ekonomske krize bez obzira na uzroke koji ih izazivaju. Centralne banke pribegavaju upotrebi ovih instrumenata u uslovima kada su sve ostale instrumente monetarne politike već iscrpele. Takođe, ove nekonvencionalne mere se koriste u okolnostima izuzetno niskih referentnih kamatnih stopa koje su toliko snižene da su blizu ili se približavaju nuli. Dakle, vodi se politika “jeftinog novca” koga opet nema dovoljno tako da su centralne banke prinuđene da povećavaju likvidnost privrede i stanovništva upotrebom kvantitativnih olakšica. S druge strane, vlade pribegavaju plasiranju “novca iz helikoptera” i na taj način snabdevaju privredu i stanovništvo velikim količinama novca. Povećana likvidnost ovih sektora znači i povećanu potrošnju, što u krajnjem rezultira povećanom proizvodnjom i rastom BDP-a.

Cilj rada je da ukaže na značaj upotrebe kvantitativnih olakšica, ali i “novca iz helikoptera” u prevazilaženju krize izazvane pandemijom virusa kovid-19. U radu su analizirane mere tri izabrane centralne banke i centralne banke Srbije. Došlo se

do zaključka da su Centralna banka Japana, Federalne rezerve SAD-a (The Federal Reserve System – the Fed) i Evropska centralna banka (The European Central Bank – ECB) pribegavale upotrebi nekonvencionalnih instrumenata i mera monetarne politike i u periodu prethodne krize koja je izazvana fiansijskim uzrocima, a, takođe, i danas u periodu krize izazvane zdravstvenim faktorima. Upotreba ovih instrumenata ima značajan uticaj na sve makroekonomske varijable, a pre svega na rast BDP-a, zaposlenosti, inflacije i na pokretanje privredne aktivnosti uopšte. Narodna banka Srbije (NBS) je, takođe, pristupila primeni kvantitativnih olakšica i “novca iz helikoptera” u okviru svojih mera u prevazilaženju negativnih posledica krize.

Ključne reči: kvantitativne olakšice, “novac iz helikoptera”, centralna banka, BDP, novčana masa.

Abstract

The use of unconventional monetary policy instruments and measures, such as quantitative easing (QE), is becoming a frequent occurrence that accompanies economic crises regardless of their causes. Central banks resort to the use of these instruments in conditions when all other monetary policy instruments have already been exhausted. Also, these unconventional measures are used in circumstances of extremely low reference interest rates, which are so low that they are close to zero. Thus, a policy of “cheap money” is pursued, when again there is not enough, that central banks are forced to increase the liquidity of the economy and the population by using quantitative easing. On the other hand, governments resort to placing “helicopter money” and thus supply the economy and the population with large amounts of money. Increased liquidity of these sectors also means increased consumption, which ultimately results in increased production and GDP growth.

The aim of this paper is to point out the importance of using quantitative easings, but also “helicopter money” in overcoming the crisis caused by the covid-19 pandemic. The paper analyzes the measures of three selected central banks and the central bank of Serbia. It was concluded that the Bank of Japan, the Fed and the ECB resorted to the use of unconventional instruments and monetary policy measures during the previous crisis caused by financial causes, and also today during the crisis caused by health issues. The use of these instruments has a significant impact on all macroeconomic variables, and above all on GDP growth, employment, inflation and the launch of economic activity in general. The National bank of Serbia (NBS) also approached the application of quantitative easings and “helicopter money” as part of its measures to overcome the negative consequences of the crisis.

Keywords: *quantitative easings, “helicopter money”, central bank, GDP, money supply.*

JEL: E42, E51, E52, E58.

UVOD

Centralne banke većine zemalja u svetu suočavaju se sa novim izazovom koji im nameću finansijske krize uzrokovane različitim faktorima. Suština problema koji se javlja u vođenju monetarne politike sastoji se u tome da su nosioci monetarne vlasti iscrpili sve konvencionalne instrumente i mere i prinuđeni su da pribegavaju upotrebi nekonvencionalnih instrumenata i mera, kao što su kvantitativne olakšice i "novac iz helikoptera".

Kvantitativne olakšice podrazumevaju otkup hartija od vrednosti koje emituje država ili korporacije od strane centralne banke. Na taj način se povećava količina novca u opticaju i likvidnost privrede i stanovništva. Kada su kamatne stope dostigle toliko nizak nivo da centralne banke ne mogu više da manipulišu njima, te banke pribegavaju upotrebi nekih drugih instrumenata koji će obezbediti privredi i stanovništvu dodatnu likvidnost. Kvantitativne olakšice se primenjuje usled neefektivnosti drugih mera koje centralna banka ima na raspolaganju. U tom smislu, važno je naglasiti da se količina novca u opticaju povećava, što je u periodu krize, kada je veliki deo firmi i domaćinstava smanjio svoja ulaganja i potrošnju, od posebnog značaja kako bi se izbegla recesija prevelikih razmera.

Slično, „novca iz helikoptera“ je teorijsko i neoortodoksno sredstvo monetarne politike koje centralne banke koriste za podsticanje ekonomije. Ekonomista Milton Friedman je predstavio pojam „novac iz helikoptera“ 1969. godine, ali ga je bivši predsednik Fed-a Ben Bernanke

popularizovao 2002. godine. Ova mera bi trebalo da se koristi u uslovima niskih kamata kada je rast privrede i dalje slab. „Novac iz helikoptera“ podrazumeva da centralna banka ili vlada snabdeva privredu i stanovništvo velikim količinama novca kao da se novac distribuira ili rasipa iz helikoptera.

Suprotno konceptu korišćenja "novca iz helikoptera", centralne banke koriste kvantitativne olakšice kako bi povećale ponudu novca i snizile kamatne stope kupovinom državnih ili drugih finansijskih hartija od vrednosti da bi izazvale ekonomski rast. Za razliku od „novca iz helikoptera“, koji uključuje distribuciju štampanog novca javnosti, centralne banke koriste kvantitativne olakšice da bi kreirale novac, a zatim otkupile imovinu pomoću štampanog novca. QE nema direktan uticaj na javnost, dok se "novac iz helikoptera" direktno daje na raspolaganje potrošačima radi povećanja potrošnje (Investopedia, 2020).

Iluzija "besplatnog ručka" može se potvrditi i kod primene ovih nekonvencionalnih instrumenata i mera monetarne politike. Naime, štampanje novca i njegovo "bacanje iz helikoptera" ili otkup državnih i visokorangiranih korporativnih hartija od vrednosti upotrebom novoemitovanog novca izazvaće problem u javnim finansijama koji će se manifestovati kroz povećanje budžetskog deficita i porast javnog duga, ali i problem u domenu finansijske stabilnosti i rasta cena. Naravno, sve ove žrtve neće biti uzaludne, jer se očekuje da će doprineti ublažavanju pada BDP-a i održanju zadovoljavajućeg nivoa zaposlenosti. Neki ekonomisti upotrebljavaju termin

fiskalna monetizacija koji predstavlja kombinaciju fiskalnih davanja i “novca iz helikoptera”. Tako, Masciandro (2020) dokazuje da kombinacija fiskalnog davanja i monetizacije može uticati na odnos između političara i nosilaca monetarne vlasti. Po njegovom mišljenju, sukobi između političara i nosilaca monetarne vlasti biće verovatniji i oni mogu izazvati pritiske na centralnu banku od strane vlasti.

U prvom delu rada prikazani su kanali transmisije nekonvencionalnih instrumenata i mera monetarne politike. Posmatranjem njihovog izolovanog uticaja mogu se zapaziti sledeći kanali: kanal očekivanja, kanal likvidnosti, kanal supstitucije, inflatorni kanal i stimulatívni kanal.

Drugi deo rada prikazuje upotrebu QE i “novca iz helikoptera” u periodu ekonomske krize izazvane korona virusom u izabranim centralnim bankama sveta. Na osnovu analize tri centralne banke koje se smatraju pionirima u upotrebi kvantitativnih olakšica mogu da se donesu izvesni zaključka koji bi mogli da koriste i svim ostalim nosiocima monetarne vlasti u drugim državama.

Na kraju, dat je prikaz upotrebe monetarnih mera od strane NBS i izvučeni su određeni zaključci iz rada.

PROBLEM TRANSMISIJE QE I NOVCA IZ HELIKOPTERA

S obzirom na to da se kvantitativne olakšice i “novac iz helikoptera” relativno kratko sprovode u praksi, ne postoji jedinstven stav o efektima njihove transmisije na realni i finansijski sektor. Da bi se sagledali kanali transmisije nekonvencionalnih

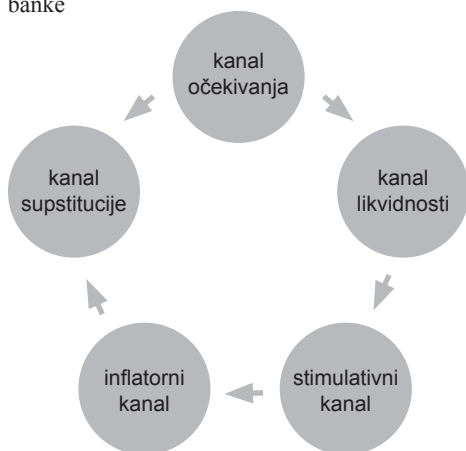
instrumenata monetarne politike, neophodno je izolovati njihov uticaj od drugih monetarnih i fiskalnih mera koje se u tom trenutku sprovode (Dahlhaus et al, 2018). Jedan od kanala transmisije kvantitativnih olakšica je *kanal* očekivanja koji se odnosi na očekivanja javnosti da će i nakon ekonomskog oporavka kamatne stope ostati na niskom nivou. Međutim, ova kanal predstavlja signal javnosti u kom pravcu će se kretati monetarna politika i ima veći uticaj na kamatne stope na srednji rok s obzirom na to da će posvećenost niskim kamatnim stopama trajati dok se ekonomija dovoljno ne oporavi.

Jedan od najznačajnijih kanala je *kanal likvidnosti*, zbog koga se ovi instrumenti centralne banke i sprovode, a koji se odnosi na povećanje likvidnosti kod investitora i smanjenje premije na likvidnost kod većine hartija od vrednosti. Posredstvom ovog kanala dolazi do povećanja prinosa na državne hartije od vrednosti s obzirom da kvantitativne olakšice smanjuju premiju na likvidnost. Sprovođenje kvantitativnih olakšica treba da pozitivno utiče na bilanse finansijskih institucija i mogućnost finansiranja ekonomskih agenata. S druge strane, davanjem novca stanovništvu, direktno se povećava njegova likvidnost i utiče se na porast potrošnje.

Kanal supstitucije portfolija predstavlja treći kanal transmisije efekata kvantitativnih olakšica i “novca iz helikoptera”. Ovaj kanal se odnosi na promenu strukture i vrednosti portfolija imovine centralne banke koja dalje utiče na odluke ekonomskih agenata. Kada centralna banka kupuje određenu vrste imovine smanjuje se njena dostupnost

ekonomskim agentima, a povećana količina novca utiče na pad kamatnih stopa povećavajući dostupnost kredita za domaćinstva i preduzeća čime se povećava potrošnja i investicije (Janus, 2015).

Slika 1: Kanali transmisije nekonvencionalnih instrumenata monetarne politike centralne banke

Izvor: Autori, na osnovu: Janus, J. (2015), The Transmission Mechanism of Unconventional Monetary Policy, I ER57/2015

Jedan od kanala sa najbržim pravcem delovanja je *inflatorni kanal*. On se odnosi na očekivanja investitora u vezi uticaja politike kvantitativnih olakšica i “novca iz helikoptera” na nivo inflacije u budućem periodu. S druge strane, uticaj politike kvantitativnih olakšica se može posmatrati kao efikasan način u borbi protiv deflacije, zbog čega centralna banka Japana ovaj instrument koristi dugi niz godina.

Na kraju, *stimulativni kanal* se odnosi na efekte kvantitativnih olakšica na BDP i kamatne stope. Do sada su izvršena mnoga istraživanja koja su pokazala postojanje značajne veze između promena u „iznosu” kvantitativnih olakšica i promena u

nivou BDP-a i kamatnih stopa. Na osnovu istraživanja, može se uočiti da će povećana količina novca u privredi, koja je plasirana u vidu kvantitativnih olakšica, pozitivno uticati na rast BDP-a, a obrnuto srazmerno će uticati na kretanje kamatnih stopa. Niske kamatne stope će na dugi i srednji rok stimulatивно uticati na rast investicija i BDP-a. Blattner and Joyce (2020) su pokazali da je upotreba kvantitativnih olakšica od strane ECB u 2015. godini uticala pozitivno na rast BDP-a i pokretanje inflacije u narednoj godini.

UPOTREBA QE I “NOVCA IZ HELIKOPTERA” U PERIODU EKONOMSKE KRIZE IZAZVANE KORONA VIRUSOM U IZABRANIM CENTRALNIM BANKAMA

Ekonomaska kriza koja je nastupila nakon zdravstvene krize izazvane pandemijom virusa kovid-19 zahteva brzu reakciju vlasti, i to kako u domenu monetarne, tako i u domenu fiskalne politike. Kako je oblast interesovanja našeg rada reakcija monetarnih vlasti na krizu izazvanu “paralizom” svetske ekonomije zbog pandemije, sagledaćemo montarne mere centralnih banka kao odgovor na smanjenu likvidnost privrede i stanovništva i time uzrokovanu smanjenu potrošnju, koja je dovela do smanjenja proizvodnje i propadanja velikog broja malih i srednjih privrednika. U skladu s tim, došlo je do primene drugog talasa kvantitativnih olakšica i “novca iz helikoptera” u čitavom svetu. Prvi talas primene ovih nekonvencionalnih instrumenata vezuje

se za finansijsku krizu iz 2008. godine koja je, takođe, bila kriza svetskih razmera i od koje se svetska ekonomija relativno skoro oporavila.

Akcije centralnih banaka bile su veoma slične onima koje su preduzimate u vreme krize 2008. godine izazvane poremećajima na hipotekarnom tržištu. Prvi koraci centralnih banaka bili su *snižavanje referentnih kamatnih stopa* koliko je to bilo moguće, s obzirom na to da su u nekim centralnim bankama one već bile na jako niskom nivou. Takođe, mnoge centralne banke su *ublažile uslove za dobijanje kredita stanovništvu i privredi*. Ako firma koja ima finansijske poteškoće otpusti ili odbije da zaposli radnike, izgubiće iskusne zaposlene koji su joj neophodni za nastavak normalnog poslovanja. S druge strane, porodica privremeno bez primanja može da izgubi hipoteku, izgubivši dom. Da bi se izbegla trajna šteta od propadanja izazvanog virusom, važno je osigurati da kredit bude dostupan za inače zdrave zajmoprimce koji se suočavaju sa privremenim periodom niskog dohotka ili prihoda. Najzad, veliki broj centralnih banaka je pristupio *primeni nekonvencionalnih instrumenata i mera* poput kvantitativnih olakšica i “novca iz helikoptera”.

Međutim, nosioci monetarne vlasti suočavaju se sa još većim izazovom. Moraju osigurati da ekonomska šteta od pandemije ne bude dugotrajna. U idealnom slučaju, kada efekti virusa prođu, ljudi će se vratiti na posao, u školu, u prodavnice, a ekonomija će se vratiti u normalu. U tom scenariju recesija može biti duboka, ali neophodno je uticati svim merama da ona bude kratka. Ali to nije

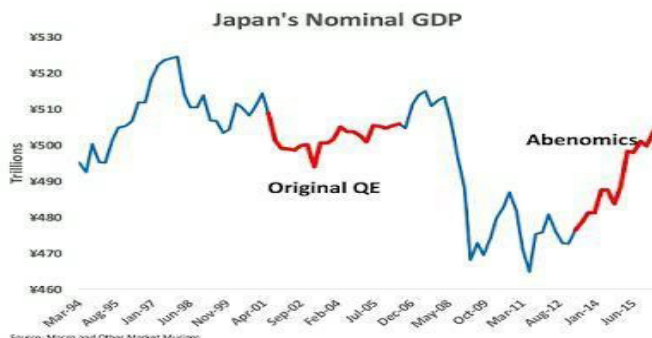
jedini mogući scenario: ako su kritični ekonomski odnosi poremećeni slabom aktivnošću koja je trajala mesecima, ekonomiji će trebati jako dugo da se oporavi.

Centralna banka Japana (BOJ) bila je primorana, početkom XXI veka, da uvede neke nekonvencionalne mere nakon dugog perioda stagnacije, hronične deflacije i neuspele politike nultih kamatnih stopa. Ona je prva u svetu počela sa primenom kvantitativnih olakšica 2001. godine, u cilju ostvarivanja željenog nivoa inflacije i oživljavanja sopstvene privrede. Cilj monetarne ekspanzije nije više bio smanjenje kratkoročnih međubankarskih kamatnih stopa (koje su bile na nuli), već povećanje viškova likvidnosti banaka kupovanjem japanskih trezorskih zapisa, državnih obveznica i druge finansijske imovine od banaka.

Borba monetarnih vlasti Japana protiv deflacije postajala je sve duža i neizvesnija, pa je bilo jasno da su potrebne intenzivnije monetarne olakšice. Aprila meseca 2013. godine Centralna banka Japana uvodi novu politiku kvantitativnih olakšica (grafikon 1). Kvantitativne olakšice su dizajnirane tako da prevaziđu ograničenja prethodnih politika.

Grafikon 1: Primena kvantitativnih olakšica u Japanu, 1994–2015.

Izvor: www.tradingeconomics.com (pristupljeno dana 23.4.2020.)

Kvantitativne olakšice sastoje se od dva glavna elementa:

Prvo, kvantitativne olakšice nastoje povećati inflatorna očekivanja i stoga drastično menjaju deflaciju i način razmišljanja koji se javio u javnosti kroz snažnu posvećenost banke postizanju cilja stabilnosti cena od 2% u najranije moguće vreme.

Drugo, kroz masovne kupovine državnih obveznica od strane Centralne banke, vrši se pritisak ne samo na kratkoročne nominalne kamatne stope, već na celokupnu krivu prinosa.

Kombinovanjem ova dva elementa, kvantitativne olakšice omogućavaju banci da značajno smanji ne samo kratkoročne već i dugoročne realne kamatne stope.

U Japanu su se, kao i u svim zemljama sveta, osetile snažne posledice krize izazvane korona virusom što je moglo da se vidi na osnovu kretanja na berzi. Nikei indeks je krajem februara počeo da pada i u martu je njegova vrednost dostigla najniži nivo. Mesec i po dana kasnije počinje da raste i krajem aprila povećava se za 2,14%.

Prema podacima, japanska

maloprodaja opala je u martu za 4,6% u odnosu na godinu ranije, a Indeks poverenja potrošača u Japanu pao je na 21,6 u aprilu 2020. godine sa 30,9 u prethodnom mesecu, dostigavši najniži nivo. Celokupna dešavanja su imala jak efekat na BDP Japana, pa je on od 0,6% u 2019. godini dostigao vrednost -1,8% početkom 2020. godine. Stopa rasta BDP-a smanjila se za 1,8 % u kvartalu tokom tri meseca do decembra 2019.godine, što je u skladu sa preliminarnom procenom smanjenja od 1,6%. Ovo je bio najbrži pad BDP-a od drugog tromjesečja 2014. godine jer je lična potrošnja pala za 2,8%, nakon povećanja poreza na promet u oktobru. Uz to, investiciona potrošnja je opala za 4,6%, dok je državna potrošnja porasla 0,2%, a rast javnih investicija smanjen je na najniži nivo od 0,7%.

S obzirom na stanje u japanskoj ekonomiji, na sastanku o monetarnoj politici koji je održan krajem januara 2020.godine, Odbor za monetarnu politiku Banke Japana odlučio je sledeće:

– da primenjuje negativnu referentnu kamatnu stopu od -0,1%;

– da vrši otkup japanskih državnih obveznica kako bi njihov desetogodišnji prinos održala na 0%;

– da centralna banka kupuje hartije od vrednosti godišnjim tempom od oko 80 hiljada milijardi jena i

– da nastavi sa kvantitativnim i kvalitativnim monetarnim olakšanjem (KKE) sa ciljem da postigne cilj stabilnosti cena od 2% (Bank of Japan, 2020).

Federalne rezerve (Fed) počele su sa sprovođenjem kvantitativnog popuštanja u vreme svetske ekonomske krize novembra 2008. godine i primenjivale su ga iz tri dela – QE1, QE2 i QE3. Tokom ova tri talasa u sprovođenju kvantitativnih olakšica, vrednost po kojoj su hartije od vrednosti otkupljivane varirala je, a na kraju sprovođenja treće runde, krajem oktobra 2014. godine, ostvarena akumulacija hartija od vrednosti bila je na nivou od 4,5 hiljada milijardi dolara.

Centralna banka SAD-a, kao jedna od vodećih banaka u svetu, morala je pažljivo da preduzima određene mere kako bi ublažila posledice ekonomske krize izazvane pandemijom virusa covid-19, imajući u vidu da su njene odluke referentne za brojne centralne banke koje se na nju ugledaju. Kriza izazvana pandemijom reflektovala se preko finansijskog tržišta što se može uočiti na osnovu kretanja Dow Jones indeksa koji je doživeo snažan pad u period trajanja pandemije, tj u prvom kvartalu 2020. godine. Nakon tog perioda, dolazi do njegovog blagog rasta. Trend pada američke ekonomije može se pratiti i na osnovu kretanja BDP-a. Američka ekonomija je u prvom kvartalu 2020. godine doživela pad za 4,8%, okončavši najduži period

rasta ekonomije. Lična potrošnja je imala najveći pad još od 1980. godine, a investiciona ulaganja su se smanjila četiri puta u posmatranom periodu. Pored toga, izvoz i uvoz su naglo opali, dok je državna potrošnja porasla.

S obzirom na trenutno stanje u realnoj i finansijskoj sferi ekonomije SAD-a, Federalne rezerve su u januaru objavile da će ponovo *smanjiti referentnu kamatnu stopu* kako bi se podstakla ekonomija tokom epidemije koronavirusa. Plan da se olakša ekonomski pad uzrokovan virusom uključuje sniženje kamatnih stopa na gotovo nulu i *sprovođenje programa kvantitativnog olakšavanja* za 700 milijardi dolara. To je uslovalo rast monetarnog agregata M0 sa 3.454 milijardi USD u februaru na 3.883 milijardi USD u martu 2020. godine. Fed je najavio plasiranje velike količine novca u vidu “novca iz helikoptera”. Preduzete su i brojne mere na strani fiskalne politike u vidu odlaganja plaćanja obaveza za 90 dana. Dakle, fiskalne vlasti će morati da se zaduže za pokriće deficita izazvanog direktnim davanjem novca građanima (helicopter money), a monetarne vlasti će od njih otkupljivati obveznice i upumpavati likvidnost u sistem.

Ako štampanje i davanje novca javnosti dovede do toga da građani izađu i troše, “novac iz helikoptera” mogao bi potstaći inflaciju, što ne bi bilo dobro za “ranjenu” privredu. S druge strane, ako se građani odluče da sačuvaju čekove za mere predostrožnosti, to bi izazvalo problem zbog velike količine likvidnosti, ali nedovoljne potrošnje (Bloomberg, 2020, para 4).

Što se tiče **Evropske centralne banke (ECB)** i ona je, takođe, pristupila

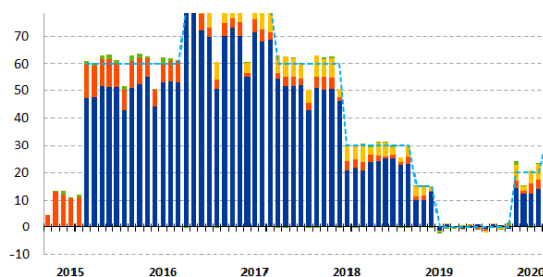
primeni kvantitativnih olakšica u cilju ublažavanje posledica velike svetske ekonomske krize. Zbog činjenice da ona sprovodi jedinstvenu monetarnu politiku u zemljama koje koriste evro, ali da iste te zemlje ne sprovode i jedinstvenu fiskalnu politiku, ECB je dugo izbegavala sprovođenje kvantitativnih olakšica. ECB je sve do kraja 2014. koristila različite instrumente monetarne politike koje ima na raspolaganju kako bi pokrenula ekonomski rast i ostvarila ciljanu stopu inflacije od 2%. Kako to nije uspjela primenom konvencionalnih instrumenata i mera, ECB kreće sa primenom kvantitativnih olakšica početkom 2015. godine.

Evropska unija se, takođe, našla pod udarom ekonomske krize izazvane pandemijskom krizom kovid-19. S obzirom na to, neophodno je najpre sagledati stanje ekonomije EU na osnovu kretanja na finansijskom tržištu i kretanja BDP-a. Što se tiče kretanja na finansijskom tržištu, može se uočiti da je Euro Stoxx 50 imao pad od 875 bodova ili 23% od početka 2020. godine. Ekonomija eurozone doživela je pad za 3,8% u prvom

kvartalu 2020. godine u poređenju sa tržišnim očekivanjima od -3,5%. To je bilo najveće smanjenje BDP-a od 1995. godine jer je zbog pandemije koronavirusa od sredine marta ogroman broj kompanija bio prisiljen da obustavi rad, a potrošači su morali da ostanu kod kuće. Najveći pad su imale ekonomije Francuske, Španije i Italije.

S obzirom na to, Evropska centralna banka bila je primorana da, pored standardnih instrumenata i mera i izuzetno niske repo stope, pristupi nestandardnim merama monetarne politike. Program za kupovinu imovine (Asset Purchase Programme – APP) je program ECB koji predstavlja deo paketa nestandardnih mera monetarne politike, a koji je započeo sredinom 2014. godine kako bi podržao mehanizam transmisije monetarne politike na realnu ekonomiju i osigurao stabilnost cena. Ovaj program obuhvata sledeće: program kupovine korporativnog sektora (CSPP), program kupovine u javnom sektoru (PSPP), program otkupa hartija od vrednosti zaštićenim sredstvima (ABSPP) i treći program otkupa obveznica (CBPP3) (ECB, 2020) (grafik 2).

Grafik 2: Primena kvantitativnih olakšica ECB, 2015–2020. god.

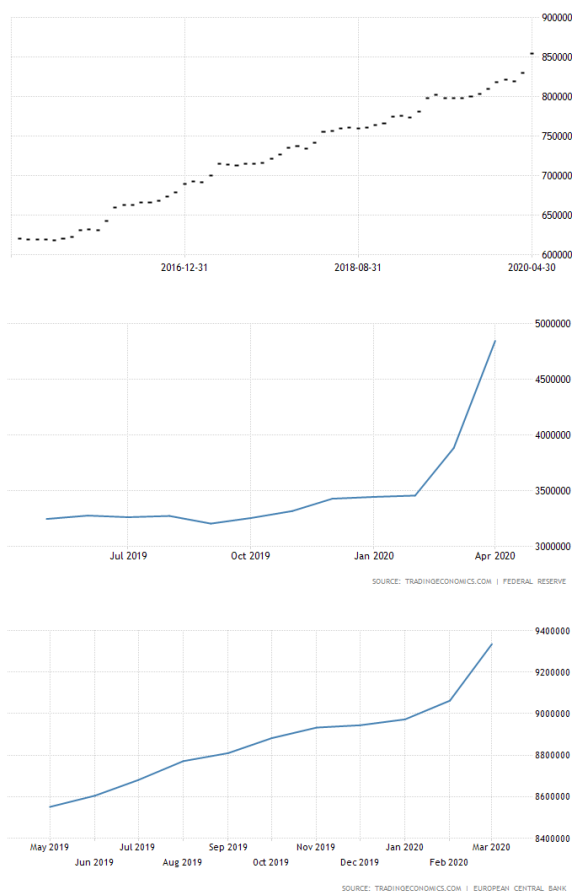
Izvor: ECB, (2020) dostupno na:

<https://www.ecb.europa.eu/mopo/implement/omt/html/index.en.html#abspp>
(pristupljeno dana 21.5.2020.)

Rast novčane mase rezultat je primene instrumenata i mera ECB, ali i aktivnosti Evropske investicione banke koja je obezbedila 200 milijardi evra za evropsku ekonomiju. Ona je postavila “zaštitni štiti” evropskim kompanijama formirajući garancijski fond kao odgovor na kovid-19 odobrivši najpre iznos od 25 milijardi evra. Ovaj novac je namenjen malim i srednjim preduzećima i korporacijam u realnoj ekonomiji i deo je već pomenutog paketa podrške.

Na osnovu kretanja novčane mase može se uočiti da su centralne banke Japana, SAD-a i Evropske unije vodile izrazito ekspanzivnu monetarnu politiku u periodu krize izazvane pandemijom korona virusa, što je posledica upotrebe kvantitativnih olakšica i “novca iz helikoptera” (grafik 3).

Grafik 3: Trend rasta novčane mase u Japanu, Fed-u i Euro zoni, 2019–2020. god.

Izvor: <https://tradingeconomics.com/japan/money-supply-m1>, <https://tradingeconomics.com/usa/money-supply-m1>, <https://tradingeconomics.com/euro-area/money-supply-m1>
(pristupljeno dana 20.5.2020.)

Tabela 1: Pregled mera izabranih centralnih banaka kao odgovor na krizu izazvanu pandemijom virusa kovid-19, mart 2020 – maj 2020. god.

Fed	Ciljani raspon referentne stope je spušten za 150 b.p. na 0–0,25% Kupovina aktive bez ograničenja u pogledu njenog trajanja i obima Razni programi podrške likvidnosti finansijskom, nefinansijskom sektoru i stanovništvu
ECB	Program kupovine aktive Privremeni program kupovine aktive u vreme pandemije Dodatne dugoročne operacije refinansiranja Ublažavanje kriterijuma u pogledu kolaterala kod sprovođenja operacija refinansiranja
Centralna banka Engleske	Smanjenje referentne stope za ukupno 65 b.p. na 0,10% Program kupovine aktive državnih, ali i korporativnih obveznica Dodatni podsticaji za finansiranje malih i srednjih preduzeća Programi podrške privredi
Banka Japana	Povećana kupovina japanskih državnih obveznica, hartija od vrednosti investicionih fondova i dr. Privremeno povećanje kupovine komercijalnih zapisa i korporativnih obveznica
Centralna banka Kanade	Referentna stopa spuštena za ukupno 150 p.b. na 0,25% Programi kupovine hartija od vrednosti
Centralna banka Australije	Referentna stopa spuštena za ukupno 50 p.b. na 0,25% i sužen koridor sa 50 na 40 p.b. Targetiranje prinosa na trogodišnje državne obveznice na 0,25% Planirane kupovine državnih obveznica svih ročnosti Programi dugoročnog finansiranja
Centralna banka Švedske	Smanjenje stope na kreditne olakšice za 55 b.p. na 0,2% Povećanje kupovine aktive za oko 27 milijardi evra

Centralna banka Poljske	Referentna stopa spuštena za 100 p.b. na 0,5% i sužen koridor osnovnih kamatnih stopa na $\pm 0,5\%$ Pokrenuti programi kupovine državnih obveznica Uveden program refinansiranja kredita komercijalnih banaka
Narodna banka Srbije	Smanjenje referentne stope sa 2,25 na 1,75% i sužavanje koridora sa $\pm 1,25\%$ na 1,0% u martu 2020. Ponovno smanjenje referentne stope sa 1,75% na 1,5% u aprilu 2020. god Obezbeđenje dodatne likvidnosti bankama kupovinom državnih obveznica Obezbeđenje tromesečnog moratorijuma na sve kredite i lizinge

Izvor: Autori na osnovu: IMF Policy Responses To Covid-19, Institute of International Finance, Covid-19

Osim analiziranih banaka, koje su bile pioniri u primeni kvantitativnih olakšica, na osnovu tabele 1 može se uočiti da su centralne banke najvećeg broja zemalja u svetu pribegavale određenim merama u cilju smanjenja posledica krize, a da se neke od tih mera mogu smatrati nekonvencionalnim. Takođe, treba pomenuti i **Banku Engleske** koja je koristila ovaj instrument i u periodu krize i nakon tzv. Bregzita. Dok je vlada sprovođila mere štednje, Banka Engleske je, s druge strane, kreirala 445 milijardi funti novog novca, koji je kupovinom hartija od vrednosti plasiran na finansijsko tržište. Iako je QE, u kombinaciji sa kamatnom stopom od skoro 0%, pomogao da se stanje privrede Ujedinjenog Kraljevstva dodatno ne pogorša, ipak je došlo i do neželjenih efekata u pogledu produblivanja nejednakosti među stanovništvom, zbog povećanje cena akcija i nekretnina. To je, naravno, pogodovalo imućnim slojevima

stanovništva. Banka Engleske je potvrdila da je najbogatijih 10% ljudi ostvarilo dobit od oko 350 hiljada funti, koju ne bi ostvarili bez kvantitativnih olakšica. Avgusta 2016, centralna banka Engleske je bila primorana da opet posegne za kupovinom hartija od vrednosti kako bi odgovorila na neizvesnost na tržištu prouzrokovano posledicama Bregzita. Odbor za monetarnu politiku Banke Engleske na posebnom sastanku 19. marta izglasao smanjenje referentne stope na 0,1% i povećanje udela državnih obveznica Velike Britanije za 200 milijardi funti, tako da je ona ponovo pristupila primeni kvantitativnih olakšica i vreme krize izazvane korona virusom (Bank of England, 2020).

MERE NBS I VLADE U BORBI PROTIV PANDEMIJE VIRUSA KORONA

Vlada Srbije je 15. marta 2020.

godine proglasila vanredno stanje i usvojila nekoliko mera suzbijanja pandemije. One su uključivale zatvaranje granica, zabranu kretanja građana tokom vikenda i između 17 i 5 sati tokom radnog dana (potpuna zabrana kretanja starijim građanima), obustavljanje javnog prevoza i svih aktivnosti u parkovima i javnim površinama namenjenim rekreaciji i sportu, zatvaranje obrazovnih centara i kupovine u tržnim centrima (osim prodavnica i apoteka).

Od kraja aprila mere zaštite su postepeno ublažene, uključujući ponovno otvaranje zelenih pijaca, fitness centara, frizerskih salona, parkova, barova, kafića i restorana i omogućavanje sportskih i rekreativnih aktivnosti na otvorenom. Gradski i međugradski prevoz nastavili su se 4. maja. Ubrzo, 7. maja je ukinuta vanredna situacija kojom je ukinuta zabrana kretanja građana, uključujući starije osobe. Tržni centri i vrtići su ponovo otvoreni, a komercijalni letovi su nastavljani od sredine maja. Od sredine maja, srpskim i stranim državljanima dozvoljeno je da uđu u zemlju uz negativno PCR testiranje ne starije od 72 sata, a od 22. maja negativni test više nije potreban za ulazak u Srbiju.

Vlada je preduzela brojne fiskalne i monetarne mere u prevazilaženju ekonomske krize izazvane pandemijom kovid-19. Do kraja maja usvojene fiskalne mere iznosile su oko 353 milijarde dinara (6,5 posto BDP-a).

Ključne mere Vlade uključuju:

- povećanje plata u javnom zdravstvu za 10% (RSD 13 mlrd.) i povećanje rashoda za zdravstvo (oko 26 mlrd RSD);

- jednokratnu isplatu svim penzionerima (7 mlrd RSD);
- univerzalni transfer gotovine u iznosu od 100 evra svakom građaninu starijem od 18 godina (oko 65 milijardi dinara);
- tromesečno odlaganje poreza na rad i doprinosa za socijalno osiguranje za sva privatna preduzeća, koje se otplaćuju u 24 rate počevši od 2021. godine (100 milijardi dinara);
- odlaganje akontacije poreza na dobit tokom drugog kvartala 2020. (21 milijarda dinara) i
- subvencije za plate, uključujući isplatu minimalnih zarada za sve zaposlene u malim i srednjim preduzećima i preduzetnicima tokom tri meseca (93 milijarde dinara) i isplatu 50 procenata neto minimalne zarade u trajanju od tri meseca za zaposlene u velikim preduzećima privatnog sektora i za zaposlene koji trenutno ne rade (4 milijarde dinara) (Ministarstvo finansija Republike Srbije, 2020) (tabela 2).

Ostale mere uključuju tromesečni moratorijum na izvršenje i kamate na poreski dug prema sporazumima o reprogramu i smanjenje za 10% kamatne stope na poreski dug. Odobrena je šema državne garancije za bankarske kredite malim i srednjim preduzećima (240 milijardi dinara), kao i novi zajmovi malim i srednjim preduzećima iz Fonda za razvoj (24 milijarde dinara).

Narodna banka Srbije je, u cilju smanjenja posledica krize izazvane pandemijom virusa kovid-19, preduzela sledeće mere:

1. smanjenje ključne kamatne

- stope sa 2,25% na 1,75% i sužavanje koridora kamatnih stopa sa $\pm 1,25\%$ na $\pm 1\%$ u odnosu na referentnu kamatnu stopu 12. marta 2020. godine;
- ponovno snižavanje referentne kamatne stopu sa 1,75% na 1,5%, u aprilu 2020. godine;
  - obezbeđivanje likvidnosti poslovnim bankama (i u dinarima i u evrima) dodatnim svop-aukcijama EUR/RSD i repo-aukcijama državnih hartija od vrednosti;
  - smanjenje devizne kamatne stope;
  - uvođenje tromesečnog moratorijuma na sve otplate po bankarskim kreditima i ugovorima o

finansijskom lizingu (NBS, 2020).

U ovom paketu mera NBS možemo uočiti izvesne oblike **kvantitativnih olakšica** koje se ogledaju kroz obezbeđivanje likvidnosti poslovnim bankama (i u dinarima i u evrima) dodatnim svop-aukcijama EUR/RSD i repo-aukcijama državnih hartija od vrednosti.

S druge strane, u programu ekonomskih mera možemo uočiti da je jedna od mera Vlade Srbije i direktna pomoć svim punoletnim građanima Srbije od 100 evra u dinarskoj protivvrednosti što ukazuje na to da je osim kvantitativnih olakšica, Republika Srbija koristila i “novac iz helikoptera” kako bi prevazišla negativne efekte krize izazvane pandemijom kojom je bilo ugroženo zdravlje građana.

Tabela 2: Program ekonomskih mera Vlade Srbije za smanjivanje negativnih efekata prouzrokovanih pandemijom virusa kovid-19

<i>I grupa – mere poreske politike</i>	- Odlaganje plaćanja poreza na zarade i doprinosa za privatni sektor - Odlaganje plaćanja akontacija poreza na dobit preduzeća - Oslobođanje davalaca donacija od obaveze plaćanja PDV-a
<i>II grupa – direktna pomoć privatnom sektoru</i>	- Uplata pomoći u visini tri minimalne zarade preduzetnicima koji se paušalno oporezuju, kao i mikropreduzećima, malim i srednjim preduzećima u privatnom sektoru - Uplata pomoći velikim preduzećima u privatnom sektoru u visini 50% neto minimalne zarade za zaposlene kojima je rešenjem utvrđen privremeni prestanak rada
<i>III grupa – mere za očuvanje likvidnosti</i>	- Finansijska podrška privredi preko Fonda za razvoj Republike Srbije - Garantna šema za podršku privredi
<i>IV grupa – ostale mere</i>	- Moratorijum na isplatu dividendi do kraja 2020. godine, osim za javna preduzeća - Direktna pomoć svim punoletnim građanima Srbije od 100 evra u dinarskoj protivvrednosti

Izvor: Autori, na osnovu: Ministarstvo finansija, dostupno na: <https://www.mfin.gov.rs/>

Paket ekonomske podrške sadrži ukupno devet mera, raspodeljenih u četiri grupe, čija je ukupna vrednost procenjena na 608,3 mlrd dinara, ili 5,1 mlrd evra (oko 11,0% BDP-a) što čini oko polovine godišnjeg budžeta Srbije. Reč je o merama poreske politike, direktne pomoći privatnom sektoru, očuvanja likvidnosti privrede i ostalim merama (moratorijum na isplatu dividendi do kraja godine i jednokratna pomoć svim punoletnim državljanima Republike Srbije) čija primena je otpočela 13. aprila s preciziranjem pravnog okvira i donošenjem odgovarajućih uredbi Vlade. Važan deo programa čine krediti privredi na bazi garantne šeme (oko 240 mlrd dinara), uz garanciju države od oko 480 mln evra, koja ne predstavlja budžetski rashod, osim u slučaju da dođe do njenog aktiviranja (Ministarstvo finansija, 2020).

Što se tiče finansiranja ovog programa mera, sredstva bi mogla da budu obezbeđena iz većeg broja izvora. Tako, npr, državi stoje na raspolaganju sledeći izvori finansiranja:

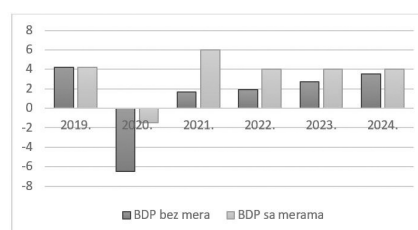
- obezbeđivanje sredstava na domaćem i međunarodnom tržištu kapitala,
- odvajanje dela budžetskih rezervi,
- povećanje javnih prihoda,
- smanjenje javnih rashoda u narednom periodu i dr.

Svi ovi načini finansiranja deficita u budžetu koji će, neminovno, nastati zbog povećane državne potrošnje ne mogu se smatrati prihvatljivim, s obzirom na to da će se trošak finansiranja ili „prevaliti“ na buduće generacije kroz zaduživanje ili će se odraziti, kroz smanjene javne rashode

i povećanje fiskalnog opterećenja, na građane, čija je platežna moć na veoma niskom nivou. Sve to će uticati na smanjenje tražnje i na pad proizvodnje i BDP-a. Međutim, tendencija Vlade Srbije je da ublaži pad BDP-a i da ga svede na najmanju moguću meru, kroz stimulisanje potrošnje direktnim subvencijama prepoznatljivim kao „novac iz helikoptera“, odlaganjem plaćanja poreza ili davanjem povoljnih kredita privredi i stanovništvu.

Na osnovu pregleda mera datih u tabeli, može se zaključiti da je Vlada Srbije pristupila brojnim merama u oblasti monetarne, ali i fiskalne politike, koje će svakako doprineti ublažavanju krize koja je nastupila kao posledica pandemije virusa covid-19. Na taj način uticaće se na brojne makroekonomske varijable, tj. na poboljšanje njihovih performansi. Tako, ako pogledamo grafik 4, videćemo da će ove mere uticati pozitivno na kretanje BDP-a, tj. usporiće njegov pad.

Grafik 4: Prognoza kretanja BDP sa i bez mera Vlade Republike Srbije, 2019–2020. god.

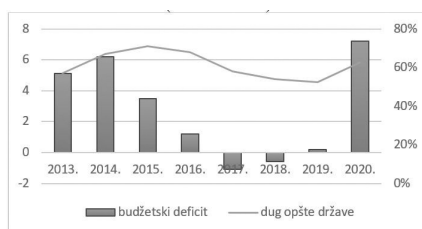
Izvor: Autori, na osnovu: Republički zavod za statistiku i projekcija NBS, dostupno na: <https://www.nbs.rs/internet/cirilica/90/ioi.html> (pristupljeno dana 30.5.2020.)

Pandemija korona virusa imaće snažan negativan uticaj na svetsku ekonomiju i javne finansije većine zemalja uključujući i Srbiju. Oštar privredni pad koji se očekuje dovešće

do automatskog smanjenja javnih prihoda, rasta budžetskog deficita i posledično do zaduživanja zemlje. U takvim uslovima Vlada mora da izdvoji dodatna sredstva iz budžeta za sprovođenje mera pojačane zdravstvene zaštite stanovništva, što će još više povećati deficit i javni dug. Trošak ublažavanja ekonomskih posledica ove krize za privredu i stanovništvo bio bi, dakle, treći ozbiljan udar na budžet koji će doći preko svega navedenog i jedino ga je moguće finansirati zaduživanjem države. Fiskalni savet, međutim, ocenjuje da jeste opravdano da država tokom trajanja ove krize deo sredstava opredeli za finansijsku podršku/poreske olakšice ekonomski ugroženim delovima stanovništva i privrede. Premda će taj trošak izvesno postati javni dug koji će kasnije otplaćivati svi građani, Srbija je zahvaljujući zdravim javnim finansijama trenutno u mogućnosti to da uradi (grafik 5).

Grafik 5: Trend kretanja budžetskog deficita i javnog duga, 2013–2020. (u % od BDP-a)

Izvor: Autori, na osnovu Fiskalnog saveta, Ocena Vladine uredbe o rebalansu budžeta za 2020. godinu, dostupno na: http://www.fiskalnisavet.rs/doc/oceni-misljenja/2020/FS-Ocena_Vladine_uredbe_o_rebalansu_bud%C5%BEeta_za_2020.pdf (pristupljeno dana 30.5.2020.)

Stav Fiskalnog saveta jeste da mere Vlade za umanjene ekonomske štete ove krize moraju biti racionalno usmerene na najugroženije delove

stanovništva i privrede, a to su: zaposleni u privatnom sektoru koji bi mogli ostati bez posla i/ili primanja i mala i srednja preduzeća koja nemaju raspoložive resurse da se izbore s padom poslovne aktivnosti, kao i nezaposleni (prim. autora). Takođe, trenutno nisu ugroženi zaposleni u javnom sektoru i penzioneri jer oni imaju stabilne poslove i/ili stabilna primanja. Za njih je opravdano da država tokom trajanja epidemije obezbedi redovne prihode (nepromenjene plate i penzije) i da garantuje da neće biti otpuštanja iz javnog sektora dok traje kriza. Davanje vanrednih sredstava ovim grupama stanovništva (poput jednokratne pomoći svim penzionerima) u osnovi je neracionalno trošenje novca poreskih obveznika jer predstavlja zaduživanje svih građana Srbije za mere koje neće imati značajan efekat za saniranje ekonomskih posledica krize, a neće otići ni trenutno najugroženijima. Ovakve mere su neracionalne tim pre što je već usvojeno odlaganje plaćanja redovnih mesečnih obaveza koje će takođe predstavljati trošak za državu i javna preduzeća (Fiskalni savet, 2020).

Sve ove mere su se odrazile na rast novčane mase što se može uočiti na grafiku 6.

Rast novčane mase i povećanje stope inflacije očekuju se kao prateće posledice preduzetih mera Vlade i NBS, s obzirom na to da ta povećana likvidnost koja je ubačena u ekonomiju nije mogla u potpunosti da se apsorbira i da se transmituje u vidu povećanja BDP, zaposlenosti i investicija, već je delimično rezultirala rastom cena. Međutim, taj porast inflacije koji će uslediti nakon primene ovih mera neće imati negativne posledice po privredu

u meri u kojoj bi došlo do značajnog smanjenja BDP-a da nisu primenjene ove mere Vlade Srbije i NBS.

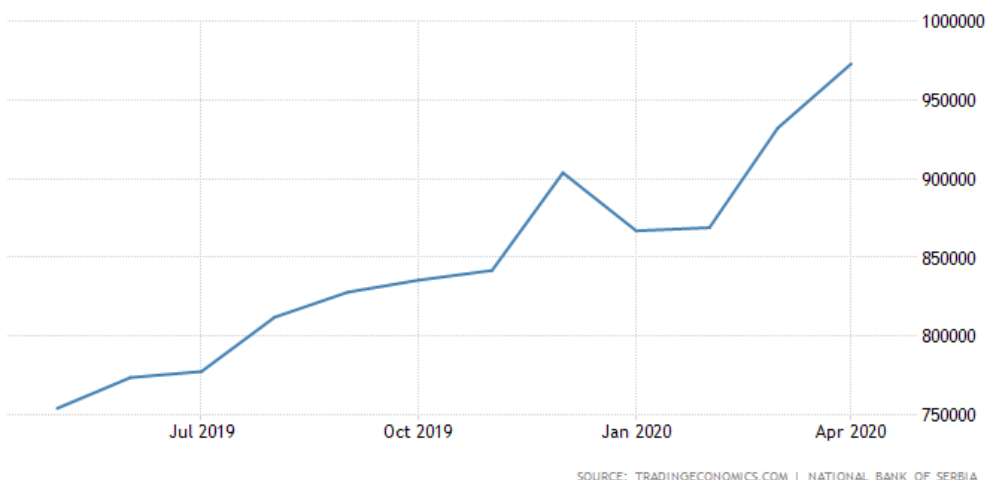
ZAKLJUČAK

Kvantitativne olakšice i “novac iz helikoptera” predstavljaju nekonvencionalne instrumente i mere koje sprovode centralne banke u uslovima izuzetno niskih referentnih kamatnih stopa. Centralne banke su “nemoćne” u okvirima konvencionalno vođene monetarne politike i prinuđene su na upotrebu ovih novih instrumenata. S obzirom na to da se kvantitativne olakšice i “novac iz helikoptera” relativno kratko sprovode u praksi, ne postoji jedinstven stav o efektima njihove transmisije na realni i finansijski sektor. Da bi se sagledali kanali transmisije nekonvencionalnih instrumenata monetarne politike,

neophodno je izolovati njihov uticaj od drugih monetarnih i fiskalnih mera koje se u tom trenutku sprovode. Najznačajniji kanali transmisije QE i “novca iz helikoptera” su: kanal očekivanja, kanal likvidnosti, kanal supstitucije, inflatorni kanal i stimulatívni kanal.

Prvi koraci centralnih banaka su bili snižavanje referentnih kamatnih stopa koliko je to bilo moguće, s obzirom na to da su u nekim centralnim bankama one već bile na jako niskom nivou. Takođe, mnoge centralne banke su ublažile uslove za dobijanje kredita stanovništvu i privredi. Ako firma koja ima finansijske poteškoće otpusti ili odbije da zaposli radnike, izgubiće iskusne zaposlene koji su joj neophodni za nastavak normalnog poslovanja. S druge strane, porodica koja je privremeno bez primanja može da izgubi hipoteku, izgubivši dom. Da

Grafik 6: Trend rasta monetarnog agregata M1 u Srbiji, 2019–2020. god.

Izvor: <https://tradingeconomics.com/serbia/money-supply-m1>
(pristupljeno dana 26.5.2020.)

bi se izbegla trajna šteta od propadanja izazvanog virusom, važno je osigurati da kredit bude dostupan za inače zdrave zajmoprimce koji se suočavaju sa privremenim periodom niskog dohotka ili prihoda. Najzad, veliki broj centralnih banaka je pristupio primeni nekonvencionalnih instrumenata i mera poput kvantitativnih olakšica i “novca iz helikoptera”.

Osim Centralne banke Japana, Fed-a i ECB, koji su bili pioniri u primeni kvantitativnih olakšica, na osnovu analize dostupnih podataka može se uočiti da su centralne banke najvećeg broja zemalja u svetu pribegavale određenim merama u cilju smanjenja posledica krize, a da se neke od tih mera mogu smatrati nekonvencionalnim.

U paketu mera NBS možemo uočiti izvesne oblike kvantitativnih olakšica koje se ogledaju u obezbeđivanju likvidnosti poslovnim bankama (u dinarima i u evrima) dodatnim svop-aukcijama EUR/RSD i repo-aukcijama državnih državnih hartija od vrednosti. S druge strane, u programu ekonomskih mera možemo uočiti da je jedna od mera Vlade Srbije i direktna pomoć svim punoletnim građanima Srbije od 100 evra u dinarskoj protivvrednosti što ukazuje na to da je osim kvantitativnih olakšica, Republika Srbija koristila i “novac iz helikoptera” kako bi prevazišla negativne efekte krize izazvane pandemijom kojom je bilo ugroženo zdravlje građana.

Na osnovu dosadašnje analize, može se zaključiti da centralne banke vrlo često pribegavaju upotrebi nekonvencionalnih mera u uslovima kada su iscrpljeni svi konvencionalni instrumenti i mere i kada su referentne

kamatne stope toliko niske da se ne mogu više snižavati. Primenom ovih instrumenata povećava se likvidnost privrede i stanovništva, a samim tim i potrošnja, koja izaziva dodatnu proizvodnju i rast BDP-a. Na taj način moguće je pokrenuti privredu i prevazići negativne posledice koje krize sa sobom nose.

LITERATURA

1. Baker, S. R., Bloom, N., Davis, S. J., Kost, K., Sammon M. and Viratyosin, T. (2020). The Unprecedented Stock Market Reaction to Covid-19. *Covid Economics*, 1(1), 33-42.
2. Basistha, A., Kurov, A. (2008). Macroeconomic cycles and the stock market's reaction to monetary policy. *Journal of Banking and Finance*, Vol. 32, No. 3, pp. 2606–2616.
3. Blinder, A. (2010). *Quantitative Easing, Entrance and Exit Strategies*. CEPS Working Paper No. 204.
4. Bernanke, S. B. (2017). *Monetary Policy in a New Era*. Brookings Institution, Prepared for conference on Rethinking Macroeconomic Policy, Peterson Institute, Washington DC, October 12-13, 2017.
5. Bernanke, B. S., Kuttner, K. N. (2005). What explains the stock market's reaction to federal reserve policy? *Journal of Finance*, Vol. 60, No. 3, pp. 1221–1257.

6. Blattner, S.T., Joyce, A.S.M. (2020). The Euro Area Bond Free Float and the Implications for QE. *Journal of Money, Credit and Banking*, Online ISSN:1538-4616, Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/jmcb.12685>.
7. Bloomberg. *Senate Passes Relief Bill; NYSE Floors to Close: Virus Update*. White House Press Council, March 17, 2020, Retrieved from <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-17/australia-curbs-travel-u-s-cases-in-50-states-virus-update>.
8. Borio, C., Disyatat, P. and Zabai, A. (2016). *Helicopter Money: The Illusion of a Free Lunch*. Vox, CEPR, May 24.
9. Bruegel (2020). *COVID-19 Fiscal Response: What Are the Options for the EU Council?* Gregory Claeys and G.B. Wolff. Blog Post, March 26.
10. Chebbi, T. (2016). The response of oil market to U.S. monetary policy surprises. *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies*. Forthcoming.
11. Chebbi, T., Derbali, A. (2019). US monetary policy surprises transmission to European stock markets. *International Journal of Monetary Economics and Finance*. InderScience Publishers, Geneva Vol.12 No.1, Retrieved from: <https://www.inderscience.com/info/inarticleoc.php?jcode=ijmef&year=2019&vol=12&issue=1>
12. Dahlhaus, T., Hess, K., Reza, A. (2018). International Transmission Channels of U.S. Quantitative Easing: Evidence from Canada. *Journal of Money, Credit and Banking*, Volume 50, Issue 2-3
13. Fiskalni savet. *Ocena Vladine uredbe o rebalansu budžeta za 2020.godinu*. Retrieved from http://www.fiskalnisavet.rs/doc/ocene-i-misljenja/2020/FS-Ocena_Vladine_uredbe_o_rebalansu_bud%C5%BEeta_z_a_2020.pdf.
14. Friedman, M. (1969). The Optimum Quantity of Money, in M. Friedman, *The Optimum Quantity of Money and Other Essays*, Chapter One, Adline Publishing Company, Chicago.
15. Investopedia (2020). Retrieved from <https://www.investopedia.com/articles/personal-finance/082216/what-difference-between-helicopter-money-and-qe.asp>.
16. Judd, J. P., Motley, B. (1992). Controlling inflation with an interest rate instrument. *Economic Review*. Federal Reserve Bank of San Francisco, No.3.
17. Janus, J. (2015). *The Transmission Mechanism of Unconventional Monetary Policy*. I ER57/2015.
18. Handa, J. (2000). *Monetary Economics*. Routledge, London.
19. Hanes, C. (2018). Quantitative Easing in the 1930s. *Journal of Money, Credit and Banking*. The Ohio State University, Columbus, Volume 51, Issue 5.

20. Howells, P., Keith, B., (2008). *The Economics of Money, Banking and Finance*. London: Pearson Education.
21. Hubbard, G. (2005). *Money, the Financial System and the Economy*. Pearson, Boston.
22. Lewis, M. K., Mizen, P. D. (2000). *Monetary Economics*. Oxford University Press, New York.
23. Luck, S., Zimmermann, T. (2018). Employment Effects of Unconventional Monetary Policy: Evidence from QE. *Finance and Economics Discussion*. Series 2018-071. Board of Governors of the Federal Reserve System (U.S.), revised 24 Oct 2018., Retrieved from <https://ideas.repec.org/p/fip/fedgfe/2018-71.html>.
24. Masciandaro, D. (2020). *Covid-19 Helicopter Money, Monetary Policy and Central Bank Independence: Economics and Politics*. Bocconi Università, Working Paper No. 137, april 2020.
25. Milošević, M., (2018). Politika kvantitativnih olakšica: ideja, ciljevi, rezultati i efekti preliivanja na BiH i Srbiju. *Ekonomске ideje i praksa*, broj 28, mart 2018, Ekonomski fakultet, Beograd.
26. Mishkin, S. F. (1999). International experiences with different monetary policy regimes. *Journal of monetary economics* vol. 43, No.3, 579–607.
27. Mishkin, F., (2004). *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. Pearson, Boston.
28. Nickolas, S. (2017). *What Is the Difference Between Helicopter Money and QE?* Retrieved from <https://www.investopedia.com/articles/personal-finance/082216/what-difference-between-helicopter-money-and-qe.asp>.
29. O’Neill, J. (2020). It’s time for a people’s QE. The Article - Exchange on Politics and Policy, Retrieved from <https://www.thearticle.com/its-time-for-a-peoples-qe> (8.5.2020).
30. Ueda, K. (2012). Japan’s Deflation and the Bank of Japan’s Experience with Nontraditional Monetary Policy. *Journal of Money, Credit and Banking*, Volume 44, Issue s1.
31. Waltenberger, I. (2020). The Range of Different Opinions and Moods in Germany on Collective “Corona Bonds”, *SUERF Policy Notes*, n. 155.
32. ECB (2020). Asset purchase programmes (APP). Retrieved from <https://www.ecb.europa.eu/mopo/implement/omt/html/index.en.html#abspp>
33. ECB (2020). Pandemic emergency purchase programme (PEPP). Retrieved from <https://www.ecb.europa.eu/mopo/implement/pepp/html/index.en.html>
34. Corona virus outbreak: EIB Group’s response. Retrieved from <https://www.eib.org/en/about/initiatives/covid-19-response/index.htm>
35. Federal Reserve Bank. Retrieved from <https://www.federalreserve.gov/monetarypolicy.htm>
36. Central Bank of Russia. Retrieved from <https://www.cbr.ru/eng/search/?text=monetary+policy>.

37. Bank of Japan. Retrieved from <https://www.boj.or.jp/en/mopo/index.htm/>

38. Reserve Bank of Australia. Retrieved from <https://www.rba.gov.au/monetary-policy/>

39. Bank of Canada. Retrieved from <https://www.bankofcanada.ca/>

40. NBS. Izveštaj o inflaciji. Retrieved from <https://www.nbs.rs/internet/cirilica/90/loi.html>

41. Ministarstvo finansija Republike Srbije. Retrieved from <https://www.mfin.gov.rs/>

Primljen/Received: 09.10.2020.
Prihvaćen/Accepted: 17.10.2020

UDC 338.24.021.8(497.11)
330.101.541
Pregledni rad

MAKROEKONOMSKI EFEKTI REGULATORNIH EKONOMSKIH REFORMI REPUBLIKE SRBIJE

MACROECONOMIC EFFECTS OF REGULATORY ECONOMIC REFORMS OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Aleksandra TOMIĆ
Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu
Narodna skupština Republike Srbije
aleksandra.tomic.bgd@gmail.com

Siniša MILOŠEVIĆ
Komisija za zaštitu konkurencije
Beograd
sinisa.milosevic3@gmail.com

Sažetak

Konkurentnost je u današnje vreme jedna od najvažnijih ekonomska tema *čemu je doprinela* i pandemija COVID 19 i poslednja svetska ekonomska kriza kroz koju prolaze sve privrede. Ona je naročito važna za zemlje koje su neodgovorno prišle reformi regulisanja ove oblasti još pre pandemije. Pred Republiku Srbiju postavljaju se dva ključna pitanja: prvo, kako obezbediti dovoljan priliv stranih direktnih investicija i povećati nivo zaposlenosti, i drugo, kako očuvati stabilnost finansijskog sistema, a sve to u novom privrednom ambijentu. Priliv stranih direktnih investicija danas zavisi od mnogo faktora kvaliteta poslovnog okruženja, dok je rast GDP-a moguće podstaći povećanjem tražnje za domaćim proizvodima. Zajednički preduslov za obe stvari jeste očuvanje finansijskog sistema i podizanje nivoa konkurentnosti zemlje. Prema globalnom indeksu konkurentnosti Svetskog ekonomskog foruma, Srbija se, u konkurenciji od 141 države, u 2019. godini nalazi na 72. mestu, *što* ukazuje na neophodnost stalnog podizanja nivoa konkurentnosti. Analizom gradivnih komponenti globalnog indeksa konkurentnosti, došli smo do zaključka da se 5 godina radilo na poboljšanje rada institucija i zakonodavnih sistemskih rešenja zbog evidentnih slabosti u ovim oblastima. Rezultate regulatorne reforme u ovoj oblasti najbolje opisuju makroekonomski efekti. Međutim, analizirajući mere koje je većina zemalja preuzela radi ublažavanja ekonomskih posledica usled pandemije COVID 19, može se uočiti da je većina zemalja stavila

akcenat na očuvanje finansijskog sistema i zaposlenosti. Zbog toga će predmet ovog rada biti analiza uticaja efikasnosti finansijskog sistema i stope nezaposlenosti na ekonomsku razvijenost zemalja u tranziciji.

Ključne reči: makroekonomski efekti, regulatorna reforma, ekonomske reforme, konkurentnost, tranzicione zemlje, finansijski sistem, nezaposlenost.

Abstract

Competitiveness is the most important economic topic today, shaped by the COVID 19 pandemic and last global economic crisis affecting all the world's economies. That issue is especially important for those countries which recklessly approached this area from the regulatory reform perspective before COVID 19. The two key questions that lie ahead for the Republic of Serbia are: firstly, how to secure sufficient inflow of foreign direct investments and increase level of employment, and secondly, how to preserve stability of financial system in the new economic environment. The inflow of foreign direct investments depends on the quality of business environment, while the growth of GDP might be stimulated by increasing the demand for domestic goods. A common requirement for both of them is to preserve stability of financial system and to increase the level of competitiveness of a country. According to the Global Competitiveness Index (GCI) as defined by the World Economic Forum, Serbia is ranked 72nd nation in the world out of 141 countries in 2019, which indicated the necessity of raising the level of competitiveness. The analysis of GCI building blocks enabled us to conclude that in the last 5 years it has been worked on the improvement of institutions and legislative systematic solutions due to obvious weaknesses in these areas. The results of regulatory reform in this area are best described by the macroeconomic effects. However, analysing the measures taken by most countries to mitigate the economic consequences of the COVID 19 pandemic, it can be seen that most countries have placed emphasis on preserving the financial system and employment. Therefore, the subject of this paper will be the analysis of the impact of the efficiency of the financial system and the unemployment rate on the economic development of countries in transition.

Keywords: *macroeconomic effects, regular reforms, economic reforms, competitiveness, transition countries, financial system, unemployment.*

JEL: E02, E60, H11.

1. UVOD

U periodu do 2012. godine Republika Srbija je beležila nepovoljne makroekonomske rezultate svoje ekonomije kao što su: veliki pad rasta i razvoja privrede, čak do neverovatnih -3,1%, povećanje broja nezaposlenih na 26,1%, porast nivoa korupcije, povećanje javnog duga preko 55% GDP-a sa tendencijom spiralnog rasta i pretnjom da se udvostruči i budžetski deficit koji se nekontrolisano uvećavao, prezaduženost javnog i privatnog sektora, nezavršena privatizacija preko 500 preduzeća, kao i mnoga u restrukturiranju, od čega su 17 od državnog strateškog značaja, pad životnog standarda građana, neosnovano povećanje broja zaposlenih u javnom sektoru, bez egzaktno evidencije o broju zaposlenih, sa visokim stepenom neefikasnosti, što je dovelo do stalnog pada konkurentnosti.

Privreda Srbije do 2012. godine bila je zasnovana na rastu poslovanja sektora trgovine, finansijskog posredovanja, saobraćaja i telekomunikacija. To su bili sektori usluga, tako da je izvozni asortiman bio znatno smanjen i zato kažemo da je ostvareni rast baziran na domaćoj tražnji, dok je uvoz bio definisan kao monopol malog broja kompanija. Domaća tražnja doživela je ekspanziju, ali ona nije bila praćena rastom proizvodnje, što se odrazilo na rast trgovinskog deficita koji je gurao zemlju u stalna nova i nova, nepovoljna zaduživanja. Da bi se izašlo iz te situacije u kojoj se našla nacionalna ekonomija, jedna od programskih mera jeste pokretanje izvozno orijentisane proizvodnje, da bi se privukle strane

direktne investicija, radi povećanja zaposlenosti.

Pri donošenju odluka o svojim ulaganjima investitori razmatraju opšti poslovni ambijent i uzimaju u obzir i zakonodavni okvir i investicioni ambijent (administrativnu efikasnost države i subvencije), a naročito konkurentnost okruženja u zemljama gde se ulaže kapital, a koja je predmet našeg istraživanja. Rad će jednim delom biti posvećen analizi makroekonomskih efekata i promene političkog koncepta i usvajanja obimnog seta zakonskih predloga nove Vlade Republike Srbije od 2012–2019. godine. Jedan od ciljeva rada jeste i da se stručnoj javnosti ukaže da ekonomske reforme usvojene kroz zakone u Narodnoj Skupštini Republike Srbije direktno utiču na porast konkurentnosti Republike Srbije, što može pružiti korisne podatke o Srbiji u Izveštaju Evropske komisije o napretku Srbije, kao i dobar odabir budućih strategija razvoja nacionalne privrede.

Predmet rada je ispitivanje odnosa između efikasnosti finansijskog sistema, nezaposlenosti i ekonomskog razvoja, sa posebnim akcentom na analiziranje uticaja indikatora efikasnosti finansijskog sistema i stope nezaposlenosti na bruto domaći proizvod po glavi stanovnika. Cilj rada je da se testira hipoteza da efikasnost finansijskog sistema i stopa nezaposlenosti imaju značajan uticaj na ekonomski razvoj tranzicionih zemalja, a samim tim i da se ispita opravdanost usmeravanja ekonomskih mera upravo u ova dva makroekonomska segmenta.

2. REGULATORNA EKONOMSKA REFORMA U SRBIJI

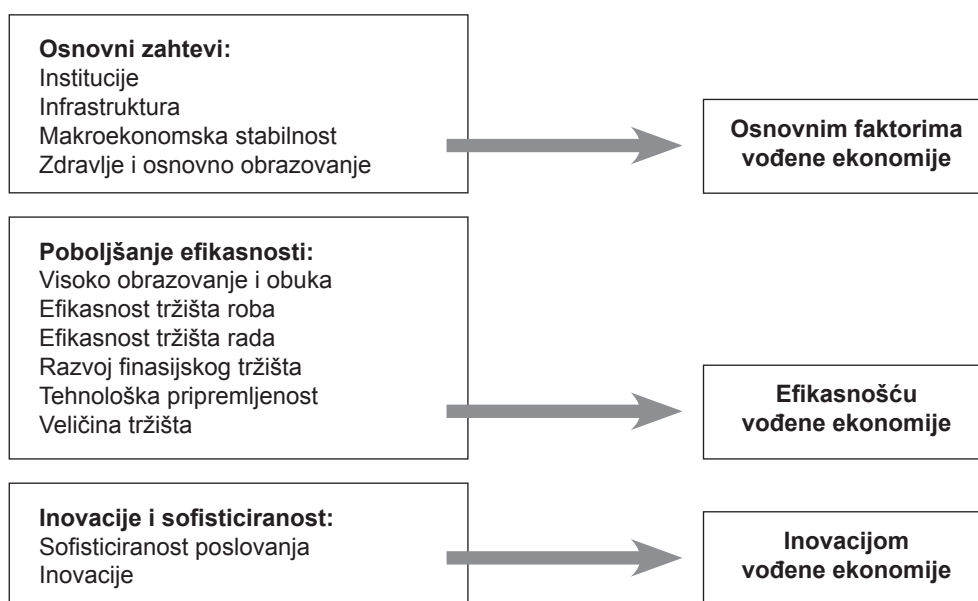
2.1. Definisanje stubova konkurentnosti

Svetski ekonomski forum definiše konkurentnost kao skup institucija, propisa i drugih činilaca koji određuju nivo produktivnosti zemalja. Pokazatelj nivoa konkurentnosti naziva se Globalni indeks konkurentnosti (*Global Competitiveness Index – GCI*)¹, a svi pokazatelji koji se mere su grupisani u

dvanaest stubova i pokazuju različitu složenost ekonomske stvarnosti i to: institucije, infrastruktura, makroekonomsko okruženje, zdravlje i osnovno obrazovanje, visoko obrazovanje i obuka, efikasnost tržišta roba, tržišta rada, finansijskog tržišta, tehnološka opremljenost, veličina tržišta, sofisticiranost poslovanja i inovacije.

Dvanaest stubova konkurentnosti je grupisano u tri posebne celine koje predstavljaju formulu za različite koncepte ekonomija i njihovo vođenje, i to: osnovnim faktorima vođene ekonomije, efikasnošću vođene ekonomije i inovacijom vođene ekonomije.

Grafikon 1: Prikaz objedinjenih stubova GCI

2.2. Institucije nadležne za ekonomske reforme

Institucionalni ambijent se definiše zakonskim i administrativnim

okvirom, dijalogom unutar koga privrednici iz privatnog sektora, javna preduzeća i predstavnici vlade, stručna udruženja i pojedinci u međusobnoj interakciji sa parlamentom

¹U daljem tekstu GCI.

i donošenjem novih zakonskih rešenja, obezbeđuju ekonomski prosperitet, teže da zaustave konstantan pad konkurentnosti i obezbede bolje prihode. Kvalitet institucionalnog ambijenta je u uslovima aktuelne krize jedan od najvažnijih uslova za rast i razvoj privrede jedne zemlje, kao i uloga državnih institucija u rešavanju ekonomskih problema. Usvajanje zakona u parlamentu predstavlja složen posao sastavljen od procedura, čime dobijamo ureden institucionalni ambijent. On podrazumeva zaštitu svih oblika svojine jer je to zahtev svih investitora i osnovni preduslov za privlačenje stranih direktnih investicija. Važna je i institucionalna podrška razvoju tržišta, kroz tržišne slobode, pronalazak optimalnog nivoa regulacije, sprečavanje korupcije, mehanizmi oslobađanja pravosuđa od političkog uticaja i zavisnosti, jačanje uloge nezavisnih i regulatornih tela u nadležnosti Narodne skupštine Republike Srbije (NSRS), sa posebnim akcentom na Komisiju za zaštitu konkurencije Republike Srbije, jačanje kontrole javnih nabavki, racionalizacija zapošljavanja u javnom sektoru, depolitizacija i korporativizacija upravljanja javnim preduzećima, obezbeđenjem veće transparentnosti svih procesa u društvu, konsolidacijom javnih finansija, većim adekvatnim uštedama u budžetu, obraćanjem posebne pažnje oblastima obrazovanja, nauke, kulture i zaštite životne sredine, itd. Navedene aktivnosti spadaju u neproizvodne delatnosti i stvaraju značajne ekonomske troškove i time direktno usporavaju privredni rast. Novim konceptom ekonomskih reformi neophodno je težiti kreiranju

institucionalnog ambijenta koji omogućava održivost u ekonomskom i finansijskom smislu, ali i fer i pošteno poslovanje. Ovo je put evropskih integracija koji je Srbija sebi postavila kao strateški cilj spoljne politike još 2008. godine kada je potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom (SSP). Od otvaranja pregovora sa EU, tog 21. januara 2014. godine, do danas, Srbija je otvorila 18 od 35 poglavlja kojima definiše proces pristupanja, a pored svih drugih aktivnosti uspostavlja i fer tržišnu utakmicu kroz pregovaračke pozicije poglavlja 8 vezano za konkurentnost.

U cilju uspostavljanja tržišta potrebno je ukloniti monopol malog broja privatnih i preduzeća u javnom sektoru imajući u fokusu tržište na kome će se podsticati konkurentnost. Nakon 2012. godine bilo je potrebno sprečiti bankrot u javnim finansijama, zaustaviti pad privrednih aktivnosti koji je imao strmoglavu i nezaustavljivu putanju, kao i sprečiti potpuno zaustavljanje i kolaps tržišta. Srbija se suočila sa velikim spoljno-političkim izazovima iz prošlosti, problemima vezanim za proces privatizacije i stečaja, sa gotovo 500 društvenih i državnih firmi i onih u restrukturiranju. Iz budžeta Republike Srbije svake godine za te namene se izdvajalo 750 miliona evra. Ekonomske reforme su započele stalnim zasedanjima Narodne skupštine Republike Srbije i donošenjem niza zakona, na predlog Vlade Republike Srbije, u cilju rešavanja gorućih problema i to u 2012. i 2013. godini:

- Zakona o javnim nabavkama,
- Zakona o trgovini,
- Zakona o elektronskoj

- trgovini,
- Zakona o efikasnom korišćenju električne energije,
- Zakona o posredovanju u prometu i zakupu nepokretnosti,
- Zakona o izvozu i uvozu robe dvostruke namene,
- Zakona o privatizaciji,
- Zakona o Agenciji za privatizaciju,
- Zakona o Agenciji za osiguranje i finansiranje izvoza (SIEPA),
- Zakona o izmenama i dopunama Zakona o stečaju,
- Zakona o izmenama i dopunama Zakona o zaštiti konkurencije.

Uz ove zakone, koje je Odbor za privredu, regionalni razvoj, trgovinu, turizam i energetiku NSRS predložio plenumu parlamenta, a on usvojio, donet je i niz zakona o potvrđivanju sporazuma, npr. Zakona o potvrđivanju Sporazuma između Vlade Republike Srbije i Vlade Ruske Federacije o isporukama prirodnog gasa iz Ruske Federacije u Republiku Srbiju, Zakon o potvrđivanju Sporazuma između Republike Srbije i Ujedinjenih Arapskih Emirata o uzajamnom podsticanju i zaštiti ulaganja, kao i Zakon o potvrđivanju sporazuma o ekonomskoj i tehničkoj saradnji u oblasti infrastrukture sa Narodnom Republikom Kinom. Stvoreni su uslovi za dalju zakonodavnu aktivnost u pogledu usvajanja drugih zakona radi usklađivanja sa EU DIR Evropskog parlamenta i Evropske komisije i jačanja institucije Komisije za zaštitu konkurencije RS koja je u nadležnosti Narodne skupštine Republike Srbije.

Početkom 2014. godine završen je konkurs za izbor novih članova navedene Komisije koja bi trebalo, u skladu sa novim izmenama i dopunama zakona, da sistemski reguliše nepravilnosti koje se pojavljuju kod funkcionisanja tržišta.

Formiranjem Vlade RS 27. aprila 2014. godine, nakon završenih izbora, zakonodavna aktivnost Narodne skupštine Republike Srbije nastavljena je punim intenzitetom do danas usvajanjem niza zakona i to:

- Zakona o radu,
- Zakona o postupku registracije u Agenciji za privredne registre,
- Zakona o sporazumnom finansijskom restrukturiranju privrednih društava,
- Zakona o privrednim društvima,
- Zakona o stečaju,
- Zakona o Agenciji za licenciranje stečajnih upravnika,
- Zakona o klasifikaciji delatnosti,
- Zakona o Fondu za razvoj Republike Srbije,
- Zakona o pravu na besplatne akcije i novčanu naknadu građana u postupku privatizacije,
- Zakona o zaštiti potrošača,
- Zakona o robnim rezervama,
- Zakona o opštoj bezbednosti proizvoda,
- Zakona o turizmu,
- Zakona o energetici,
- Zakona o rudarstvu i geološkim istraživanjima,
- Zakona o komorama,
- Zakona o zadrugama,

- Zakona o ulaganjima,
- Zakona o planiranju i izgradnji,
- Zakona o ozakonjenju bespravno podignutih objekata,
- Zakona o inspeksijskom nadzoru,
- Zakona o zaštiti uzbujača,
- Zakona o javnim nabavkama.

Navedeni zakoni predstavljaju samo neke od oblasti koje su regulisane zakonodavnom aktivnošću.

2.3. Dimenzioniranje regulatorne ekonomske reforme

Ekonomске reforme su započele 2015. godine sveobuhvatnom primenom prethodno navedenih zakona, kao i donetih podzakonskih akata. Pored navedenih zakona, krenulo se i u izmene zakonskih rešenja o državnom premeru i katastru, o konverziji, o legalizaciji, o arhivskoj građi, o hipoteci, o akcizama, o pravnoj zaštiti industrijskog dizajna, kao i o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti. Nacionalna alijansa za lokalni ekonomski razvoj (NALED) sprovodi detaljnu analizu

usvojenih propisa i prati tempo rešavanje prioritarnih zahteva privrede, upoređujući prolazno vreme usvajanja zakona od nacarta do usvajanja u NSRS, uvodeći „barometar podzakonskih akata“ svaka tri meseca, tako da za svaki kvartal daje komentare i koliko je podzakonskih akata pratilo određeni zakon koji je zaživeo u praksi.

Dimenzioniranje i merenje regulatorne reforme navedene kroz primer NALED-a pokazuju da se zakoni donose u cilju otvaranja privrede za strane direktne investicije i uspostavljanja slobodnog tržišta, kroz jačanje privatnog sektora i stimulisanje izvoza. Ekonomske reforme se mogu sagledati i kroz praćenje bruto domaćeg proizvoda (GDP-a).

Na osnovu bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika – GDPpc (BDP) moguće je locirati oblasti koje su ključne za ostvarivanje ekonomskog rasta i poboljšanje konkurentnosti. Pošto se radi o dobrovoljnom procesu, svaka država koja teži prosperitetu mora objektivno da sagleda svoju snagu i slabosti i da upornim radom održava i, ako je moguće, poveća svoju konkurentnost (tabela 1).

Tabela 1: Faze ekonomskog razvoja prema GDP-u

Faze razvoja	GDPpc (u američkim dolarima)
Faza I – Faktorski vođena ekonomija	< 2000
Prelazak iz faze I u fazu II	2000 – 3000
Faza II – Efikasnošću vođena ekonomija	3000 – 9000
Prelazak iz faze II u fazu III	9000 – 17000
Faza III – Inovacijama vođena ekonomija	> 17000

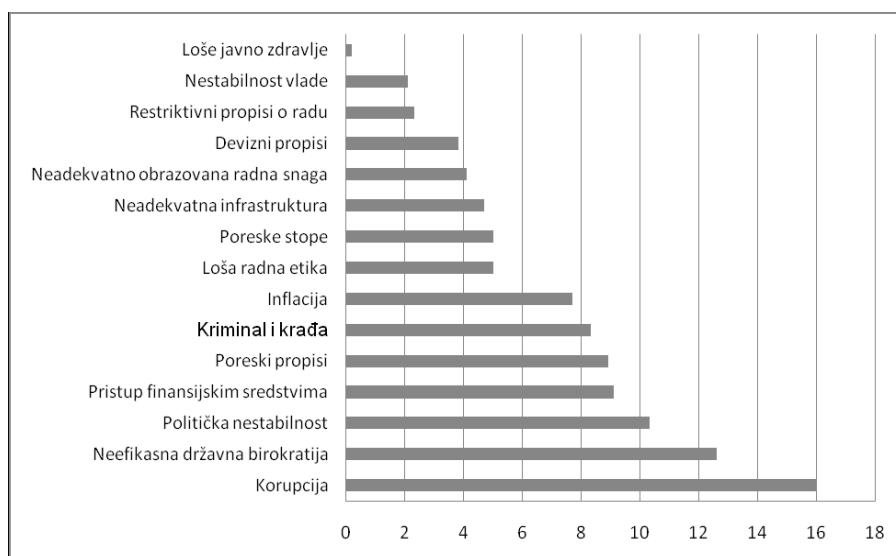
Izvor: (Klaus, Xavier, 2011: 10).

3. ANALIZA KONKURENTNOSTI REPUBLIKE SRBIJE

Produktivnost preduzeća koja posluju u jednoj zemlji određuje konkurentnost njene privrede. Zbog toga je važno analizirati mišljenja zaposlenih o tome koji faktori najviše

utiču na smanjenje produktivnosti poslovanja. Rezultati ankete do 2012. godine pokazuju da su, prema mišljenju zaposlenih u Srbiji, najveći problemi koji utiču na smanjenje produktivnosti: korupcija (16%), neefikasna državna birokratija (12,6%), politička nestabilnost (10,3%), loši uslovi zaduživanja (9,1%) i poreski propisi (8,9%) (grafikon 2).

Grafikon 2: Najproblematici faktori poslovanja u Srbiji

Godišnji GDPpc Republike Srbije, koji je pokazatelj produktivnosti na nivou čitave privrede, kretao se u periodu od 2008. do 2017. godine u rasponu od 4.100 do 5.234 evra.² Na osnovu ovog podatka, nacionalnu ekonomiju možemo svrstati u red efikasnošću vođenih ekonomija. Analiza konkurentne prednosti polazi od nivoa GDPpc po paritetu

kupovnih snaga (GDPpc (ppp)), po kome se na kraju 2010. godine naša zemlja nalazila na 66-om mestu što bi trebalo da korespondira sa nivoom konkurentnosti. Međutim, prema GCI, Srbija se u konkurenciji od 139 država nalazila na nezavidnom 96 mestu (tabela 2). Razlika od 30 pozicija između GDPpc (ppp) i GCI svedoči o pogrešnoj strategiji ekonomskog rasta i prosperiteta koja je bila bazirana na ekspanziji domaće tražnje umesto na štednji i investicijama.

²MAT (2011: 7). <https://www.focus-economics.com/country-indicator/serbia/gdp-per-capita-EUR> (pristup 04.06.2019).

Tabela 2: Pozicija Srbije – stubovi GCI

Indeks konkurentnosti po godinama	Rang (od 144)	Ocena (1–7)
GCI 2012–2020 (140)	72	4.00
GCI 2018–2019 (140)	65	4.14
GCI 2017–2018 (140)	90	4.14
GCI 2016–2017 (140)	94	3.97
GCI 2015–2016 (140)	94	3.89
GCI 2014–2015 (144)	94	3.9
GCI 2013–2014 (148)	95	3.8
GCI 2012–2013 (144)	95	3.9
GCI 2011–2012 (145)	95	3.9
GCI 2010–2011 (139)	96	3.8

Izvor: Prilagođeno prema Klaus, Xavier, 2011: 295: Global Competitiveness Report 2017–2018.

U prilog ovoj tvrdnji ide činjenica da u odnosu na prosečne vrednosti svih podindeksa efikasnosnošću vođenih ekonomija, Srbija ostvaruje konkurentsku prednost u sledećim oblastima:

- infrastruktura primarnog zdravstva (raspon podindeksa od prve do 63-će pozicije),
- kvalitet primarnog obrazovanja (raspon podindeksa od 59-te do 62-ge pozicije),
- pojedini segmenti komunikacione infrastrukture – broj telefonskih linija (25-ta pozicija), i
- kvalitet matematičkog i naučnog obrazovanja (29-ta pozicija).

U okviru segmenata institucija i infrastrukture (prvi i drugi stub), Srbija ima konkurentsku prednost

samo u oblasti fiksne telefonije. Niske vrednosti podindeksa administrativne infrastrukture i sprovođenja pravne države ukazuju na mnoge slabosti koje snižavaju konkurentnost. Tu se, pre svega, misli na slabu zaštitu prava malih akcionara (132-ga pozicija), političko favorizovanje kod odlučivanja (104-ta pozicija), visok stepen zavisnosti sudstava (118-ta pozicija), itd. U segmentu makroekonomskog okruženja (treći stub) Srbija ima određene konkurentne prednosti, naročito kada su u pitanju budžetski bilans i inflacija. To isto može se reći za segment zdravlja i osnovnog obrazovanja (četvrti stub). Međutim, alarmantan je procenat visokoobrazovanih kadrova koji napuštaju zemlju (134-ta pozicija). Kada je reč o segmentu obučavanja, evidentna je slaba spremnost poslodavaca da vrše obuku zaposlenih (105-ta pozicija). Na polju efikasnosti tržišta roba (šesti stub), Srbija je konkurentna u segmentu poreskih

stopa (74-ta pozicija), kao i u vremenu potrebnom za otpočinjanje poslovanja (40-ta pozicija). Nepostojanje konkurentne prednosti je prisutno i na tržištu kapitala.

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA I KORIŠĆENI PODACI

Predmet ovog istraživanja jeste odnos između efikasnosti finansijskog sistema i ekonomskog razvoja država u tranziciji, kao i ispitivanje odnosa između zaposlenosti i ekonomskog razvoja država u tranziciji. Postavljena hipoteza u ovom istraživanju jeste da efikasan finansijski sistem i niska stopa nezaposlenosti imaju pozitivan uticaj na ekonomski razvoj država u tranziciji.

Značaj predmeta istraživanja ovog rada dodatno je povećan usled globalne ekonomske krize izazvane pandemijom COVID-19 sa kojom se susreo ceo svet. Pitanje koje se nametnulo istovremeno svim državama jeste kako usled zdravstvene ugroženosti stanovništva sačuvati i održati nivo dostignutog ekonomskog razvoja. Da bi se to postiglo, mere mnogih država su bile usmerene na očuvanje finansijskog sistema i očuvanje zaposlenosti.

Finansijski sistem, kao skup različitih segmenata finansijskog tržišta, finansijskih institucija i finansijskih instrumenata, predstavlja važan sastavni deo ekonomskog sistema. To je uređen sistem institucija, procedura i organizacija koji omogućava protok sredstava, od finansijski suficitarnih ka finansijski deficitarnim subjektima, koji imaju načine da sredstva angažuju produktivno. Transfer finansijskih

sredstava između pomenutih subjekata odvija se direktno kroz tržište hartija od vrednosti ili indirektno, preko finansijskih posrednika (Grbić 2015, str. 8). Za ocenu efikasnosti finansijskog sistema (FS) korišćeni su podaci o ukupnom rezultatu za finansijski sistem posmatranih zemalja objavljeni u Izveštaju Svetskog ekonomskog foruma za 2019. godinu.

Različiti autori navode različite definicije samog pojma nezaposlenosti (NEZAP), ali ona nam, prvenstveno, govori da je neko „bez posla“, „bez plaćenog posla“ ili „bez posla u okviru priznate profesije“ (Gidens, 2007, str. 412–413). Aktivno stanovništvo (radnu snagu) jedne zemlje čine sva zaposlena i nezaposlena lica od 15 do 64 godine života. Taj pojam se odnosi na stanovništvo sa prebivalištem u zemlji, ali ne i na radnike koji su zaposleni na teritoriji, ali na njoj ne žive. Stopa nezaposlenosti predstavlja procenat nezaposlenih u ukupnom broju aktivnih stanovnika. Nezaposleno stanovništvo čine lica koja su raspoloživa za rad ili traže zaposlenje, bez obzira na to da li primaju dohodak ili ne. Administrativna stopa nezaposlenosti dobija se kada se popišu nezaposlena lica prijavljena u državnim službama za zapošljavanje. Brojke uzete iz anketa koje se redovno vode na reprezentativnim uzorcima stanovništva omogućavaju da se izračuna usklađena stopa nezaposlenosti. Stopa nezaposlenosti je izuzetno važan indikator stanja u kojem se društvo nalazi. Može se govoriti o čitavom nizu uzroka koji generišu visoku nezaposlenost, odnosno strukturalni poremećaj na tržištu rada između ponude radne snage i potražnje za radnom snagom. Takođe,

nezaposlenost proizvodi čitav niz negativnih, ne samo ekonomskih, nego i socijalnih, socijalno-psiholoških, demografskih posledica i sl. (Buila, 2016). Stopu nezaposlenosti preuzeli smo iz Izveštaja Svetskog ekonomskog foruma za 2019. godinu.

Za nivo dostignutog ekonomskog razvoja u radu je korišćen pokazatelj bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika izraženim u američkim dolarima (BDP). Ovaj podatak takođe je preuzet iz Izveštaja Svetskog ekonomskog foruma za 2019. godinu.

Analiza je sprovedena na uzorku od 31 države u tranziciji u 2019. godini, prema klasifikaciji Evropske banke za obnovu i razvoj (European Bank for Reconstruction and Development, 2011), i to: Albanija, Azerbejdžan, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Crna Gora, Češka, Egipat, Estonija, Gruzija, Hrvatska, Jermenija, Jordan, Kazahstan, Kirgistan, Letonija, Litvanija, Mađarska, Makedonija, Maroko, Moldavija, Mongolija, Poljska, Rumunija, Rusija, Slovačka,

Slovenija, Srbija, Tadžikistan, Tunis, Turska i Ukrajina. Iz istraživanja su isključene Belorusija, Turkmenistan i Uzbekistan zbog nepostojanja podataka o indikatorima efikasnosti finansijskog sistema u studijama Svetskog ekonomskog foruma.

U radu je primenjena korelaciona i regresiona analiza strukturnih serija podataka, u kojima su posmatrane varijable iskazane po navedenim zemljama za 2019. godinu. Korelacionom analizom se opisuju jačina i smer linearne veze između promenljivih u ovom radu, dok se regresionom analizom utvrđuje odnos između zavisne varijable i posmatranih objašnjavajućih promenljivih. Zavisna varijabla je BDP, kao indikator ekonomskog razvoja, dok objašnjavajuće promenljive predstavljaju indikator efikasnosti finansijskog sistema i stopa nezaposlenosti.

Vrednost promenljivih za navedene države u tranzicije koje će se koristiti u daljoj analizi predstavljene su u tabeli 3.

Tabela 3: Bruto domaći proizvod po glavi stanovnika meren u američkim dolarima, indikator efikasnosti finansijskog sistema i stopa nezaposlenosti u državama u tranziciji u 2019. godini

R.br.	Država	BDP	FS	NEZAP
1	Albanija	4,582.90	53	13.9
2	Azerbejdžan	4,569.20	55.4	5.2
3	BiH	5,674.40	57.9	20.8
4	Bugarska	9,267.40	59.6	5.3
5	CrnaGora	8,651.70	68	15.5
6	Češka	22,850.30	67.6	2.4
7	Egipat	2,573.30	56.1	11.4
8	Estonija	22,989.90	65.2	5.5
9	Gruzija	4,400.40	56.2	14.1
10	Hrvatska	14,815.90	61.9	8.9

11	Jermenija	4,149.30	60.2	17.7
12	Jordan	4,278.30	71.6	15
13	Kazahstan	9,237.00	53.1	4.9
14	Kirgistan	1,268.00	50	7.2
15	Letonija	18,032.00	57.1	7.9
16	Litvanija	19,143.40	58.3	6
17	Mađarska	15,923.80	61.5	3.7
18	Makedonija	6,100.20	57.3	21.6
19	Maroko	3,359.10	67.5	9
20	Moldavija	3,217.70	46.8	3.4
21	Mongolija	4,026.30	50.5	6.3
22	Poljska	15,430.90	64.1	3.7
23	Rumunija	12,285.20	57	4.3
24	Rusija	11,326.80	55.7	4.7
25	Slovačka	19,581.60	64.4	6.8
26	Slovenija	26,234.30	63.8	5.5
27	Srbija	7,243.40	57.4	13.5
28	Tadžikistan	825.8	48.8	10.9
29	Tunis	3,423.20	55.7	15.5
30	Turska	9,346.20	61.2	10.9
31	Ukrajina	2,963.50	42.3	9.4

Izvor: Izveštaj Svetskog ekonomskog foruma za 2019. godinu.

Pokazatelj efikasnosti finansijskog sistema je subjektivne prirode imajući u vidu da dobijeni rezultat predstavlja izraz subjektivnih ocena ispitanika u istraživanju. Na drugoj strani, indikator ekonomskog

razvoja meren bruto domaćim proizvodom po glavi stanovnika i stopa nezaposlenosti predstavljaju objektivno merene veličine. U tabeli 4 su predstavljeni rezultati deskriptivne statistike za posmatrane varijable.

Tabela 4: Deskriptivna statistika za vrednosti posmatranih varijabli

	BDP	FS	NEZAP
Srednja vrednost	9,605.53	58.23	9.38
Standardna devijacija	7,219.07	6.65	5.29
Maksimum	26,234.30	71.60	21.60
Minimum	825.80	42.30	2.40
Raspon	25,408.50	29.30	19.20

Izvor: Kalkulacija autora.

Podaci prikazani u tabeli 3 i tabeli 4 pokazuju da posmatrani uzorak čine izuzetno heterogene države. Taj zaključak izvodi se iz činjenice da se BDP posmatranih država kreće u rasponu od svega 825,80 dolara, koliko je imao Tadžikistan, do čak 26.234,30 dolara koliko je imala Slovenija. Vrednosti rezultata ocena za efikasnost finansijskog sistema se kreću u rasponu od 42,30 koliko je imala Ukrajina, do 71,60 koliko je imala država Jordan. Prosečna vrednost ovog indikatora iznosila je 42,30.

5. REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

Rezultati korelacione analize između BDP i vrednosti indikatora efikasnosti finansijskog sistema i stope nezaposlenosti prikazani su u tabeli 5.

Tabela 5: Koeficijenti korelacije između BDP i vrednosti indikatora efikasnosti finansijskog sistema i stope nezaposlenosti država u tranziciji

	FS	NEZAP
BDP	0.52	-0.49

Izvor: Kalkulacija autora.

Kod primene korelacione analize, postavlja se pitanje tumačenja dobijenog koeficijenta korelacije. Definisanje jačina povezanosti posmatranih pojava zavisi od problema koji se ispituje, ali kada su u pitanju ekonomske analize, na osnovu dosadašnjih istraživanja, možemo reći da su prihvatljivi sledeći intervali:

- vrlo jaka povezanost (za vrednost koeficijenta

- korelacije od 0,70 do 1);
- jaka povezanost (od 0,50 do 0,69);
- srednja povezanost (od 0,30 do 0,49);
- slaba povezanost (od 0,10 do 0,29);
- zanemarljiva povezanost (od 0,01 do 0,09);
- ne postoji linearna povezanost (0,00).

Podaci navedeni u korelacionoj matrici predstavljenoj u tabeli 3 pokazuju da postoji umerena korelacija između bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika, s jedne strane i efikasnosti finansijskog sistema i stope nezaposlenosti, s druge strane. U prvom slučaju radi se o pozitivnoj, a u drugom slučaju o negativnoj umerenoj korelaciji. Oba koeficijenta korelacije su statistički značajna tako da je moguće njihovo dalje tumačenje. Dobijeni koeficijenti korelacije govore da postoji pozitivna veza između ekonomske razvijenosti, odnosno bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika i indikatora efikasnosti finansijskog sistema. To znači da što je finansijski sistem stabilniji i razvijeniji, to će i ekonomija posmatrane zemlje biti razvijenija i obrnuto, što je razvijenija ekonomija jedne zemlje, to će ta zemlja imati i stabilniji i razvijeniji finansijski sistem.

Drugi izračunati koeficijent korelacije pokazuje da postoji negativna veza između ekonomske razvijenosti, odnosno bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika i stope nezaposlenosti. To znači da što je stopa nezaposlenosti veća, to će i ekonomija posmatrane zemlje biti manje razvijena i obrnuto, što je ekonomija određene

zemlje manje razvijena, to će i stopa nezaposlenosti u toj zemlji biti veća.

U nastavku rada biće predstavljeni rezultati regresione analize koja pokazuje uticaj indikatora efikasnosti finansijskog sistema i stope nezaposlenosti na bruto domaći proizvod po glavi stanovnika. Regresiona analiza će se sprovesti primenom modela linearne regresije. Modelom linearne regresije izražena je stohastička veza zavisne promenljive BDP i nezavisnih promenljivih FS i NEZAP. Formalno se može izraziti na sledeći način:

$$BDP = \beta_0 + \beta_1 FS + \beta_2 NEZAP$$

gde su β_0 , β_1 i β_2 nepoznati parametri koje je potrebno oceniti.

Specifikacija regresionog modela biće ocenjena pomoću metoda najmanjih kvadrata. Nakon ocene regresionog modela, da bismo mogli sa većom pouzdanošću da prihvatimo dobijene rezultate, sprovedemo i dodatne ekonometrijske testove koji podrazumevaju analizu reziduala ocenjenog regresionog modela. Testiraćemo postojanje autokorelacije uz primenu Durbin-Watson testa, zatim normalnost na osnovu statistike Jarque -Bera testa i heteroskedastičnost pomoću White-ovog testa. Rezultati regresione analize predstavljeni su u tabeli 6.

Tabela 6: Ocenjeni regresioni model uticaja efikasnosti finansijskog sistema i nezaposlenosti na bruto domaći proizvod po glavi stanovnika

Zavisna promenljiva BDP	Ocena	t-odnos
β_0	-17648.89	-2.11
β_1	580.92	4.12
β_2	-700.55	-3.95
$R^2=0.53$ (0.00); $DW=2.01$; $JB=0.05$ (0.98);		

Na osnovu sprovedene regresione analize, na nivou značajnosti od $\alpha=0,01$ možemo da tvrdimo da efikasan finansijski sistem ima pozitivan uticaj na ekonomski razvoj tranzicionih zemalja, kao i da visoka stopa nezaposlenosti ima negativan uticaj na njihov ekonomski razvoj. Takođe i cela regresija je statistički značajna i može se prihvatiti sa istim nivoom značajnosti. Ocenjeni koeficijent determinacije ima vrednost 0,53 što znači da indikatori efikasnosti finansijskog sistema i

stopa nezaposlenosti objašnjavaju 53% varijacija indikatora ekonomskog razvoja posmatranih zemalja.

Da bismo u potpunosti mogli da prihvatimo rezultate sprovedene regresione analize, neophodno je sprovesti i određene dodatne ekonometrijske testove. Testirali smo postojanje autokorelacije reziduala. Vrednost Durbin-Watson statistike iznosi 2,01 i na osnovu nje ne možemo da tvrdimo da postoji autokorelacija prvog reda.

Nakon testa autokorelacije sproveli smo test normalnosti reziduala. Dobijena vrednost Jarque-Bera statistike iznosi 0,05 sa pripadajućom vrednosti $p=0.98$ tako da na nivou značajnosti $\alpha=0,01$ ne možemo da tvrdimo da reziduali nemaju normalnu raspodelu. Testiranje heteroskedastičnosti reziduala uradili smo koristeći White test. Dobijene su vrednosti F i x^2 statistike 1,54 i 7,31 sa pripadajućim p vrednostima 0,21 i 0,20 respektivno, na osnovu kojih uz nivo statističke značajnosti od $\alpha=0,01$ ne možemo da odbacimo tvrdnju koja istovremeno pretpostavlja odsustvo heteroskedastičnosti i ispravnosti linearne forme modela.

Dalja istraživanja ovog problema trebala bi da budu usmerena na usavršavanje postavljenog modela, tako da se pored strukturnih podataka u analizu uključi i vremenska dimenzija čime bi se stvorili preduslovi za primenu ekonometrijskih modela panela i značajno povećao broj opservacija. Takođe, značajno bi bilo uključiti i druge nezavisne promenljive koje na određeni način imaju uticaj na ekonomski razvoj u tranzicionim zemljama.

Ipak, na osnovu sveobuhvatno sprovedene kvantitativne analize možemo da zaključimo da postoji pozitivan uticaj efikasnog finansijskog sistema i negativan uticaj stope nezaposlenosti na ekonomski razvoj u tranzicionim zemljama, čime potvrđujemo polaznu hipotezu koja je postavljena na početku istraživanja. Zbog toga, usled ekonomskih kriza, tranzicione zemlje moraju sa posebnom pažnjom da pristupe očuvanju finansijskog sistema, ali i da ulože

dodatne napore kako bi se smanjila stopa nezaposlenosti.

6. ZAKLJUČAK

U privredi Srbije do 2012. godine privredni rast je bio zasnovan na poslovanju sektora finansijskog posredovanja, trgovine, saobraćaja i telekomunikacija. Pošto ovi sektori pripadaju sektoru usluga, izvozni asortiman je bio znatno smanjen. Analiza komponenti GCI je pokazala da Srbija do 2012. godine stajala veoma loše po pitanju politike konkurencije i konkurentnosti. Činjenica da je GDPpc(ppp) bolje rangiran od GCI govori o tome da postoji prostor za unapređenje konkurentnosti, što je pozitivno. Međutim, da bi se to desilo, neophodno je bilo od 2012. godine do danas promeniti strategiju rasta i okrenuti se privlačenju stranih direktnih investicija i izvozu koje bi transferom savremenih tehnologija učinile domaće proizvode atraktivnijim za šira tržišta. Samim tim uticalo se na uspostavljanje stabilnog finansijskog sistema i smanjenje nezaposlenosti. Rast baziran na ekspanziji domaće tražnje, uz stalnu štednju i porast nivoa investicija, doveo je do toga da danas imamo institucije i infrastrukturu na nivou ekonomija vođenih efikasnošću. Takođe, obim proizvodnje koji ne prati ostvareni rast ukazuje na neophodnost reorganizacije i promene samog pristupa poslovanju od strane domaćih preduzeća.

Najznačajnija preporuka za unapređenje konkurentnosti Srbije vezana je za poboljšanje uslova koji se odnosi na infrastrukturu i institucije. Odgovornost za rešavanje ovog problema je na državi. U poslednje

tri godine, pored svih izazova (kako spoljno-političkih, tako i posledica klimatskih promena kao što su suše i poplave), institucije su uspele kroz promenu političkog koncepta i regulatornu ekonomsku aktivnost donošenjem velikog broja zakona (godišnje je NSRS donosila preko 200 zakona) da zaustave negativne efekte u privredi i javnim finansijama. Na taj način ojačan je finansijski sistem zemlje i smanjena je stopa nezaposlenosti.

Druga preporuka se odnosi na kontekst u kome se realizuju strategije firmi i rivalitet gde su, takođe, ispoljene određene slabosti. One se, pre svega, vezuju za regulisanje tržišta roba i usluga, a naročito antimonopolsku politiku, tržišnu dominaciju i intenzitet lokalne konkurencije, u čemu je opet dominantna uloga države. Zadeoslabosti koje su ispoljene u sferi korporativnog upravljanja (efikasnost korporativnih bordova i uticaj revizorskih izveštaja) odgovornost se mora pripisati i poslovnom sektoru. Problemi u ova dva segmenta su najizraženiji i iziskuju hitne i odlučne mere što ne isključuje potrebu za unapređen ostalih delova domaće ekonomske stvarnosti. Time su se rukovodile i Vlada Republike Srbije koja je predlagala i Narodna skupština koja je usvajala reformske zakone što je direktno pozitivno uticalo na konkurentnost u Republici Srbiji.

Rezultati empirijskog istraživanja koji su dobijeni u ovom radu pokazuju da u zemljama u tranziciji postoji pozitivan uticaj efikasnog finansijskog sistema na ekonomsku razvijenost, kao i da smanjenje stope nezaposlenosti vodi ka povećanju ekonomske razvijenosti tranzicionih zemalja. Zbog toga se može zaključiti

da je usmeravanje ekonomskih mera ka očuvanju finansijskog sistema i nivoa zaposlenosti u zemljama u tranziciji bio adekvatan odgovor na šokove izazvane svetskom ekonomskom krizom koja je nastala usled pandemije COVID 19.

LITERATURA

1. Buila, D. (2016). Nezaposlenost i posledice nezaposlenosti. Retrieved from <http://ipf.rs/nezaposlenost-i-posledice-nezaposlenosti/>
2. Deb, P. Furceri, D. David Ostry, J. Tawk, N. (2020). The Economic Effects of COVID-19 Containment Measures. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2020/08/07/The-Economic-Effects-of-COVID-19-Containment-Measures-49571>
3. Deloitte (2020). Global Report of COVID-19 Supportive Measures, Global Investment and Innovation Incentives. Retrieved from <https://www2.deloitte.com/lu/en/pages/deloitte-private/articles/economic-measures-counter-impact-covid-19.html>.
4. European Bank for Reconstruction and Development (2020). Regional Economic Prospects. Retrieved from <https://www.ebrd.com/what-we-do/economic-research-and-data/rep.html>.
5. European Bank for Reconstruction and Development (2011). Transition Report 2011: Crisis and Transition, London: European Bank for Reconstruction and Development.
6. Gidens, E. (2007). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski

fakultet Univerziteta u Beogradu.

7. Klaus, S., Xavier S. (2011). Global Competitiveness report 2010–2011. World Economic Forum.

8. Ma, T. (2011). The Effect of Competition Law Enforcement on Economic Growth. *Journal of Competition Law and Economics*, 7(2), ss. 301-334.

9. MAT – Makroekonomske analize i trendovi. Jan. 2011. Broj 195. Beograd: Ekonomski institut.

10. Savić, N., Pitić, G. (2010). *Kuda ide konkurentnost Srbije*. Beograd: FEFA – Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju.

11. Savković, R. (2006). *Ekonomija – osnovi* (drugo izdanje). Beograd: Naučna knjiga.

12. Vlada Republike Srbije (2020). Odluka o privremenim merama za očuvanje stabilnosti finansijskog sistema. Retrieved from <https://www.mgsi.gov.rs/lat/dokumenti/uredbe-odluke-naredbe-i-instrukcije-koje-su-donete-od-pocetka-vanrednog-stanja-do-danas>.

13. World Economic Forum, Global Competitiveness Report 2010–2019. Retrieved from <https://www.weforum.org/reports>.

STATISTIČKI DODATAK

Covariance Analysis: Ordinary

Date: 10/07/20 Time: 23:58

Sample: 1 31

Included observations: 31

Correlation			
Probability	BDP	FS	NEZAP
BDP	1.000000 -----		
FS	0.515156 0.0030	1.000000 -----	
NEZAP	-0.492482 0.0049	0.039117 0.8345	1.000000 -----

Dependent Variable: BDP

Method: Least Squares

Date: 10/08/20 Time: 00:57

Sample: 1 31

Included observations: 31

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-17648.89	8360.770	-2.110917	0.0438
FS	580.9205	140.9373	4.121837	0.0003
NEZAP	-700.5524	177.1845	-3.953803	0.0005

R-squared	0.528581	Mean dependent var	9605.529
Adjusted R-squared	0.494908	S.D. dependent var	7219.066
S.E. of regression	5130.575	Akaike info criterion	20.01559
Sum squared resid	7.37E+08	Schwarz criterion	20.15436
Log likelihood	-307.2416	Hannan-Quinn criter.	20.06083
F-statistic	15.69758	Durbin-Watson stat	2.011782
Prob(F-statistic)	0.000027		

Heteroskedasticity Test: White

Null hypothesis: Homoskedasticity

F-statistic	1.544111	Prob. F(5,25)	0.2123
Obs*R-squared	7.314583	Prob. Chi-Square(5)	0.1983
Scaled explained SS	6.207246	Prob. Chi-Square(5)	0.2866

Test Equation:

Dependent Variable: RESID^2

Method: Least Squares

Date: 10/08/20 Time: 01:01

Sample: 1 31

Included observations: 31

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	3.00E+08	3.56E+08	0.843204	0.4071
FS^2	116715.3	112668.8	1.035915	0.3102
FS*NEZAP	60224.22	234044.5	0.257319	0.7990
FS	-11791317	12478622	-0.944921	0.3537
NEZAP^2	-138615.0	226651.2	-0.611578	0.5463
NEZAP	-836626.8	15227171	-0.054943	0.9566
R-squared	0.235954	Mean dependent var		23775433
Adjusted R-squared	0.083145	S.D. dependent var		34859569
S.E. of regression	33378922	Akaike info criterion		37.65673
Sum squared resid	2.79E+16	Schwarz criterion		37.93428
Log likelihood	-577.6794	Hannan-Quinn criter.		37.74721
F-statistic	1.544111	Durbin-Watson stat		1.627665
Prob(F-statistic)	0.212303			

TENDENCIJE SPECIJALIZACIJE SRPSKOG IZVOZA I UVOZA: KOMPARATIVNA ANALIZA 2000–2019.¹

TENDENCY OF SPECIALIZATION OF SERBIAN EXPORTS AND IMPORTS: COMPARATIVE ANALYSIS 2000–2019

Goran NIKOLIĆ
Institut za evropske studije
Beograd
goranvnikolic@gmail.com

Sažetak

Cilj ovog rada je analiza promena koncentracije srpske spoljnotrgovinske razmene, kako ukupne tako i sa Evropskom unijom (EU), u periodu 2000–2019. godina. Na osnovu toga, kao i analize jedinične vrednosti robnog izvoza i uvoza, te komparacije svih tih indikatora sa istim pokazateljima za zemlje regiona i napredne ekonomije centralne Evrope, pokušaćemo da procenimo buduće kvalitativne promene koje su glavna determinanta apsolutnog rasta robnog izvoza zemlje. Da bismo dobili odgovor na pitanje u kojoj meri je srpski izvoz (i uvoz) specijalizovan koristićemo Modifikovani Herfindal-Hiršmanov koeficijent koncentracije robnog izvoza (i uvoza). Budući da cene u svetskoj trgovini imaju mnogo manji značaj u postizanju konkurentnosti nego ranije, ali da su i dalje važan faktor kompetitivnosti, izračunavaćemo, takođe, i jediničnu vrednost srpskog izvoza i uvoza. U posmatranom razdoblju koncentracija domaće robne razmene je praktično bila stagnantna, dobrim delom i usled njenog veoma snažnog apsolutnog rasta, dok je ostvaren određeni porast jedinične vrednosti izvoza i uvoza. Upoređujući se sa ekonomijama centralne Evrope, postignuti rezultati svakako nisu zadovoljavajući, ali uzimajući u obzir empirijski testiranu korelisanost pada koeficijenta koncentracije izvoza sa značajnim prilivima stranih direktnih investicija (SDI), u bliskoj budućnosti bi se mogao očekivati blag pad ovog koeficijenta, odnosno rast diverzifikacije domaće izvozne strukture.

Ključne reči: indeks koncentracije izvoza (uvoza), jedinična vrednost, Srbija, 2000–2019.

---

¹ Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta za evropske studije za 2020. godinu koji podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

Abstract

The aim of this paper is to analyze changes in the concentration of Serbian foreign trade, both in total and with the EU, in the period 2000–2019. On this basis, as well as the analysis of the unit value of commodity exports and imports, and also by comparing all those indicators with the same indices of countries in the region as well as in Central Europe, we will try to assess future qualitative changes that are the main determinant of the absolute growth of the country's merchandise exports. In order to estimate to which extent Serbian exports (and imports) are specialized, we will use the Modified Herfindahl-Hirschmann Index of concentration of merchandise exports (and imports). Since world trade prices are much less important in achieving competitiveness than before but are still an important competitive factor, we will calculate the unit value of Serbian exports and imports. In the observed period, the concentration of the domestic merchandise trade was practically stagnant, largely because of its very strong absolute growth, while certain growth of the Unit Value of exports and imports was attained. Compared to Central European economies, achieved results are certainly not satisfactory, but given the empirically tested correlation between the fall in the concentration of exports and the significant FDI flows, a mild decrease of this coefficient could be expected in the near future, i.e. growth of domestic export diversification.

Keywords: *export (import) Concentration Index, unit value, Serbia, 2000–2019.*

JEL: F10, F14.

1. UVOD

Veoma važno pitanje za budući ekonomski rast je nivo specijalizacije, i posledično diverzifikacije, domaćeg izvoza. Praćenjem tendencija koncentracije spoljnotrgovinske razmene Srbije, kako ukupne tako i sa EU, od početka tranzicije do poslednje godine za koju imamo raspoložive podatke (2019), možemo uočiti određene tendencije i na osnovu njih projektovati buduća kretanja. Ako ovim kalkulacijama dodamo analizu jedinične vrednosti robnog izvoza i uvoza, možemo proceniti, koristeći komparativan pristup, buduće kvalitativne promene koje su glavna determinanta apsolutnog rasta robnog izvoza (i delimično uvoza).

Inače, brojne studije uglavnom ukazuju na važnost diverzifikacije izvoza i, posledično, njegovog strukturnog unapređenja, za podsticanje bržeg i održivog ekonomskog rasta. Naime, oslanjanje na ograničen broj proizvoda u izvozu predstavlja značajan rizik imajući u vidu visoku elastičnost tražnje i promenljive cene na međunarodnim tržištima, te povećanje broja izvoznih sektora (proizvoda) može dugoročno doprineti privrednom rastu kroz stabilizaciju, odnosno diverzifikaciju, izvoznih prihoda (Ferreira, 2009). Unapređene proizvodne tehnologije i metodi povezani sa diverzifikacijom izvoza će koristiti drugim industrijama kroz „spillover“ znanja. To se može desiti, na primer, kroz rast produktivnosti usled novih tehnologija, novog načina upravljanja, naprednijih marketinških praksi, ili boljih oblika organizacije

i radne obuke što će sve, zauzvrat, povećati ukupni nivo produktivnosti u zemlji i podstaknuti ekonomski rast (Nicet-Chenaf i Rougier, 2008). Hesse (2008) nalazi snažne empirijske dokaze o pozitivnom uticaju diverzifikacije izvoza na rast dohotka po glavi stanovnika koristeći podatke dinamičkog panela za 99 zemalja u periodu 1961–2000. godina. Herzer i Novak-Lehmann (2006) pružaju empirijsku podršku stanovištu da i horizontalna i vertikalna diverzifikacija izvoza koristi ekonomskom rastu, kroz primer ekonomije Čilea koja je snažno profitirala od diverzifikacije izvoza. Acaravci i Ozturk (2012) empirijski istražuju uzročno-posledičnu vezu između ekonomskog rasta, izvoza i SDI za deset evropskih zemalja u tranziciji (Bugarska, Češka, Estonija, Mađarska, Letonija, Litvanija, Poljska, Rumunija, Slovačka i Slovenija), sa dobijenim rezultatima koji ukazuju na kauzalnost između SDI, izvoza i ekonomskog rasta u četiri od deset posmatranih država.

Pre prelaska na metodologiju i izračunavanje pomenutih pokazatelja važno je napomenuti da je u posmatranom periodu, izraženo do 2008. godine, Srbija beležila veoma visok rast razmene, kako ukupne, tako i sa EU. Naime, prosečna stopa rasta robnog izvoza Srbije od 2000. do 2019. godine iznosila je 12,6%, a uvoza 10,4%, računato u evrima. Prosečna stopa rasta izvoza Srbije u EU28 u istom razdoblju bila je 14,4%, a robnog uvoza 10,3%. Međutim, rast razmene je ostvaren sa vrlo niske baze, na šta ukazuje per capita izvoz i uvoz Srbije u 2019. godini (2.578, odnosno 3.511 evra). Hrvatska, sa prosečnim rastom izvoza od 6,3% i uvoza od

5,7% u periodu 2000–2019. godina, iste godine ima izvoz po stanovniku od 3.663 evra, a uvoz 5.989 evra (Državni zavod za statistiku, 2020). Od Srbije znatno bolje stoji i Bugarska čiji je per capita izvoz u 2019. godini bio 4.045 evra, a uvoz 4.237 evra (National Statistical Institute, Bulgaria, 2020). U periodu 2000–2019. godina prosečna stopa rasta robnog izvoza Češke bila je 9,5%, a uvoza 8,3%, te je per capita robni izvoz bio 16,6 hiljada evra – osam puta viši od srpskog. Robni uvoz per capita je iznosio, takođe, veoma visokih 14,8 hiljada evra (Czech Statistical Office, 2020). Nakon analize dobijenih rezultata, odnosno njihovih implikacija po ekonomsku, odnosno spoljnotrgovinsku politiku zemlje, sledi finalni deo rada (Zaključna razmatranja).

2. KORIŠĆENA METODOLOGIJA I PODACI

Da bismo dobili odgovor na pitanje u kojoj meri je srpska izvozna ponuda specijalizovana, odnosno u kojoj meri je srpski izvoz komparativno posmatrano diverzifikovan, koristićemo Modifikovani Herfindal-Hiršmanov (Herfindahl-Hirschmann) koeficijent koncentracije robnog izvoza. Izračunavanjem i analizom koeficijenata koncentracije izvoza (i uvoza) dobijamo dodatni uvid u strukturne karakteristike spoljnotrgovinskog sektora Srbije, odnosno procenjujemo kapacitete za specijalizaciju ili diverzifikaciju domaće izvozne ponude, što su pokazatelji koji mogu biti od pomoći kreatorima ekonomske politike. Modifikovani Herfindal-Hiršmanov koeficijent koncentracije robnog izvoza

(i uvoza) izračunava se na sledeći način:

$$C_{xj} = \frac{\sqrt{\sum_{i=1}^n \left(\frac{X_{ij}}{X_j}\right)^2} - \sqrt{\frac{1}{n}}}{1 - \sqrt{\frac{1}{n}}}$$

$i = 1 \dots n$;

n - broj robnih grupa (261);

X_{ij} - vrednost izvoza (uvoza) sektora (robne grupe) „i“ iz zemlje „j“ u određenoj godini;

X_j - vrednost ukupnog izvoza (uvoza) date zemlje u istoj godini

Ovaj indeks normalizuje vrednosti u rasponu od 0 do 1; njegova maksimalna vrednost je 1 (ako je ceo izvoz iz jednog sektora, odnosno robne grupe u našem slučaju). Velika disperzija izvoza (uvoza) daje nisku vrednost ovog koeficijenta (UNDP, 2011).

Inače, koeficijent koncentracije izvoza pokazuje izrazito visoke vrednosti kod zemalja izvoznica primarnih proizvoda, pre svega nafte, dok je vrlo nizak kod razvijenih zemalja (izuzev Norveške koja izvozi naftu i Južne Afrike koja izvozi strateške primarne proizvode). Koeficijent robne koncentracije izvoza i uvoza posebno intenzivno pada tokom poslednje dve i po decenije u, praktično, celom svetu. Kada su u pitanju bivše socijalističke zemlje, kao što je Srbija i posebno zemlje bivšeg SSSR-a, relativno niska vrednost koeficijenta koncentracije izvoza posledica je i nekada forsirane industrijalizacije koja je podrazumevala širok spektar industrijskih sektora bez značajnije specijalizacije. Dodatno,

što je zemlja manja, koeficijent koncentracije izvoza bi, po pravilu, trebalo da bude veći od koeficijenta koncentracije uvoza.

Analiza je vršena na trocifrenoj SMTK klasifikaciji, koja podrazumeva dezagregaciju razmene na 261 robnu grupu, što je uobičajen nivo dezagregacije pri izračunavanju ovog indeksa. Podaci za sve zemlje (izuzev za Srbiju, zaključno sa 2006. godinom, koji su preuzeti od RZS, tačnije Uprave carina Srbije) dobijeni su iz UN COMTRADE database (2020). Isti podaci su korišćeni za dobijanje jedinične vrednosti srpskog izvoza i uvoza, kao i istih indikatora za zemlje okruženja.

Imajući u vidu da dve trećine domaćeg izvoza odlazi u EU, te da EU praktično oblikuje izvoznju ponudu (a i dobar deo ekonomske politike) zemlje, od velikog je značaja analizirati tendencije koncentracije izvozne ponude zemlje sa ovim trgovinskim blokom, što smo i uradili. Obračunali smo iste indikatore i za zemlje okruženja koje, takođe, dominantan deo svoje robne razmene obavljaju sa EU, koristeći istu bazu podataka (UN COMTRADE database, 2020).

Ovde korišćena metodologija primenjena je u mnogim novijim studijama. Između ostalih, Markuez (2016) analizira koncentraciju (diverzifikaciju) izvozne strukture zemalja članica Andske zajednice, dok u svojoj studiji Kim (2019) prati odnos između pomoći za razvoj trgovine i 133 strukture izvoza zemalja primalaca te iste pomoći između 1996. i 2013. godine, koristeći Modifikovan Herfindal-Hiršmanov indeks. Akram (2018) ispituje da li

127 država koje nisu članice OECD-a konvergira ka 34 zemlje OECD-a u pogledu diverzifikacije izvoza u periodu 1995–2016. godina. Rezultati dobijeni korišćenjem Modifikovanog Herfindal-Hiršmanovog indeksa ukazuju na konvergenciju (*catching up process*) između zemljama koje nisu članice OECD-a sa članicama OECD (koje očekivano imaju veću izvoznju diverzifikovanost) u pogledu diverzifikacije izvoza.

Pošto smo definisali metodologiju za koncentraciju izvoza i uvoza, prelazimo na koncept jedinične vrednosti (Unit Value – UV) koja se definiše kao nominalna vrednost outputa po jedinici materijala inkorporiranog u finalni proizvod (najčešće u kg).² U skladu sa Aigingerom (1998), viša jedinična vrednost reflektuje viši kvalitet. Naime, ako su dva proizvoda slična, cene koje će potrošači platiti zavise od razlika u potrošačkoj percepciji kvaliteta proizvoda (viši kvalitet proizvoda svakako ne podrazumeva i viši nivo težine). Kod proizvoda u istoj kategoriji, jedinična vrednost reflektuje razlike u dodatnoj vrednosti, a razlike u dodatnoj vrednosti reflektuju kvalitativne razlike koje su posledica boljeg korišćenja tehnologije

---

² Jedinična vrednost (Unit Value – UV) izvoza ili uvoza mnogo je bolji pokazatelj kvaliteta proizvoda od cene proizvoda. UV je slab supstitut za indeks cene, jer promene UV mogu biti rezultat ne samo promena cena, nego i promena u kvalitetu proizvoda. UV može reflektovati i cenu, npr. ako je gvožđe glavni materijal korišćen u proizvodnji čelika, UV čelika reflektuje cenu (Kandogan, 2004). Kao pokazatelj cenovne konkurenčnosti najčešće se koristi jedinični trošak radne snage (koji se definiše kao odnos između ukupnih troškova rada i produktivnosti rada).

(dakle, razlika u jediničnoj vrednosti ukupnog izvoza može biti uzeta kao aproksimacija relativnih razlika u kvalitetu). Naime, realistično je da zemlje sa većom jediničnom vrednošću izvoza nude kvalitetnije proizvode po višoj ceni i to zbog marketinga, reklame, kvaliteta, ali i zbog specijalizacije u segmentima proizvodnje sa visokim cenama.

Ovde treba naglasiti da iako cene danas u svetskoj trgovini imaju mnogo manji značaj u postizanju konkurentnosti nego ranije, one su i dalje važan faktor kompetitivnosti, posebno u zemljama u razvoju, kao i kod berzanskih proizvoda. S druge strane, kod robe višeg stepena obrade prioritet dobijaju necenovni faktori. Naime, od 1960-ih godina, kada je postalo jasno da „bogatiji“ mogu konkurisati jeftinom radnoj snazi samo ako se „uspinju“ lestvicama kvaliteta proizvodeći sve sofisticiranije proizvode, međunarodno tržište se sve više transformiše od cenovnog ka tržištu kvaliteta na kome druge osobine proizvoda, pre svega, kvalitet, kao i oblik, lakoća upotrebe, vek trajanja, sigurnost servisiranja, dobijaju na značaju.

Jedinična vrednost se može koristiti da se izrazi kvalitet i za heterogene proizvode; naime, što više poželjnih osobina neki proizvod sadrži (cenjenih od strane potrošača ili investitora) viša će mu biti jedinična vrednost. Tako, na primer, kod tehnološki intenzivnih proizvoda jedinična vrednost mnogo više predstavlja merilo kvaliteta (kod automobila: snage, brzine, dizajna) ili efikasne upotrebe inputa, nego troškove.

Jedinična vrednost je pogodna

za merenje dinamičke konkurentnosti datog preduzeća ili grane jer pokazuje npr. promene u proizvodnji sa uvođenjem viših nivoa obrade. Indikativno je da postoji pozitivna korelacija jedinične vrednosti sa GDP pc, odnosno jedinična vrednost je pozitivno i značajno korelisana sa zemljom porekla (Schot, 1998).

3. KONCENTRACIJA ROBNE RAZMENE SRBIJE I ZEMALJA OKRUŽENJA: DOBIJENI REZULTATI

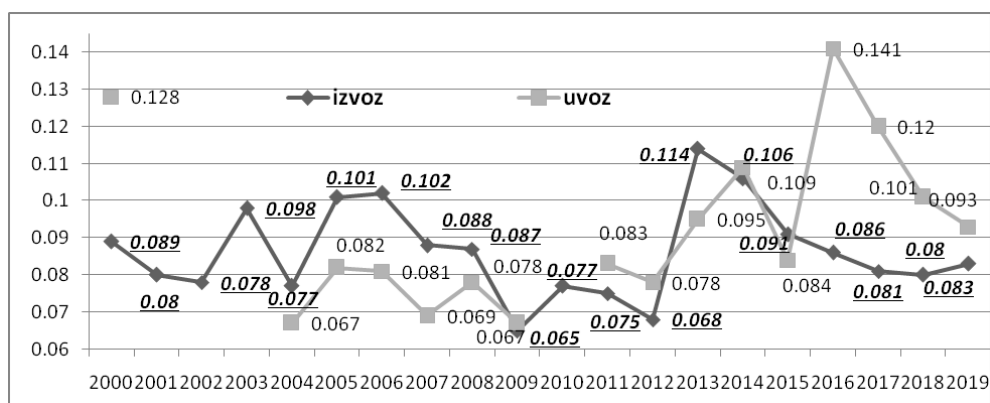
Izvršena izračunavanja (analiza na trocifrenoj Standardnoj međunarodnoj trgovinskoj klasifikaciji – SMTK) za ukupan izvoz Republike Srbije pokazuju da, u periodu posle 2000-te godine, i pored stalnih oscilacija, nije došlo do bitnije promene vrednosti koeficijenta robne koncentracije izvoza Srbije, ne računajući ekscenčni pad 2009. godine ili rast 2013. godine (koji su uzrokovani snažnim smanjenjem ili rastom udela nekoliko robnih grupa koje pripadaju osnovnim metalima ili pak proizvodima auto-industrije). Sve ukazuje na to da je vrednost ovog indeksa praktično nepromenjena u odnosu na 2000. godinu (grafikon 1). Nažalost, relativno niska vrednost koeficijenta, slično kao i kod razvijenih zemalja, ne govori o širokoj ponudi domaće izvozne privrede (odnosno prerađivačke industrije koja u kontinuitetu generiše preko 90% ukupnog robnog izvoza zemlje) i njenoj povoljnoj strukturi već, pre svega, o „svaštarenju“ i nedostatku određenih konkurentnih proizvoda. Praktično, postoji samo nekoliko grupa proizvoda

u domaćem izvozu koji imaju značajniji udeo i to su, po pravilu, primarni, odnosno resursni proizvodi. Tako je, na primer, rast koncentracije izvoza u periodu 2003-2006. godina dobrim delom uzrokovan snažnim porastom udela robne grupe valjani neplatirani

proizvodi (odsek gvožđe i čelik) što je posledica u to vreme uspešne privatizacije smederevske železare, ali i porasta svetskih cena metala. Donekle sličan slučaj je 2013. (i 2014) godine, sa prvim efektima privatizacije „Zastave“, kada su sofisticirani proizvodi (motorna vozila) podigli nivo koncentracije domaćeg izvoza.

Grafikon 1: Modifikovani Herfindal-Hiršmanov koeficijent koncentracije robnog izvoza (podvučeno) i uvoza Srbije

Izračunato na osnovu podataka UN COMTRADE Database i
RZS – Uprave carina Srbije (2000–2006).

Na strani ukupnog uvoza Srbije je vidljiv znatan pad koeficijenta robne koncentracije što govori da je došlo do disperzije domaćeg uvoza što je očekivana tendencija imajući u vidu otvaranje zemlje i rast apsolutnog nivoa uvoza. Relativna stabilizacija ovog koeficijenta u periodu 2007-2010. godina posledica je snažnog porasta udela pojedinih robnih grupa (pre svega, u okviru sektora 3 – mineralna goriva i maziva, što je bilo uzrokovano i rastom cena energenata) u ukupnom uvozu, dok je njegov ponovni rast u periodu 2016–2017. godina, posledica velikog uvoza robne grupe 931 (Specijalne transakcije i robe, neklasifikovane),

koja je činila čak 16,8, odnosno 14,4% srpskog uvoza. Međutim, povećanje udela ove grupe praktično je artifično jer je dominantno uslovljeno promenom načina klasifikacije, odnosno primenom nove EU metodologije.

Nizak nivo koncentracije uvoza inače je karakterističan za razvijenije zemlje. Takođe, niži nivo koncentracije uvoza od izvoza je karakteristika skoro svih zemalja i logičan je rezultat težnje svake privrede da svoj izvoz fokusira na određene oblasti gde ima komparativne prednosti.

Tabela 1: Modifikovani Herfindal-Hiršmanov koeficijent koncentracije ukupnog izvoza i uvoza zemalja centralne i istočne Evrope 2007. i 2019.

	2007	2019	2007	2019
	Izvoz		Uvoz	
Srbija	0,088	0,083	0,069	0,093
S. Makedonija	0,208	0,223	/	0,129
Rumunija	0,101	0,111	0,069	0,058
BiH	/	0,105	/	0,069
Poljska	0,079	0,067	0,065	0,057
Češka	0,096	0,131	0,071	0,087
Mađarska	0,141	0,116	0,109	0,077
Slovačka	0,176	0,218	0,102	0,125
Bugarska	0,131	0,093	0,103	0,080
Hrvatska	0,116	0,071	0,079	0,062

Izračunato na osnovu podataka UN COMTRADE Database.

Napomene: Za Slovačku, Hrvatsku i Bugarsku podaci u koloni za 2019. su za 2018.

Kada su u pitanju zemlje okruženja, odnosno centralne Evrope, dobijeni rezultati za 2007. i 2019. godinu pokazuju da je, uglavnom, beležen pad koncentracije koeficijenta i izvoza i uvoza, mada sa puno izuzetaka (tabela 1). Međutim, generalno promene su male i ukazuju na stabilnost datih indeksa. Posebno nizak nivo indeksa koncentracije izvoza imaju Poljska, Bugarska, Hrvatska, Srbija, i isto može biti rečeno za većinu ekonomski naprednih zemalja u svetu. Naime, sve skoro razvijene zapadne ekonomije imaju široku izvoznju ponudu i one, praktično, imajući u vidu ogromne veličine njihovih ekonomija, više nisu u stanju da koncentrišu svoj robni izvoz.

Generalno, vrednost koeficijenta koncentracije izvoza se ne razlikuje mnogo kod posmatranih država. Bugarska je poslednjih godina, zajedno sa pozitivnim reformskih koracima, beležila znatan pad ovog koeficijenta. Interesantan je i slučaj Hrvatske, koja je ostvarila pad ovog

koeficijenta u odnosu na 2000. i na 2007. godinu što je, pre svega, posledica pada udela izvoza brodova u ukupnom izvozu (videti: Nikolić, 2013). Ovaj indeks je npr. u 2019. godini bio znatno viši kod Rumunije, Češke i Slovačke što je posledica daleko sofisticiranije izvozne ponude ovih ekonomija koja je, jednim delom, koncentrisana na relativno mali broj proizvoda sa visokom dodatom vrednošću. S druge strane, S. Makedonija, takođe, ima izraziti visok koeficijent koncentracije izvoza, ali analizirajući robne grupe odgovorne za to može se reći da to nije posledica rasta više vrsta proizvoda višeg nivoa sofisticiranosti, kao što je slučaj u tri prethodno pomenute privrede, već, pored ostalog, visokog i snažno rastućeg udela robne grupe: Razni hemijski proizvodi (koja je 2011. godine činila 12,3%, a sedam godina kasnije čak 21% izvoza u EU). Dodatno, koncentracija izvoza je u nekom zemljama znatno porasla od 2007. do 2019. godine, kao što je to

npr. bio slučaj u Slovačkoj i Češkoj gde je to povećanje bilo posledica rasta učešća visokotehnoloških robnih grupa u izvozu tih država.

4. KONCENTRACIJA ROBNE RAZMENE SRBIJE I ZEMALJA OKRUŽENJA SA EU: REZULTATI

Kada je u pitanju izvoz Srbije u EU, Modifikovani Herfindal-Hiršmanov koeficijent koncentracije robnog izvoza Srbije u EU nakon 2000. godine je znatno opao, ipak ostajući tokom skoro celog posmatranog perioda nešto viši od indeksa koncentracije ukupnog izvoza zemlje. To je očekivano kretanje imajući u vidu veću disperzovanost celokupnih robnih tokova. Naime, radi se o manjem broju proizvoda, odnosno robnih grupa koje

se izvoze u EU, tj. nešto većem inter-industrijskom karakteru razmene sa EU od ukupne srpske robne trgovine. Koeficijent koncentracije domaćeg izvoza u EU je od 2011. godine, praktično, stagnantan (tabela 2).

Indeks koncentracije srpskog uvoza iz EU u periodu 2000–2019. godina značajno je smanjen, mada je ta tendencija praktično zaustavljena u 2007. godini. To je pozitivna tendencija i posledica je diverzifikacije domaće uvozne tražnje u skladu sa porastom kupovne moći stanovništva. Taj indeks je znatno ispod nivoa koeficijenta za ukupnu robnu razmenu zemlje što posredno ukazuje na to da se najsofisticiraniji proizvodi, uglavnom, uvoze iz EU (što je i očekivano, imajući u vidu visok udeo uvoza energenata iz Rusije).

Tabela 2: Modifikovani Herfindal-Hiršmanov koeficijent koncentracije robne razmene Srbije i EU28

	2000	2007	2011	2015	2016	2017	2018	2019
Izvoz	0,141	0,135	0,101	0,127	0,119	0,108	0,104	0,101
Uvoz	0,094	0,062	0,065	0,059	0,059	0,058	0,062	0,054

Izračunato na osnovu podataka UN COMTRADE Database (za 2000-tu na osnovu RZS i Uprave carina Srbije; ti podaci se odnose na EU15).

Češki izvoz u EU28 2018. godine imao je, za naprednu ekonomiju umerene veličine, relativno visoku koncentraciju od 0,133. Naime, jako visok udeo samo dve robne grupe (putnički automobili i delovi za automobile, sa 11,4%, odnosno 8,3%), sa još dve robne grupe: automatske mašine za obradu podataka i telekomunikaciona oprema (sa 6,7%, odnosno 5,9%), koje su sve sastavljene od proizvoda visoke faze finalizacije u

čemu se Češka snažno specijalizovala, doprineo je relativno visokom indeksu. To posredno ukazuje na integrisanost ove nove članice EU u globalne lance vrednosti (Global Value Chains – GVCs) čija su čvorišta („hubs“), pre svega, u Nemačkoj. Takođe, to ukazuje i na put kojim Srbija treba da ide, a to je „osvajanje“ nekoliko proizvoda sa višom dodatom vrednošću.

Interesantno je porediti koeficijente koncentracije robnog

izvoza i uvoza jer je koeficijent koncentracije uvoza Srbije iz EU u stvari koeficijent koncentracije izvoza EU u Srbiju. Na osnovu tabele 2 može se videti da Srbija ima veću

koncentraciju izvoza u EU nego što je koncentracija izvoza EU u našu zemlju, što je očekivano i, svakako, govori o velikoj diverzifikovanosti ukupnog eksternog izvoza EU.

Tabela 3: Modifikovani Herfindal-Hiršmanov koeficijent koncentracije izvoza izabranih zemalja u EU28 2007–2018

	SAD	Češka	Kina	Turska	Albanija	BiH	Crna Gora	S. Makedonija	Srbija
Izvoz 2007	0,108	0,101	0,126	0,116	0,249	0,152	0,784	0,265	0,135
Izvoz 2018	0,135	0,133	0,152	0,118	0,254	0,126	0,339	0,261	0,104
Uvoz 2007	0,059	0,072	0,085	0,075	0,076	0,081	0,129	0,074	0,065
Uvoz 2018	0,117	0,076	0,113	0,080	0,113	0,071	0,148	0,160	0,062

Izračunato na osnovu podataka UN COMTRADE Database and Czech Statistical Office (2020).

Vrednost koeficijenta koncentracije izvoza u EU se ne razlikuje mnogo kod susednih zemalja. Bosna i Hercegovina ima, za zemlju relativno male ekonomske veličine, umeren i opadajući koeficijent koncentracije izvoza u EU (sa visokim udelom dve robne grupe sa proizvodima niske dodate vrednosti: nameštaj i obuća sa 10%, odnosno 8,5% izvoza u EU), za razliku od Crne Gore sa izrazito visoko koncentrovanim izvozom u ovu integraciju što se može objasniti malom veličinom te ekonomije, odnosno dominacijom praktično jednog proizvoda u izvozu u EU (aluminijum sa čak 34,2%). Turska je imala stabilan i umeren nivo ovog indeksa (sa veoma visokim udelom motornih vozila od 11,6% u izvozu u EU28 u 2018. godini), dok su Albanija i S. Makedonija imale izrazito visoke koeficijente koncentracije izvoza u EU u obe posmatrane godine, ali zbog snažnog učešća robnih grupa koje čine proizvodi niske dodate vrednosti (kod Albanije: obuća sa čak 25,5% izvoza u EU28, a kod S. Makedonije: razni

hemijski proizvodi sa 24%, ali sa takođe visokim udelom izvoza pumpi od 12,2% koga, istina, čine proizvode znatno više faze finalizacije). SAD i Kina su umereno povećale relativno niske koeficijente koncentracije izvoza u EU u posmatranom razdoblju što se može objasniti povećanom fokusiranošću na proizvode više faze finalizacije (tabela 3).

Kada je u pitanju uvoz iz EU prisutna je znatno manja koncentrovanost što je prirodno imajući u vidu veličinu tog tržišta, odnosno potencijalnu disperzovanost uvoza iz EU. Ipak, primetan je blag trend rasta koncentracije uvoza kod većine posmatranih ekonomija što, posredno, ukazuje na povećanje koncentracije izvoza vodećih zemalja EU, pre svega Nemačke, na ta tržišta, posebno američko, kinesko, pa i tursko.

5. TENDENCIJE KONCENTRACIJE ROBNE RAZMENE: ANALITIČKI OSVRT

Postavlja se pitanje u kojoj meri je srpska izvozna ponuda specijalizovana, ili je pak srpski izvoz visoko disperziran u odnosu na zemlje okruženja. Izvršena izračunavanja za ukupan domaći izvoz pokazuju da je koeficijent koncentracije izvoza relativno nizak, slično kao i kod većine zemalja regiona (izuzeci su S. Makedonija i Slovačka, iz različitih razloga), ali i kod razvijenih zemalja. Međutim, to nikako ne govori o širokoj ponudi naše izvozne privrede i njenoj povoljnoj strukturi već, pre svega, o nedostatku određenih konkurentnih proizvoda. Praktično, postoji samo nekoliko robnih grupa u domaćem izvozu koje imaju značajniji udeo i to su, po pravilu, proizvodi niže faze finalizacije, odnosno proizvodi agro-industrijskog kompleksa (voće, kukuruz), proizvodi industrije osnovnih metala (čelični limovi, bakar) ili, pak, gume za automobile i nameštaj (ohrabrujući izuzeci, čiji se udeo na sreću povećava, su robne grupe koje pripadaju sektoru mašine i transportni uređaji). Postojeće stanje je posledica nasleđene privredne strukture, ali i očajničke potrebe domaće privrede da se poveća izvoz („izvoz po svaku cenu“) što je u datim okolnostima najlakše ostvarivo sa proizvodima niže faze finalizacije. Iako se, na sreću, poslednjih godina pojavljuje sve više novih izvoznih proizvoda sa višom dodatnom vrednošću, trenutno bi, svakako, bilo pogrešno zapostavljati

primarne proizvode u kojima zemlja ima komparativne prednosti (u perspektivi bi na osnovu tih baznih proizvoda trebalo razvijati one prerađene).

Srbija ima nizak nivo indeksa koncentracije izvoza, ali isto može biti rečeno za Poljsku, Tursku, Hrvatsku, kao i za skoro sve napredne zemlje u svetu. Naime, pomenute zemlje imaju široku izvoznju ponudu i one, praktično, imajući u vidu ogromne veličine svojih ekonomija, više nisu u stanju da koncentrišu svoj robni izvoz.

Vrednost koeficijenta koncentracije izvoza se ne razlikuje mnogo kod susednih zemalja. Bugarska je poslednjih godina, zajedno sa pozitivnim reformskih koracima, beležila znatan pad ovog koeficijenta. Slične tendencije beležile su i Hrvatska, Poljska i Mađarska, koje su, takođe, ostvarile pad ovog koeficijenta od 2007. godin. Ovaj indeks je npr. u 2019. godini bio znatno viši kod Rumunije, Češke i Slovačke, što je posledica daleko sofisticiranije izvozne ponude ovih ekonomija, čiji su najpropulzivniji delovi fokusirani na relativno mali broj proizvoda sa visokom dodatnom vrednošću. Dodatno, koncentracija izvoza je u nekom zemljama znatno porasla od 2007. do 2019. godine, kao što je to npr. bio slučaj u Češkoj i Slovačkoj, gde je povećanje koncentracije izvoza bilo posledica rasta učešća visoko tehnoloških robnih grupa u izvozu tih država.

U Rumuniji je viša koncentracija izvoza od one u Srbiji posledica činjenice da su samo četiri tehnološki sofisticirane robne grupe činile gotovo 27% ukupnog izvoza u 2019. godini: delovi i oprema za motorna vozila (9%), motorna vozila

(7,1%), električni aparati za strujna kola (5,4%) i oprema za distribuciju električne energije (5,4%). Situacija je još bolja u Češkoj, gde je učešće motornih vozila (11,4%), delova i pribora za motorna vozila (7,9%), te automatskih mašina za obradu podataka (6,5%) i telekomunikacione opreme (6,5%), činilo čak oko trećine ukupnog izvoza u 2019. godini. To je, izvesno, dobar pokazatelj s obzirom na visok nivo dodatne vrednosti koje proizvodi ovih robnih grupa uglavnom imaju. Indikativan je i primer Slovačke, koja ima veoma visoku apsolutnu vrednost koncentracije izvoza, što je uzrokovano time što je samo jedna tehnološki sofisticirana robna grupa činila neverovatnih skoro četvrtinu ukupnog izvoza u 2018. godini – motorna vozila. Visok, ali ni izbliza tako visok, udeo iste robne grupe ima i Mađarska (10,4%), sa znatnim učešćem delova i pribora za motorna vozila (6%) u ukupnom izvozu 2019. godine.

Stanje je potpuno drugačije u Srbiji gde robne grupe sa većim udelom u izvozu 2019. godine, kao i prethodnih godina generalno, pripadaju manje sofisticiranim vrstama proizvoda, delom isključujući robne grupe: oprema za distribuciju električne energije (7,6% izvoza Srbije) i rotacione električne mašine (3,5%). Udeo hrane u izvozu od 13,2% je još uvek značajan, a dve robne grupe sa relativno visokim udelom u tom sektoru su: voće, konzervirano i voćni proizvodi (sem sokova) sa 2,1% ukupnog izvoza, te kukuruz u znu (sa 2,8%). Zajedno sa sledećim robnim grupama, ove prethodne četiri čine oko trećine izvoza Srbije. Te robne grupe su: gume za automobile (sa 3,8% ukupnog izvoza zemlje), ravno valjani proizvodi

(od čelika i gvožđa), neplatirani (3,4%), bakar (3,3%), nameštaj i delovi (3,3%) i motorna vozila (koja još uvek čine 3% izvoza, iako imaju skoro konstantno opadajući udeo od 2013. godine).

Situacija je još gora u Crnoj Gori, Albaniji i Severnoj Makedoniji čija slaba izvozna diverzifikacija je, istina, očekivana s obzirom na malu veličinu tih ekonomija. U Severnoj Makedoniji visok nivo ovog indeksa u 2007. godini prouzrokovao je veliki deo robne grupe: sirovo gvožđe i ferolegure, ali je u 2019. godini „krivac“ bila druga robna grupa: razni hemijski proizvodi, sa preko petine ukupnog izvoza. Slična je situacija i u Albaniji gde je udeo obuće bio oko četvrtinu u 2018. godini što, svakako, nije dobar pokazatelj s obzirom na nizak nivo dodatne vrednosti kada je ova vrsta proizvoda u pitanju.

S druge strane, uvozna koncentracija je niska i praktično stagnatna skoro kod svih posmatranih ekonomija. Koeficijenti koncentracije uvoza Srbije su uporedivi sa onima kod Bugarske i Češke, dok je kod S. Makedonije ovaj pokazatelj viši što je posledica relativno male ekonomije našeg južnog suseda. Rumunija, Poljska, Hrvatska i Mađarska imaju najniže koeficijente koncentracije uvoza u posmatranom periodu. Ovo se može delimično objasniti i uvezanošću ovih ekonomija u GVCs, čija su čvorišta u najvećim zemljama EU, ka kojima teku i iz kojih dolazi većina intermedijalnih proizvoda, odnosno komponenti. Ipak, sama objašnjavajuća (eksplanatorna) vrednost ovih pokazatelja je skromna imajuću u vidu globalnu tendenciju njihovog pada i već dostignute niske vrednosti, što sve korespondira sa sve većom sofisticiranošću uvozne tražnje

široj sveta (stoga su male promene indeksa koncentracije robnog uvoza u posmatranom razdoblju očekivane). Budući da je naša zemlja u procesu približavanja EU, ostvarene su visoke stope rasta razmene sa tom integracijom, što je dodatno uticalo na stagnantnost koeficijenta koncentracije izvoza, i pre svega, uvoza iz EU.

Na osnovu svega rečenog jasno je da je važno ograničenje visokim stopama rasta izvoza nespecijalizovana domaća izvozna ponuda u propulzivnim izvoznim sektorima (pre svega mašine i transportni uređaji, te hemijski proizvodi). Naime, Srbija, kao i većina zemalja regiona, ima niske koeficijente koncentracije izvoza, posebno imajući u vidu njihovu (ekonomsku) veličinu. Relativno niska vrednost koeficijenta, slična kao kod razvijenih zemalja, ne govori o širokoj ponudi izvozne privrede i njenoj povoljnoj strukturi već je, pre svega, izraz višedecenijskog autarhičnog razvoja, odnosno svaštarenja i nedostatka određenih konkurentnih proizvoda. Dobar deo robnih grupa koji imaju značajniji udeo u izvozu čine neretko primarni, odnosno resursni proizvodi.

Imajući sve ovo u vidu može se steći utisak da je neophodno da kod većine zemalja regiona dođe do značajnog porasta stepena koncentracije izvoza kako bi se dostigle znatno veće apsolutne vrednosti izvoza. Međutim, to ipak ne bi bio dobar znak. Naime, uzimajući u obzir faktorsku raspoloživost, odnosno proizvodne potencijale, to bi praktično govorilo da te zemlje snažno povećavaju udeo pojedinih proizvoda niže faze prerade, koji uglavnom imaju nisku jediničnu vrednost. Jasno je da forsiranje izvoza

sa proizvodima niže faze dorade nije dugoročno rešenje. Stoga bi aktivna strategija izvoza trebalo da doprinese umerenom porastu koncentracije izvoza čime bi se delimično anuliralo „svaštarenje“. U ovoj fazi razvoja umeren porast stepena koncentracije domaćeg izvoza bi mogao doprineti ubrzanju njegovog rasta. Na primer, izvoz samo nekoliko robnih grupa iz već pomenutih „naprednih“ sektora, koje bi imale udeo u izvozu od blizu 10%, uzrokovao bi snažan porast koncentracije robnog izvoza Srbije i, posledično, snažan rast ukupne vrednosti izvoza (frontalni porast vrednosti svih proizvoda iz izvozne ponude Srbije, bez pojave „izvoznih šampiona“, teško može znatnije povećati ukupan izvoz). U ovom kontekstu, indikativno je iskustvo Slovačke i Češke, koje imaju visoku koncentraciju izvoza, posebno Slovačka.

Poželjan put, u širem vremenskom opsegu, je izvozna diverzifikacija, odnosno baziranje izvoza na proizvodima više faze finalizacije (kao što je npr. slučaj u Poljskoj ili Mađarskoj i skoro svim razvijenim zemljama, uključujući i „radionicu“ sveta: Kinu) i, što bi bilo najpoželjnije, izvoz zasnovan na novim proizvodima.

6. JEDINIČNA VREDNOST IZVOZA I UVOZA SRBIJE I ZEMALJA OKRUŽENJA: DOBIJENI REZULTATI I ANALIZA

Izvršena izračunavanja pokazuju da je srpski izvozni sektor u poslednjih 19 godina ostvario izvestan

pomak jer je došlo do rasta jedinične vrednosti ukupnog robnog izvoza sa pola dolara na 1,25 centi po kilogramu. Takođe, na strani uvoza u istom periodu došlo je do rasta jedinične vrednosti sa 52 centa na 1,36 centa po kilogramu. Rast je bio skromniji od 2007. godine kada je jedinična vrednost ukupnog

robnog izvoza iznosila 0,93 dolara, a uvoza 1,14. Istina, prethodnih godina bile su ostvarivane i više vrednosti, posebno u 2018. godini. Kada je u pitanju jedinična vrednosti srpskog robnog izvoza u EU ona je nešto viša od ukupnog izvoza sa 1,49 dolara po kg 2019. godine, dok je vrednost uvoza iz EU iste godine bila 2,33 dolara (tabela 4).

Tabela 4: Jedinična vrednost ukupnog robnog izvoza i uvoza Srbije 2000–2019.

Godina	2000	2004	2007	2011	2014	2017	2018	2019
Izvoz	0,50	0,93	0,93	1,15	1,31	1,35	1,54	1,25
Uvoz	0,52	0,83	1,14	/	/	/	1,66	1,36

Izračunato na osnovu podataka UN COMTRADE Database i RZS – Uprave carina Srbije (2000–2006).

S druge strane, ovi rezultati izgledaju dosta skromno, pre svega imajući u vidu da su dolari nedeflacionirani, kao i uzimajući u obzir ostvarene rezultate zemalja centralne Evrope s kojima volimo da se poredimo. Naime, jedinična vrednost izvoza je značajno viša, uglavnom duplo (BiH je jedini izuzetak, sa nižim vrednošću za izvoz, ali ne i uvoz), dok je kod razvijenih zemalja ovaj indikator i oko četiri puta viši od srpskog (npr. Nemačka je 2018. godine imala 4,38

dolara po kg, a 11 godina ranije 3,81). Niska jedinična vrednost robnog uvoza Srbije (u većini zemalja okruženja, a posebno centralne Evrope, ovaj pokazatelj je znatno viši, a izraženo viši u Češkoj) posledica je, pored ostalog, visokog udela energenata i pogonskih goriva u ukupnom uvozu. Jedinična vrednost izvoza je 2018. godine bila viša od one u Bugarskoj i Hrvatskoj, dok je 2019. godine Severna Makedonija ostvarila veću jediničnu vrednost izvoza, ali ne i uvoza (tabela 5).

Tabela 5: Jedinična vrednost ukupnog robnog izvoza i uvoza 2007. i 2019. za izabrane zemlje

	2007	2019	2007	2019
	Izvoz		Uvoz	
Srbija	0,93	1,25	1,54	1,36
Srbija – EU28	/	1,49	/	2,33
S. Makedonija	0,95	1,93	0,90	1,34
BiH	/	0,75	/	1,55
Rumunija	1,64	1,80	1,25	2,77
Poljska	1,80	2,56	1,44	1,63
Češka	2,18	3,18	1,87	6,19
Mađarska	3,06	/	2,42	/
Slovačka	1,97	2,55	1,31	3,15
Bugarska	1,10	1,30	0,95	1,66

Izračunato na osnovu podataka UN COMTRADE Database.

Napomene: Za Slovačku i Bugarsku podaci u koloni za 2019. su za 2018.

Hrvatska je imala jediničnu vrednost izvoza 2018. od 1,11 dolara po kilogramu.

Očekivano je da se u narednom periodu nastavi porast jedinične vrednosti srpske razmene, imajući u vidu započeto restrukturiranje domaće privrede i iskustva naprednijih zemalja u tranziciji kod kojih je od 1990-ih godina došlo do porasta jedinične vrednosti izvoza u većini sektora prerađivačke industrije (osim hemijskog) i to posebno kod proizvodnje mašina i transportnih uređaja. Uzimajući u obzir današnje uslove, realno je pretpostaviti da se Srbija više angažuje u cenovnoj konkurentnosti nego u kvalitativnim poboljšanjima jer u međunarodnoj konkurentskoj utakmici tehnološki superiorniji partneri zadržavaju svoju konkurentnost sa povećanjem kvaliteta, a oni inferiorni konkurišu cenama (tehnološko restrukturiranje se ne može desiti trenutno, dok cenovna konkurencija može). Pomak od cenovne konkurencije ka konkurenciji kvalitetom može se desiti samo uporedo sa promenama u ekonomskom okruženju, utemeljenjem kulture koja ohrabruje inovacije i uvozi proizvode, dizajne i proizvodne metode prateći lidere kvaliteta (niže kvalitetni proizvodi nestaju sa širenjem tehnološkog restrukturiranja), ali i ulaganjem pojačanih napora na povećanju specijalizacije u segmentima proizvodnje sa visokim cenama i, što je najvažnije, tehnološkim restrukturiranjem srpske privrede.

7. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Prethodna izračunavanja pokazuju da Srbija ima relativno nizak indeks koncentracije izvoza, slično većini zemalja regiona, kao i razvijenim

zemljama. Nažalost, to ne ukazuje na povoljnu strukturu domaćeg izvoznog sektora već na nedostatak konkurentnih proizvoda, odnosno veliki broj izvoznih proizvoda sa malom dodatom vrednošću.

Koeficijent koncentracije izvoza je npr. u 2019. godini bio znatno viši kod Rumunije, Češke i Slovačke što je posledica daleko sofisticiranije izvozne ponude ovih ekonomija koje su značajno fokusirane na relativno mali broj proizvoda sa visokom dodatom vrednošću. Poljska i Mađarska, koje su imale pad ovog koeficijenta od 2007. godine, imaju, takođe, visok udeo visoko tehnoloških proizvoda u ukupnom izvozu.

S druge strane, uvozna koncentracija je niska i praktično stagnantna skoro kod svih posmatranih ekonomija. Ovo se može, delimično, objasniti i uvezanošću ovih ekonomija u GVCs, čijia su čvorišta u najvećim zemljama EU, ka kojima teku i iz kojih dolazi većina intermedijalnih proizvoda, odnosno komponenti.

Na osnovu svega rečenog jasno je da je važno ograničenje za ubravanje rasta robnog izvoza nizak nivo specijalizovanosti domaće izvozne ponude kada su u pitanju proizvodi koji pripadaju naprednim sektorima (mašine i transportni uređaji, hemijski proizvodi). Ako bude implementirana, aktivna strategija izvoza trebalo bi da doprinese umerenom porastu koncentracije izvoza proizvoda iz ovih propulzivnih sektora. U ovoj fazi razvoja umeren porast stepena koncentracije domaćeg izvoza mogao bi doprineti ubrzanju njegovog rasta. Poželjan put, u širem vremenskom opsegu, je izvozna diverzifikacija,

odnosno baziranje izvoza na proizvodima više faze finalizacije i, što bi bilo najpoželjnije, izvoz zasnovan na novim proizvodima. U cilju postizanja izvozne diverzifikacije neophodan je nastavak SDI i posledičnog transfera savremene tehnologije.

Kada je u pitanju jedinična vrednost ukupnog robnog izvoza, ona je u periodu 2000–2019. godina solidno povećana dok je rast jedinične vrednosti uvoza bio nešto izraženiji. Ipak, ovi rezultati izgledaju dosta skromno, pre svega imajući u vidu da su dolari nedeflacionirani, kao i uzimajući u obzir ostvarena znatno bolja postignuća na istom planu zemalja centralne Evrope.

Uzimajući u obzir empirijski testiranu korelisanost pada koeficijenta koncentracije izvoza sa značajnim prilivima SDI, u bliskoj budućnosti bi se mogao očekivati dalji pad ovog koeficijenta (rast diverzifikacije izvozne strukture) i kod Srbije (sa eventualnim nastavkom već pola decenije dugog snažnog pojačanog priliva SDI u propulzivne sektore koji bi dodatno „proširili“ izvoznju ponudu zemlje). Naime, Cletus-Fonchamnio (2015), istražujući izvozno-diverzifikacioni efekat SDI na ekonomije afričke pod-regije CEMAC, jasno ukazuje da SDI podstiču izvoznju diverzifikaciju. Ivamoto i Nabeshima (2012) istražuju uticaj priliva i stoka SDI na nivo diverzifikacije i sofisticiranosti izvoza u zemlji „domaćinu“. Korišćenjem dinamičkog panel modela oni pokazuju da je priliv SDI pozitivno korelisan (ali uključujući petogodišnji gep) sa diverzifikacijom i sofisticiranošću izvoza, a stok (ukupan nivo) SDI pozitivno doprinosi sofisticiranosti izvoza. Dodatno, ovi pozitivni uticaji

SDI su utvrđeni samo u zemljama u razvoju (među koje se i Srbija može svrstati), dok politike koje promovišu poslovno okruženje jačaju pozitivan uticaj SDI na strukturno unapređenje izvoza. S druge strane, Aizenmana & Noi (2006) pokazuju da ako su SDI direktno usmerene ka eksploataciji prirodnih resursa, to će pak voditi do rasta koncentracije robnog izvoza. Banga (2006) empirijski ispituje uticaj SDI na diverzifikaciju izvoza u indijskom proizvodnom sektoru zaključujući da su SDI iz SAD dovele do diverzifikacije izvoza ove države. Na istom tragu su i nalazi Tadesse & Shukralla (2011) koji, pokrivajući 131 zemlju u periodu 1984–2004. godina, ukazuju da rast stoka SDI povećava diverzifikaciju izvoza, mada veličina efekta uveliko varira od zemlje do zemlje u zavisnosti od faze izvozne diverzifikacije. Harding i Javorcik (2009), takođe, pronalaze pozitivan doprinos SDI diverzifikaciji izvoza za zemlje srednje i istočne Evrope – nalaz indikativan za Srbiju. Dodatno, nekoliko kvalitativnih studija objašnjava pozitivan uticaj SDI na sofisticiranost izvoza za Kinu (Rodrik (2006) ili Portugaliju (Freitas & Mamede, 2008)). Kao što prethodne dve studije sugerišu, pozitivna veza između SDI i izvoznih performansi ekonomije domaćina potencijalno je rezultat dva kanala. Prvi kanal su izvozne aktivnosti multinacionalnih kompanija. Naime, kada ove korporacije proizvode raznolikije i sofisticiranije proizvode od onih koje su ranije proizvodile lokalne firme, njihove aktivnosti će rezultirati diverzifikovanim i sofisticiranim ukupnim izvozom date države. Drugi (važniji) kanal je „spillover“ efekat,

gde preko (in)direktnog kontakta sa multinacionalnom kompanijom lokalne firme stižu nove i naprednije kapacitete, uključujući i izvoz proizvoda koje ranije nisu bile u stanju da proizvedu. Budući da se u ovom radu bavimo i jediničnom vrednošću izvoza (i uvoza), indikativna je studija Harding & Javorcik (2011) koja, kroz empirijsko testiranje 105 zemalja u periodu 1984-2000. godina, pokazuje da sektori koji imaju veći priliv SDI imaju i veće jedinične vrednosti izvezenih proizvoda u odnosu na ostale sektore.

Za Srbiju je posebno bitna novija studija Svetske banke (World Bank Group, 2019a, 13, 15-21, 25-27) u kojoj se ukazuje da je rast sofisticiranosti domaćeg izvoza generisan povećanjem učešća robe iz prerađivačke industrije, sa 59% u 2002. godini na preko 70% 2017. godine. Međutim, Srbija je između 2008. i 2017. godine (neto) dodala samo 47 novih proizvoda u svoj izvozni portfolio (Hrvatska je npr. znatno ispred sa 201 proizvodom) što je inače problem ekonomija zapadnog Balkana (ZB) koje izvoze relativno mali broj robnih vrsta u mali broj zemalja (Srbija je čak imala veći nivo kompleksnosti izvoza u 2006. nego u 2016. godini). Naime, proizvodi sa velikim relativnim udelom u izvozu (čelik, bakar, izolovana žica, kukuruz, pšenica, duvan, jabuke, smrznuta malina, nameštaj) povećali su svoj udeo u ukupnom domaćem robnom izvozu. Najviše zaslužne za kumulativni rast izvoza su, ipak, mali broj firmi sa inostranim vlasništvom (koje izvoze motorna vozila, električnu opremu, proizvode od gume i prerađenih metala, računarsku i elektronsku opremu). Veoma važan trend koji je uočen

predstavlja povezanost rasta izvoza prerađivačke industrije sa rastućim SDI i sa „inward processing trade“ (izvoz i uvoz na doradu), čija je dodata vrednost u periodu 2005–2018. godina porasla sa 1% na čak 7% BDP-a, sugerirajući rastuće učešće izvoznika u GVCs. Nažalost, vrednost domaćih inputa u izvozu stranih kompanija, ne računajući radnu snagu i (jeftinu) energiju, je oko 9% prosečno u periodu 2015-2018. godina. Naime, atraktivnost Srbije za SDI je povezana sa niskim troškovima radne snage koji su bili između 2,67 do 5,03 puta niži od proseka EU28 u 2016. godini, od niskokvalifikovanih ili nekvalifikovanih radnika do menadžera. Istina, problem predstavlja i spor rad sudstva (potrebno je čak 635 dana u proseku da bi se završila pravna procedura, odnosno sudski spor, znatno više od proseka za sedam malih ekonomija EU), a sve veći problem je i pronalaženje (visoko) kvalifikovanih profesionalaca (radnika) za pojedine oblasti, posebno u agrobiznisu ili trgovini. Dodatno, za strane firme u Srbiji problem je naći kredibilne lokalne dobavljače što otežava njihovu dublju integraciju u GVCs.

Druga srodna studija Svetske banke opet pokazuje da su ključ izvoznog rasta neto SDI koje su u periodu 2001–2018. godina iznosile solidnih 5,6% GDP-a, za oko 0,7 procentnih poena više nego u ostalim zemljama CEE (World Bank Group, 2019b, str. 11). Međutim, ne mali problem za domaći izvozni sektor predstavlja činjenica da je srpskoj proizvodnoj firmi potrebno tri puta više radnika da proizvede isti proizvod kao firmi u EU i, još gore, u 2017. godini produktivnost srpskih firmi u odnosu na

nemačke i dalje je bila tamo gde je bila 2006. godine. Dakle, rast produktivnosti je veoma spor što ograničava ekonomsko sustizanje i stvaranje bolje plaćenih radnih mesta u Srbiji. Iako su reforme i privatizacija društvenih preduzeća rezultirale smanjenjem, odnosno povećanjem, produktivnosti u sadašnjim, odnosno bivšim društvenim preduzećima, ona su i dalje za oko 25 procenata manje produktivna od ostalih firmi u svojim sektorima (a u njima je zaposleno čak 18% radne snage) što ukazuje da privatni sektor pokreće rast produktivnosti i zaposlenosti, posebno domaće firme nastale u tranziciji. Naime, te firme su okosnica srpske privrede. Upravo su one između 2014. i 2017. godine neto kreirale 60% novih radnih mesta. Generalno uzevši, između 2012. i 2017. godine rast produktivnosti u privatnom sektoru bio je pozitivan, ali skroman (između 0% i 3%). Dodata vrednost po radniku porasla je za 2,6% tokom perioda, ali rast totalne faktorske produktivnosti iznosio je samo 1% što ukazuje da kompanije koriste kapital intenzivnije (World Bank Group, 2019c, str. 4-6).

Na kraju, na pitanje da li srpska privreda postaje prepoznatljiva, što je pridev koji se daje zemljama specijalizovanim u izvozu malog broja proizvoda, odgovor je i dalje negativan. Naime, nije realno, niti bi bilo dobro da sada dođe do značajnijeg rasta specijalizacije srpske privrede jer bi to, uzimajući u obzir domaću faktorsku raspoloživost, odnosno proizvodne potencijale, praktično govorilo da zemlja snažno povećava udeo pojedinih proizvoda niže (ili srednje) faze prerade (i relativno niske tehnološke intenzivnosti) koji, uglavnom, imaju nisku jediničnu vrednost.

LITERATURA

1. Acaravci, A., Ozturk, I. (2012). Foreign direct investment, export and economic growth: Empirical evidence from new EU countries. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 2(2012), 52-67.
2. Aizenmana, J., Noy, I. (2006). FDI, trade-two-way linkages? The quarterly review of economics. *Finance*, 46, 317-337.
3. Aiginger, K. (1998). *A Framework for Evaluating the Dinamic Competitiveness of Countries*. Austrian Institute of Economic Research and University of Linz, Wien, Austria.
4. Akram, V. (2018). Does export diversification converge? Evidence from cross-country analysis, *Economics Bulletin*, Volume 38, Issue 4, pages 2141-2151.
5. Banga, R. (2006). The export-diversifying impact of Japanese and US foreign direct investments in the Indian manufacturing sector. *Journal of International Business Studies*, 37, 558-568.
6. Cletus-Fonchamnyo, Dobdinga (2015). The export-diversifying effect of foreign direct investment in the CEMAC Region. *Journal of Economics and International Finance*, Vol. 7(7), pp. 157-166 DOI: 10.5897/JEIF2015.0678.
7. Czech Statistical Office (2020). Retrieved March 5, 2020 from the World Wide Web <http://apl.czso.cz/pll/stazo/STAZO.STAZO?jazyk=EN>.
8. Državni zavod za statistiku (Hrvatska) (2020). Retrieved March 5, 2020 from the World Wide Web <https://www.dzs.hr/>.

9. Ferreira, G. (2009). From Coffee Beans to Microchips: Export Diversification and Economic Growth in Costa Rica. Southern Agricultural Economics Association.

10. Freitas, M., & Mamede, R. (2008). Structural transformation and the role of foreign direct investment in Portugal: A descriptive analysis for the period 1990–2005. GEE Papers 0009.

11. Harding, T. & Javorcik, B. (2007). The Effect of FDI on Export Diversification in Central and Eastern Europe. Note for the trade policy conference Export Growth and Diversification: Pro-Active Policies in Export Cycle, World Bank.

12. Harding, T. & Javorcik, B. (2011a). *FDI and Export Upgrading*. Discussion Paper. University of Oxford.

13. Herzer, D., & Nowak-Lehmann, D. (2006). Export Diversification, Externalities and Growth: Evidence for Chile. *Proceedings of the German Development Economics Conference*.

14. Hesse, H. (2008). Export Diversification and Economic Growth. Working Paper No. 21, Commission on Growth and Development, World Bank.

15. IMF (2019). Online database. Retrieved March 2, 2020 from the World Wide Web <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/02/weodata/index.aspx>.

16. Iwamoto Manabu and Nabeshima Kaoru (2012). Can FDI Promote Export Diversification and Sophistication of Host Countries? Dynamic Panel System GMM Analysis. IDE DISCUSSION PAPER No. 347 file:///C:/Users/nikolic92/Downloads/IDP000347_001.pdf.

17. Kandogan, Y. (2004). How Much Restructuring did the Transition Countries Experience? Evidence from Quality of their Exports, William Davidson Institute . Working Paper Number 637.

18. Kim, Y. R. (2019). Does aid for trade diversify the export structure of recipient countries? *The World Economy*. Volume 42, Issue 9, 2684-2722.

19. Márquez, S. M. (2016). Diversification of the export structure Andean Community: Analysis through the Herfindahl-Hirschmann index. *Economía*, IIES. Vol. 41(42), 77-104.

20. Ministarstvo finansija RS (2020). "Program ekonomskih reformi za period od 2020. do 2022. godine". Retrieved March 10, 2020 from the World Wide Web.

<file:///C:/Users/goran/Downloads/ERP-2020-2022-srp.pdf>

21. National Statistical Institute, Bulgaria (2020). Retrieved March 10, 2020 from the World Wide Web <https://www.nsi.bg/en/content/7991/main-trade-partners>.

22. Nicet-Chenaf, D., & Rougier, E. (2008). Recent exports matter: export discoveries, FDI and Growth, An empirical assessment for MENA countries.

23. Nikolić, G. (2005). Jedinična vrednost izvoza i uvoza kao indikator kokurentnosti privrede Srbije. *Tržište-Novac-Kapital* br. 4, 2005. Centar za naučno-istraživački rad i ekonomske analize Privredne komore Srbije.

24. Nikolić, G. (2013). Tendency of exports technology structure and exports concentration in the Balkan economies 2000–2012. *Industrija*, Vol. 41, Issue 3, 7-24.

25. Pastore, F. (2004). Factor Endowment and Market Size in EU-CEE Trade: Would Human Capital Change the Actual Quality Trade Patterns? Seconad Universita di Napoli, IZA Discussion Paper No. 1139.

26. Rodrik, D. (2006). What's so Special about China's Exports? NBER Working Paper No. 11947.

27. Republiki zavod za statistiku (Republika Srbija). Retrieved March 2, 2020 from the World Wide Web <https://www.stat.gov.rs/>.

28. Schot, P. (1998). Do Rich and Poor Countries Specialize in a Different Mix of Goods? Evidence from Product level US Trade Data, NBER Working Papers No 8492.

29. Tadesse, B. & Shukralla, E. K. (2011). The impact of foreign direct investment on horizontal export diversification: Empirical evidence. *Applied Economics*, 45 (2), 141-59.

30. UNDP (2011). Towards Human Resilience: Sustaining MDG Progress in an Age of Economic Uncertainty; Export Dependence and Export Concentration – Chapter 1, 18-54.

31. United Nation COMTRADE Database (2020). Retrieved March 3, 2020 from the World Wide Web <https://comtrade.un.org/data/>.

32. World Bank Group (2019a). Serbia New Growth Agenda: Exporting to Grow (1-56). Retrieved April 8, 2020 from the World Wide

Web file:///D:/00000%202020/rad%20IDN%20Srb%20EU%20Maj%2015%202020/WB%20Export%202019%20DEC.pdf.

33. World Bank Group (2019b). Serbia New Growth Agenda: Investment for Growth, World Bank Group, Serbia. Retrieved April 8, 2020 from the World Wide Web <http://pubdocs.worldbank.org/en/168251577293556733/SRB-CEM-Investment-for-Growth-wq.pdf>.

34. World Bank Group (2019c). Serbia's New Growth Agenda: Boosting Productivity for Faster Growth. World Bank Group, 2019. Serbia. Retrieved April 8, 2020 from the World Wide Web file:///D:/00000%202020/Serbia%20Productivity%20Growth%20WB%202019.pdf.

Primljen/Received: 23.8.2020. UDC 656.025.4:658.152(497.11)

Prihvaćen/Accepted: 17.10.2020. 336.226.142.2

Pregledni rad

INVESTICIJE U OSNOVNA SREDSTVA I OPTEREĆENJE POREZOM NA DOBITAK TRANSPORTNIH PREDUZEĆA U SRBIJI

INVESTMENTS IN FIXED ASSETS AND CORPORATE INCOME TAX BURDEN OF TRANSPORT COMPANIES IN SERBIA

Stefan VRŽINA¹

Univerzitet u Kragujevcu

Ekonomski fakultet, Kragujevac

stefan.vrzina@kg.ac.rs

Sažetak

S obzirom na kapitalno intenzivnu prirodu njihove delatnosti, investicije u osnovna sredstva predstavljaju važan segment poslovanja transportnih preduzeća. S tim u vezi, za transportna preduzeća su posebno važne investicije u prevozna sredstva (na primer kamione, autobuse ili automobile). Kako bi ohrabrinele investicije i ubrzale ekonomski rast, vlade zemalja često nude poreske podsticaje kod ulaganja u osnovna sredstva. Takođe, neke države pružaju mogućnost ubrzane poreske amortizacije nabavljenih sredstava. U radu je ispitano opterećenje porezom na dobitak transportnih preduzeća u Srbiji, kao i da li stepen investiranja u osnovna sredstva utiče na njihovo opterećenje porezom na dobitak. Rezultati istraživanja pokazuju da se efektivne stope poreza na dobitak transportnih preduzeća u Srbiji, u proseku, nalaze ispod propisane stope. S druge strane, postoje situacije u kojima je opterećenje porezom na dobitak transportnih preduzeća izuzetno visoko, mada su takve situacije retke. Dodatno, rezultati istraživanja pokazuju da opterećenje porezom na dobitak transportnih preduzeća opada sa povećanjem kapitalne intenzivnosti ovih preduzeća. To znači da se poreski benefiti moraju uzeti u obzir prilikom analiziranja isplativosti određenog investicionog projekta. Rezultati istraživanja mogu biti od koristi finansijskim analitičarima prilikom ocene i rangiranja investicionih projekata, kao i kreatorima fiskalne politike prilikom analize efikasnosti poreskih podsticaja.

Ključne reči: transport, transportna preduzeća, investicije, osnovna sredstva, porez na dobitak, Srbija.

---

¹Autor je angažovan kao istraživač-pripravnik u okviru projekta br. 47005 Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Abstract

Considering the capital intensive nature of their industry, investments in fixed assets represent the important segment of transport companies' operations. In this regard, investments in transport vehicles (for instance trucks, buses or cars) are particularly important for transport companies. In order to encourage investments and foster economic growth, governments often grant tax incentives for investments in fixed assets. In addition, some countries offer the calculation of accelerated tax depreciation of purchased assets. The corporate income tax burden of transport companies in Serbia is examined in the paper, as well as whether the level of investments in fixed assets affects their corporate income tax burden. Research results show that effective corporate income tax rates of transport companies in Serbia are, on the average, below the statutory rate. On the other hand, there are situations in which the corporate income tax burden of transport companies is extremely high, though they are rare. In addition, the research results show that corporate income tax burden of transport companies declines with the increase in capital intensity of these companies. It implies that tax benefits have to be considered when analyzing the effectiveness of certain investment project. Research results may be of interest to financial analysts when evaluate and rank investment projects, as well as to fiscal policymakers when analyze the effectiveness of tax incentives.

Keywords: *transport, transport companies, investments, fixed assets, corporate income tax, Serbia.*

JEL: G31, H25, L91.

UVOD

Transportni sektor predstavlja atraktivno istraživačko područje. Naime, reč je o dinamičnoj delatnosti u kojoj se često događaju značajne promene. U dvadeset prvom veku su prisutne težnje za efikasnijim i čistijim transportom (Deur et al., 2015). S tim u vezi, često se pominje intenzivnije korišćenje električnih vozila u transportu putnika i tereta. Koncept održivog razvoja je zahvatio i transportni sektor i to primarno drumski transport, s obzirom na to da je ova poddelatnost jedan od glavnih izvora emisije štetnih gasova na globalnom nivou (Oberhofer & Furst, 2013).

Dodatna atraktivnost transportnog sektora se ogleda u njegovoj kapitalnoj intenzivnosti, odnosno relativno visokom učešću osnovnih sredstava u ukupnoj imovini, i zavisnosti od ulaganja u osnovna sredstva (primarno transportna sredstva). Takođe, transportni sektor Srbije je postao posebno interesantno područje istraživanja u poslednje dve decenije, imajući u vidu značajan broj stranih investitora u ovoj delatnosti.

Paralelno sa tehnološkim i organizacionim promenama, transportna preduzeća moraju zadovoljiti regulatorne zahteve. Murtič & Lisec (2015) smatraju da poreska regulativa predstavlja podjednako

važan segment kao i transportna regulativa i regulativa iz oblasti zaštite životne sredine.

U kontekstu oporezivanja, savremena preduzeća obično imaju dva osnovna cilja. Prvi je usklađenost sa poreskom regulativom, odnosno pravovremeno podnošenje svih poreskih prijava sa istinitim podacima i plaćanje poreskih obaveza, u cilju minimiziranja poreskog rizika. Drugi cilj preduzeća predstavlja minimiziranje poreskih rashoda, odnosno odliva za porez, u legalnim okvirima. Na taj način preduzeće zadržava određene resurse unutar preduzeća što pozitivno utiče na profitabilnost i vrednost preduzeća.

Predmet rada je oporezivanje dobitka transportnih preduzeća u Srbiji. Naime, transportna preduzeća obračunavaju obavezu za porez na dobitak na isti način kao i preduzeća iz ostalih delatnosti. Međutim, određeni mehanizmi umanjenja poreskih obaveza povezani sa kapitalnom intenzivnosti preduzeća (poreski podsticaji kod ulaganja u osnovna sredstva i degresivni metod obračuna poreske amortizacije) čine oporezivanje dobitka transportnih preduzeća atraktivnim istraživačkim područjem.

Rad ima dva osnovna cilja. Prvi cilj rada jeste merenje opterećenja porezom na dobitak transportnih preduzeća i njegovo poređenje sa propisanom stopom poreza na dobitak u Srbiji koja iznosi 15%. Drugi cilj rada jeste ispitivanje uticaja kapitalne intenzivnosti transportnih preduzeća na opterećenje porezom na dobitak preduzeća.

Nalazi u radu dopunjuju rezultate prethodnih istraživanja, koja su relativno oskudna, o poreskom

opterećenju transportnih preduzeća. Takođe, prethodna istraživanja opterećenja porezom na dobitak preduzeća i determinanti poreskog opterećenja su dominantno analizirala preduzeća nezavisno od delatnosti u kojoj posluju. Originalnost ovog rada se ogleda u činjenici da analizira opterećenje porezom na dobitak i determinante poreskog opterećenja isključivo transportnih preduzeća.

Za svrhe rada je sprovedeno empirijsko istraživanje koje obuhvata dve celine. Prvo, u radu je korišćen metod studije slučaja kako bi se ilustrovala atipična opterećenja porezom na dobitak u transportnim preduzećima u Srbiji. Drugo, u radu su korišćene statističke metode, pri čemu su zaključci primarno doneti na bazi regresione analize.

Izuzev uvoda i zaključka, rad je koncipiran iz četiri dela. Prvi deo pruža pregled literature o performansama i oporezivanju transportnih preduzeća. U drugom delu je prikazan finansijsko-poreski aspekt poslovanja transportnih preduzeća u Srbiji. Treći deo rada prikazuje metodologiju istraživanja i korišćene podatke, dok su u četvrtom delu rada prikazani rezultati istraživanja.

1. PREGLED LITERATURE

Kako bi maksimizirali profitabilnost i vrednost preduzeća, vlasnici i menadžment transportnih preduzeća donose različite poslovne i finansijske odluke. S obzirom na to da je upravljanje performansama preduzeća izrazito kompleksna aktivnost, nije iznenađujuće da ne postoji jedinstven način za upravljanje performansama

u transportnom sektoru (Blanquart & Burmeister, 2009). Usled toga, moguće su značajne razlike u nivou profitabilnosti među transportnim preduzećima (Wiegmans & Donders, 2007).

Jedan od načina za poboljšanje performansi transportnih preduzeća se može pronaći u upravljanju poreskim obavezama, kako bi se, u legalnim okvirima, minimizirali poreski rashodi i odlivi za porez. Stoga su merenje i upravljanje opterećenjem porezom na dobitak postale važne aktivnosti transportnih preduzeća.

Poput preduzeća iz ostalih privrednih sektora, opterećenje porezom na dobitak transportnih preduzeća nije lako meriti – primarno usled nepostojanja idealnog merila. Na primer, Jansky & Prats (2015) koriste verovatno najšire merilo opterećenja porezom na dobitak u kojem stavljaju u odnos iznos opterećenja porezom na dobitak preduzeća i ukupnu imovinu (engl. *Tax per Assets*). Nedostatak ovog merila se ogleda u činjenici da ne uzima u obzir nivo profitabilnosti preduzeća.

S druge strane, efektivne stope poreza na dobitak (engl. *Effective Corporate Tax Rate*) predstavljaju znatno uže merilo opterećenja porezom na dobitak. Efektivne stope poreza na dobitak najčešće u odnos stavljaju neki iznos opterećenja porezom na dobitak (ukupan rashod za porez na dobitak, tekući rashod za porez na dobitak ili odliv za porez na dobitak) i dobitak pre oporezivanja (Salihu et al., 2013). Na primer, u istraživanjima se često koristi tzv. tekuća efektivna poreska stopa, koja u odnos stavlja tekući rashod za porez na dobitak i dobitak pre oporezivanja.

Do sada je zabeležen relativno mali broj istraživanja o poreskom opterećenju transportnih preduzeća. Naime, prethodna istraživanja o poreskom opterećenju obično obuhvataju veliki broj preduzeća, nezavisno od sektora u kojem su primarno angažovana.

Markle & Shackelford (2012) su analizirali efektivne stope poreza na dobitak preduzeća iz velikog broja država. Oni su utvrdili da su efektivne stope poreza na dobitak preduzeća iz transportnog sektora značajno niže u odnosu na preduzeća iz ostalih delatnosti. Dyreng et al. (2008) nalaze da je transport delatnost sa drugom najmanjom dugoročnom efektivnom stopom poreza na dobitak u SAD. Naime, desetogodišnja efektivna poreska stopa transportnih preduzeća je, u proseku, iznosila 21%, što je za samo dva procenta više od preduzeća iz sektora nafte i gasa.

Kbiladze (2016) je analizirao poresko opterećenje preduzeća u Gruziji, obuhvatajući, pored poreza na dobitak, i ostale poreske oblike, poput poreza na zarade, poreza na imovinu, carina i akciza. S tim u vezi, utvrđeno je da je poresko opterećenje transportnih preduzeća u Gruziji na nivou državnog proseka. S druge strane, Wang et al. (2014) analiziraju poresko opterećenje preduzeća koja se bave transportom i skladištenjem u Kini i nalaze da je poresko opterećenje ove delatnosti više u odnosu na optimalni nivo. Takođe, u kontekstu Kine, Chen (2006) ukazuje na poreske podsticaje u vezi poreza na dobitak koji se odnose na prve dve godine poslovanja novoosnovanih transportnih preduzeća.

Istraživanja o poreskom opterećenju preduzeća u zemljama bivše Jugoslavije su, takođe, retka. U kontekstu transportnih preduzeća, Bubić & Vidović (2019) primećuju da akcionarska društva kotirana na Zagrebačkoj berzi, primarno angažovana u sektoru transporta i skladištenja, generalno imaju niže efektivne stope poreza na dobitak u odnosu na propisanu poresku stopu. Objasnjenje ovakve okolnosti autori nalaze u različitim poreskim olakšicama dostupnim ovim preduzećima. Dodatno, značajan broj preduzeća je imao efektivnu stopu poreza na dobitak od 0%.

U opštem slučaju, transport je izrazito kapitalno intenzivna delatnost. Stoga su eventualna umanjena opterećenja porezom na dobitak primarno povezana sa osnovnim sredstvima transportnih preduzeća. Moguće je identifikovati dva glavna načina takvih umanjena.

Prvi način se odnosi na korišćenje pogodnosti ubrzane amortizacije (engl. *accelerated depreciation*). Naime, nacionalne poreske vlasti značajnog broja država dozvoljavaju primenu ubrzane amortizacije osnovnih sredstava za svrhe obračuna oporezivog dobitka u poreskom bilansu (Ohrn, 2019). Na taj način su iznosi poreske amortizacije u prvim godinama otpisa osnovnih sredstava relativno veliki što umanjuje oporezivi dobitak i rashod za porez na dobitak.

U vezi sa obračunom amortizacije osnovnih sredstava, važno je primetiti da najveći broj preduzeća na globalnom nivou primenjuje

pravolinijski (proporcionalni) metod obračuna amortizacije, primarno zbog njegove jednostavnosti (Green et al., 2002). Pri tome, ukoliko se za obračun poreske amortizacije koristi ubrzana amortizacija, preduzeće će iskazati odloženi porez na dobitak u bilansu stanja i bilansu uspeha.

Drugi način se odnosi na korišćenje poreskih podsticaja kod ulaganja u osnovna sredstva. U svetu je česta praksa da nacionalne vlade ohrabruju investiciono ponašanje preduzeća tako što će im obezbediti određene poreske povlastice ukoliko investiraju u osnovna sredstva u određenom stepenu (Chirinko & Wilson, 2008). U tom kontekstu, obično se preduzeća, delimično ili u celosti, oslobađaju poreza na dobitak u određenom periodu.

Poli (2019) sumira rezultate prethodnih istraživanja determinanti efektivnih stopa poreza na dobitak koja su dominantno pokazala da kapitalna intenzivnost ima statistički značajan negativan uticaj na opterećenje porezom na dobitak preduzeća. Drugim rečima, kapitalno intenzivnija preduzeća imaju relativno niže opterećenje porezom na dobitak u odnosu na preduzeća koja nisu kapitalno intenzivna. Ipak, treba imati u vidu da su istraživanja sprovedena u različitim zemljama, pa je potrebno uvažiti specifičnosti nacionalnih sistema poreza na dobitak svake države u smislu poreskih podsticaja kod ulaganja u osnovna sredstva ili načina obračuna poreske amortizacije.

Imajući u vidu rezultate prethodnih istraživanja o uticaju kapitalne intenzivnosti preduzeća na njihovo opterećenje porezom na

dobitak, u radu su postavljene sledeće (nulta i alternativna) istraživačke hipoteze:

H_0 : Kapitalna intenzivnost ne ostvaruje statistički značajan uticaj na opterećenje porezom na dobitak transportnih preduzeća u Srbiji.

H_A : Kapitalna intenzivnost ostvaruje statistički značajan uticaj na opterećenje porezom na dobitak transportnih preduzeća u Srbiji.

2. TRANSPORTNA PREDUZEĆA U SRBIJI – FINANSIJSKO-PORESKI ASPEKT

Generalno, preduzeća primarno angažovana u delatnosti transporta i skladištenja imaju značajno učešće u privrednim aktivnostima u Srbiji. Na osnovu analize Agencije za privredne registre (2020) može se zaključiti da se među sto najvećih preduzeća u Srbiji, mereno prema visini poslovnih prihoda u 2018. godini, nalazi devet preduzeća iz sektora transporta i skladištenja.

U Srbiji su u značajnoj meri zastupljeni svi tipovi transporta: drumski, železnički, vazdušni i vodni. S tim u vezi, interesantno je da transport vodenim putevima ima značajnu ulogu u privrednim aktivnostima države, iako Srbija nema izlaz na more. U tom kontekstu, Pjevčević et al. (2012) primarno ističu značaj rečnog transporta i rečnih luka u Srbiji.

Značajna modernizacija transporta u Srbiji je izvršena ulaskom stranih investitora iz oblasti transporta u transportni sektor Srbije. Samo neke od primera predstavljaju britanska Arriva i izraelski Kavim, koji su investirali

u delatnost drumskog transporta putnika, austrijski Gebruder Weiss, koji je investirao u delatnost transporta tereta, dok je Etihad iz Ujedinjenih Arapskih Emirata investirao u delatnost vazdušnog transporta.

Profitabilnost transportnih preduzeća u Srbiji je, u proseku, na zadovoljavajućem nivou. Mijić i Jakšić (2016) su vršili sektorsku analizu profitabilnosti preduzeća u Srbiji u periodu od 2009. do 2013. godine i utvrdili da je delatnost transporta i skladištenja među profitabilnijim delatnostima u Srbiji.

Racionalno je pretpostaviti da najveći deo prihoda transportnih preduzeća u Srbiji potiče od prodaje usluga. Takođe, neka transportna preduzeća ostvaruju dopunske poslovne prihode po osnovu izdavanja skladišnih prostora u zakup. U kontekstu troškova, specifičnost transportnih preduzeća se ogleda u relativno visokom nivou troškova goriva i energije. Interesantno je primetiti da, iako obično ne obavljaju proizvodnu delatnost, transportna preduzeća često imaju značajno učešće troškova materijala u strukturi troškova (materijala za održavanje objekata i transportnih sredstava, kancelarijskog materijala, materijala za pakovanje i slično).

Način utvrđivanja opterećenja porezom na dobitak transportnih preduzeća u Srbiji je identičan utvrđivanju poreskog opterećenja u drugim sektorima. Vržina (2018) objašnjava da se, prvo, u poreskom bilansu utvrđuje iznos oporezivog dobitka tako što se prihodi i rashodi iz bilansa uspeha koriguju prema zahtevima poreskog prava. Zatim se, u poreskoj prijavi, vrši obračun

opterećenja porezom na dobitak i njegovo eventualno umanjeње usled korišćenja poreskih podsticaja. Propisana stopa poreza na dobitak u Srbiji iznosi 15%.

Preduzećima u Srbiji su na raspolaganju različiti poreski podsticaji, doneti u cilju umanjeња opterećenja porezom na dobitak preduzeća i ubrzanja ekonomskog razvoja države. S obzirom na visoku kapitalnu intenzivnost, za transportna preduzeća u Srbiji su od posebne važnosti poreski podsticaji kod ulaganja u osnovna sredstva. S tim u vezi, na primeru intermodalnog transporta, Tadić i Zečević (2012) ističu značaj poreske politike u stimulanju investicija, primarno u transportna sredstva, opremu za manipulisanje teretom i ostalu prateću opremu.

U skladu sa Zakonom o porezu na dobit pravnih lica („Službeni glasnik RS“, br. 86/2019), pravo na poreski podsticaj kod ulaganja u osnovna sredstva imaju preduzeća koja u osnovna sredstva ulože minimum milijardu dinara i, tokom perioda ulaganja, zaposle minimum stotinu lica na neodređeno vreme. Pri tome je važno napomenuti da se ovo pravo ostvaruje samo za osnovna sredstva koja preduzeće koristi za obavljanje delatnosti za koju je registrovano.

U kontekstu transportnih preduzeća, interesantna situacija se može javiti u slučaju ostvarivanja poreskih podsticaja kod ulaganja u putničke automobile. Naime, iz sektora transporta i logistike, jedino preduzeća koja su registrovana za obavljanje taksi prevoza imaju pravo na korišćenje poreskog podsticaja kod ulaganja u osnovna sredstva po osnovu nabavke putničkih automobila.

S obzirom na kapitalnu intenzivnost transportnih preduzeća, poreski tretman troškova amortizacije može biti relevantan prilikom upravljanja porezom na dobitak ovih preduzeća. U Srbiji su, generalno, često prisutne značajne razlike između iznosa amortizacije u bilansu uspeha (računovodstvena amortizacija) i iznosa amortizacije u poreskom bilansu (poreska amortizacija), usled različitih pravila njihovog obračuna.

Najveći broj preduzeća u Srbiji primenjuje proporcionalni metod obračuna računovodstvene amortizacije (Obradović & Karapavlović, 2014). S druge strane, za najveći broj predmeta stalne imovine, nabavljenih zaključno sa 31. decembrom 2018. godine, poreska amortizacija se obračunava degresivnom metodom, primenom propisane amortizacione stope na neotpisanu vrednost. Među takve predmete spadaju i oni od ključnog značaja za transportna preduzeća, kao što su kamioni, autobusi i putnički automobili.

Primena degresivne metode obračuna amortizacije obično rezultuje višim iznosima otpisa u prvim godinama eksploatacije osnovnog sredstva u odnosu na proporcionalni metod. Stoga bi poreska amortizacija bila viša od računovodstvene amortizacije, a oporezivi dobitak u poreskom bilansu niži od dobitka pre oporezivanja iz bilansa uspeha, što rezultira u smanjenju tekuće efektivne poreske stope preduzeća. Takođe, usled nepodudarnosti obračuna amortizacije u računovodstvene i poreske svrhe, preduzeće bi iskazalo odloženi porez na dobitak u bilansu stanja i bilansu uspeha.

Iako se propisana stopa poreza na dobitak u Srbiji ne može smatrati visokom, a poreski podsticaji omogućavaju dodatno umanjenje poreskog opterećenja, u transportnom sektoru Srbije su moguće situacije u kojima preduzeća imaju izuzetno visoko opterećenje porezom na dobitak. Tako je jedno preduzeće, primarno angažovano u drumskom prevozu tereta, u finansijskim izveštajima za 2018. godinu iskazalo tekuću efektivnu poresku stopu od 159,9368% što je preko deset puta više u odnosu na propisanu stopu poreza na dobitak u Srbiji. U tabeli 1 su prikazani relevantni detalji za analizu opterećenja porezom na dobitak ovog preduzeća.

Izuzetno visoka efektivna poreska stopa posmatranog preduzeća

primarno je posledica dve okolnosti. Prvo, profitabilnost preduzeća je relativno niska, s obzirom na to da dobitak pre oporezivanja iznosi svega 0,1279% ukupne imovine preduzeća. Drugo, preduzeće ima značajne korekcije troškova amortizacije i rashoda po osnovu obezvređenja imovine u poreskom bilansu. Uzevši u obzir da je dobitak pre oporezivanja relativno mali, pomenute korekcije su dovele do značajne razlike između dobitka pre oporezivanja (iz bilansa uspeha) i oporezivog dobitka (iz poreskog bilansa). Dodatno, interesantno je primetiti da bi tekuća efektivna poreska stopa preduzeća iznosila čak 238,7289% (6.799 / 2.848) da preduzeće nije imalo pravo korišćenja poreskog podsticaja kod ulaganja u osnovna sredstva.

Tabela 1: Analiza opterećenja porezom na dobitak transportnog preduzeća

<i>Relevantni podaci iz poreskog bilansa</i>	
Dobitak pre oporezivanja	2.848
Korekcija troškova amortizacije	24.105
Obezvređenje imovine	16.961
Korekcija ispravke vrednosti potraživanja	2.474
Ostala usklađivanja rashoda	2.063
Usklađivanje prihoda	-3.124
Oporezivi dobitak	45.327
<i>Relevantni podaci iz poreske prijave poreza na dobitak</i>	
Obračunati porez (15%)	6.799
Poreski podsticaj kod ulaganja u osnovna sredstva	-2.244
Tekući rashod za porez na dobitak	4.555
<i>Ostali relevantni podaci</i>	
Ukupna imovina	2.227.391
Dobitak pre oporezivanja / Ukupna imovina	0,1279%
Tekuća efektivna stopa poreza na dobitak	159,9368%

Napomena: apsolutni iznosi su prikazani u hiljadama dinara.

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA I PODACI

Empirijsko istraživanje u ovom radu je sprovedeno sa ciljem ispitivanja uticaja kapitalne intenzivnosti transportnih preduzeća na njihovo opterećenje porezom na dobitak. S tim u vezi, u radu su korišćena dva merila opterećenja porezom na dobitak. Prvo merilo je TpA, koje pokazuje iznos rashoda za porez na dobitak po jedinici ukupne imovine. Drugo merilo je ETR, odnosno efektivna poreska stopa, koja pokazuje iznos rashoda za porez na dobitak po jedinici dobitka pre oporezivanja.

Uobičajeno se stepen investiranja u osnovna sredstva meri odnosom osnovnih sredstava i ukupne imovine. U ovom radu je korišćena varijabla CAPIT (engl. *Capital Intensity*), kao odnos nekretnina, postrojenja i opreme, i ukupne imovine. Na taj način se zanemaruje uticaj dugoročnih finansijskih plasmana i dugoročnih potraživanja (kao ostalih pozicija stalne imovine), s obzirom na to da se poreski podsticaji kod ulaganja ne odnose na ove kategorije stalne

imovine.

Uticaj kapitalne intenzivnosti na opterećenja porezom na dobitak je kontrolisan dvema dodatnim varijablama: profitabilnošću (PROF, engl. *Profitability*) i postojanjem poreskih gubitaka (NOL, engl. *Net Operating Loss*). Racionalno je pretpostaviti da profitabilnija preduzeća imaju veći rashod za porez na dobitak po jedinici ukupne imovine, dok je uticaj profitabilnosti na efektivnu poresku stopu u prethodnim istraživanjima nedovoljno jasan (Kraft, 2014). S druge strane, preduzeća koja su u prošlosti ostvarila poreski gubitak imaju pravo na umanjenje rashoda za porez na dobitak po osnovu prenosa poreskih gubitaka u naredne obračunske periode. S obzirom na poverljivost podataka iz poreskog bilansa preduzeća, poreski gubici se obično aproksimiraju gubitkom pre oporezivanja iz bilansa uspeha.

U statističkoj analizi su, takođe, korišćene *dummy* varijable za delatnost i vreme, kako bi se kontrolisala varijabilnost opterećenja porezom na dobitak po poddelatnostima i godinama. Definicije korišćenih varijabli su prikazane u tabeli 2.

Tabela 2: Definicija varijabli

Oznaka	Formula
TpA	(Tekući rashod za porez na dobitak / Ukupna imovina) x 100
ETR	(Tekući rashod za porez na dobitak / Dobitak pre oporezivanja) x 100
CAPIT	Nekretnine, postrojenja i oprema / Ukupna imovina
PROF	Dobitak pre oporezivanja / Ukupna imovina
NOL	0 – ako je preduzeće u prethodnoj godini ostvarilo dobitak pre oporezivanja, 1 – suprotno

Uzevši u obzir definisane varijable, moguće je formirati sledeće panel regresione modele:

$$TpA_{i,t} = \alpha + \beta_1 CAPIT_{i,t} + \beta_2 PROF_{i,t} + \beta_3 NOL_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

$$ETR_{i,t} = \alpha + \beta_1 CAPIT_{i,t} + \beta_2 PROF_{i,t} + \beta_3 NOL_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

Prema klasifikaciji delatnosti Eurostata, koja se primenjuje i u Srbiji, transportna preduzeća pripadaju Sektoru H – Saobraćaj i skladištenje. Istraživački uzorak obuhvata 100 aktivnih transportnih preduzeća, registrovanih u Republici Srbiji. Uzorkovana preduzeća su primarno registrovana u sledećim poddelatnostima: železnički prevoz tereta (2 preduzeća), gradski i prigradski kopneni prevoz putnika (22 preduzeća), taksi prevoz (2 preduzeća), ostali prevoz putnika u kopnenom saobraćaju (2 preduzeća), drumski prevoz tereta (58 preduzeća), cevovodni transport (1 preduzeće), pomorski i priobalni prevoz tereta (1 preduzeće), prevoz tereta unutrašnjim plovnim putevima (4 preduzeća), vazdušni prevoz putnika (3 preduzeća) i poštanske aktivnosti komercijalnog servisa (5 preduzeća).

Finansijski podaci o preduzećima su preuzeti iz pojedinačnih finansijskih izveštaja preduzeća, dostupnih na zvaničnoj Internet stranici Agencije za privredne registre Republike Srbije (www.apr.gov.rs). Istraživanjem je obuhvaćen trogodišnji period, od 2016. do 2018. godine. Na taj način, istraživački uzorak je inicijalno sačinjen od 300 opservacija. S druge

strane, prilikom obračuna efektivnih poreskih stopa, dvanaest opservacija je eliminisano usled ostvarenog gubitka pre oporezivanja, kako bi se izbegle negativne efektivne poreske stope koje nemaju jasno ekonomsko značenje. Dodatno, eliminisane su dve opservacije čija je efektivna poreska stopa bila veća od 100%, kako bi se ublažio uticaj ekstremnih vrednosti.

U istraživanju je korišćen Breusch-Pagan LM test kako bi se utvrdilo koji je regresioni model pogodniji – metod najmanjih kvadrata ili regresija sa slučajnim (stohastičkim) efektima. S obzirom na to da su korišćene *dummy* varijable za delatnost i vreme, u radu nije ispitivana primenljivost regresije sa fiksnim efektima, kako bi se izbegao problem singularne matrice. Statistička obrada podataka je izvršena u ekonometrijskom softveru *EViews*.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

4.1. Deskriptivna statistika

Prezentacija rezultata istraživanja započinje deskriptivnom statistikom. U tabeli 3 je prikazana deskriptivna statistika za sve varijable korišćene u istraživanju.

Tabela 3: Deskriptivna statistika

	TpA	ETR	CAPIT	PROF	NOL
Aritmetička sredina	0,9568%	13,0259%	0,5708	0,0727	0,0367
Minimum	0,0000%	0,0000%	0,0000	-0,3429	0,0000
Medijana	0,6914%	12,7270%	0,6333	0,0644	0,0000
Maksimum	4,1301%	91,7783%	0,9475	0,3166	1,0000
Standardna devijacija	0,9240%	10,4482%	0,2144	0,0720	0,1883
Koeficijent varijacije	0,9657	0,8021	0,3756	0,9904	5,1308
Opservacija	300	286	300	300	300

U kontekstu merila opterećenja porezom na dobitak (TpA i ETR), primetno je da je aritmetička sredina veća od medijane u oba slučaja, što ukazuje na relativno visoke ekstremne vrednosti. Od posmatranih 300 opservacija, njih 29 ima TpA od 0%, usled tekućeg rashoda za porez na dobitak iskazanog u bilansu uspeha od nula dinara.

S druge strane, od posmatranih 286 opservacija, njih 19 ima ETR od 0%, usled tekućeg rashoda za porez na dobitak iskazanog u bilansu uspeha od nula dinara. Važno je primetiti da se i aritmetička sredina i medijana efektivne poreske stope nalaze ispod propisane stope poreza na dobitak u Srbiji od 15%. S tim u vezi, čak 178 od posmatranih 286 opservacija ima efektivnu poresku stopu nižu od 15%, dok svega 35 opservacija ima efektivnu poresku stopu višu od 20%.

Učešće nekretnina, postrojenja i opreme u ukupnoj imovini prosečnog transportnog preduzeća u Srbiji je značajno veće od 50%. Ovakvo relativno visoko učešće nije iznenađujuće imajući u vidu kapitalno intenzivnu prirodu transportne delatnosti. Pri tome su 42 uzorkovana preduzeća konstantno uvećavala vrednost nekretnina, postrojenja i opreme u bilansu stanja u

periodu od 2016. do 2018. godine.

Profitabilnost transportnih preduzeća (PROF) je kontinualna varijabla koja ispoljava najveći stepen varijacije, mereno koeficijentom varijacije, od svih varijabli korišćenih u istraživanju. To potvrđuje prethodne stavove (Wiegmans & Donders, 2007) o mogućnosti postojanja značajnih razlika u profitabilnosti transportnih preduzeća. Pri tome, pojedina transportna preduzeća ostvaruju izuzetno visoke stope prinosa na ukupnu imovinu. Tako, 37 opservacija je ostvarilo PROF veće od 0,15 (odnosno 15%).

U kontekstu prenetih poreskih gubitaka, svega jedanaest opservacija je ostvarilo gubitak pre oporezivanja u godini koja prethodi godini opservacije (t-1), dok je preostalih 289 opservacija ostvarilo pozitivan rezultat pre oporezivanja u prethodnoj godini. To može ukazivati na održivost dobitaka transportnih preduzeća u Srbiji.

4.2. Korelaciona analiza

U tabeli 4 su predstavljeni Pirsonovi koeficijenti linearne korelacije sa odgovarajućim nivoima statističke značajnosti.

Tabela 4: Korelaciona matrica

	TpA	ETR	CAPIT	PROF	NOL
TpA	1				
ETR	***0,2822	1			
CAPIT	***-0,2763	** -0,1423	1		
PROF	***0,8092	-0,0729	***-0,1856	1	
NOL	***-0,1581	-0,0413	0,0530	** -0,1350	1

Napomena: statistički značajno na nivou od 10% (*), 5% (**) i 1% (***).

Kapitalna intenzivnost (CAPIT) preduzeća ispoljava statistički značajnu negativnu korelaciju sa oba merila opterećenja porezom na dobitak (TpA i ETR), premda je ta korelacija relativno slaba. Interesantno je da postoji statistički značajna pozitivna korelacija između merila opterećenja porezom na dobitak, premda je i ona relativno slaba. Važno je primetiti da između nezavisnih varijabli ne postoji statistički značajna jaka korelacija. Stoga se u istraživanju ne očekuju problemi multikolinearnosti.

4.3. Regresiona analiza

U tabeli 5 su prezentovani rezultati regresione analize. Rezultati Breusch-Pagan LM testa su pokazali da je korišćenje regresije sa stohastičkim efektima pogodnije u odnosu na metod najmanjih kvadrata (MNK). Svakako, u kontekstu uticaja kapitalne intenzivnosti na opterećenje porezom na dobitak transportnih preduzeća, rezultati istraživanja su relativno saglasni u svim prezentovanim regresionim modelima.

Posmatrano prema vrednosti prilagođenog R^2 , regresioni model koji koristi TpA kao zavisnu varijablu ima veću iskaznu moć u odnosu na regresioni model koji koristi ETR. To je primarno posledica značajno jasnijeg uticaja profitabilnosti preduzeća na TpA u odnosu na ETR.

Uticaj kapitalne intenzivnosti transportnih preduzeća na opterećenje porezom na dobitak je, u skladu sa očekivanjima, negativan i statistički značajan. Dodatno, kapitalna intenzivnost je jedina varijabla koja ostvaruje statistički značajan uticaj na opterećenje porezom na dobitak transportnih preduzeća u svakom postavljenom regresionom modelu.

Ovakav nalaz ukazuje na to da uprava preduzeća mora uzeti u obzir poreske posledice prilikom donošenja odluke o ulaganju u osnovna sredstva. Prilikom analize investicionih projekata porez na dobitak treba uključiti u obračun neto novčanog toka od eksploatacije projekta, s obzirom na to da porez na dobitak rezultira u stvarnom odlivu resursa preduzeća u korist države. Eventualni poreski podsticaji kod ulaganja u osnovna sredstva umanjuju pomenute odlive i povećavaju isplativost predmetnog investicionog projekta.

Tabela 5: Rezultati regresione analize

	Zavisna varijabla: TpA			Zavisna varijabla: ETR		
	Očekivani uticaj	MNK	Stohastički efekti	Očekivani uticaj	MNK	Stohastički efekti
Konstanta		0,2998 (1,2110)	0,3265 (1,0605)		**9,8417 (2,2435)	*10,5619 (1,8024)
CAPIT	-	***-0,5020 (-2,8548)	*-0,3717 (-1,7762)	-	***- 9,5434 (-2,9934)	** -10,2375 (-2,5321)
PROF	+	***9,7872 (19,1220)	***9,3472 (18,9079)	±	-7,3126 (-0,6943)	-13,7231 (-1,2700)
NOL	-	0,0380 (0,2012)	** -0,3885 (-2,1821)	-	-5,0455 (-1,2089)	-6,7878 (-1,6478)
Dummy za delatnost		Da	Da		Da	Da
Dummy za vreme		Da	Da		Da	Da
Prilagođeno R ²		0,6154	0,5694		0,0717	0,0991
F-vrednost		***35,1852	***29,2441		***2,5720	***3,2399
Opservacija		300	300		286	286

Napomena: beta koeficijenti ispred zagrada, t-vrednosti u zagradama; statistički značajno na nivou od 10% (*), 5% (**) i 1% (***).

Praktično, investicije u osnovna sredstva predstavljaju vrstu nedužničkog poreskog štita (engl. *non-debt tax shield*), s obzirom na to da rezultiraju umanjnjem opterećenja porezom na dobitak. Ipak, prilikom uključivanja efekata ovog poreskog štita u investicionu analizu treba biti krajnje oprezan, s obzirom na to da je on primenljiv samo na preduzeća koja imaju opterećenje porezom na dobitak. Preduzeća koja nemaju opterećenje porezom na dobitak (usled ostvarenog poreskog gubitka ili korišćenja drugih poreskih podsticaja) ne mogu koristiti efekte pomenutog nedužničkog poreskog štita.

Dodatno, treba primetiti i to da investiranje u osnovna sredstva može

imati materijalno značajan uticaj na odloženi porez na dobitak preduzeća. Naime, po osnovu neiskorišćenih poreskih podsticaja kod ulaganja u osnovna sredstva koji se prenose u naredne obračunske periode priznaju se odložena poreska sredstva i odloženi poreski prihodi. Na taj način dolazi do povećanja neto dobitka i profitabilnosti preduzeća. Ipak, i ova tehnika je dostupna isključivo profitabilnim preduzećima, s obzirom na to da se odložena poreska sredstva priznaju samo u onoj meri u kojoj je verovatno da će u predvidivoj budućnosti postojati oporezivi dobitci za njihovo korišćenje.

Uticaj profitabilnosti na opterećenje porezom na dobitak je različit u zavisnosti od korišćene

zavisne varijable. U skladu sa očekivanim uticajem, profitabilnija preduzeća beleže veći rashod za porez na dobitak po jedinici ukupne imovine. S druge strane, uticaj profitabilnosti na efektivnu poresku stopu je negativan, premda nije statistički značajan.

Ostvareni gubitak pre oporezivanja u prethodnoj godini ispoljava statistički značaj negativan uticaj na opterećenje porezom na dobitak jedino u slučaju korišćenja TpA kao zavisne varijable, i to u slučaju regresije sa stohastičkim efektima. S druge strane, uticaj gubitka pre oporezivanja iz prethodne godine na ETR je očekivano negativan, ali ne i statistički značajan.

ZAKLJUČAK

Istraživanje u ovom radu je sprovedeno sa ciljem ispitivanja uticaja kapitalne intenzivnosti na opterećenje porezom na dobitak transportnih preduzeća u Srbiji. Transportna preduzeća su izabrana kao relevantna za ovu temu, s obzirom na visok značaj osnovnih sredstava (primarno transportnih sredstava) za obavljanje transportne delatnosti. Stoga je formiran uzorak od stotinu transportnih preduzeća i posmatran je period od 2016. do 2018. godine.

Rezultati istraživanja su pokazali da transportna preduzeća imaju, u proseku, niže efektivne stope poreza na dobitak u odnosu na propisanu stopu koja iznosi 15%. Ovaj nalaz je u skladu sa rezultatima nekih ranijih istraživanja (Dyrenge et al., 2008; Bubić & Vidović, 2019) o relativno niskom opterećenju porezom na dobitak transportnih preduzeća. S

druge strane, studija slučaja je pokazala da transportna preduzeća u Srbiji mogu imati i izuzetno visoke efektivne stope poreza na dobitak, premda su takvi slučajevi relativno retki.

Regresiona analiza je pokazala da sa povećanjem kapitalne intenzivnosti transportnih preduzeća dolazi do statistički značajnog smanjenja opterećenja porezom na dobitak preduzeća. Stoga se *alternativna istraživačka hipoteza ne može odbaciti*. Ovaj nalaz je u skladu sa rezultatima niza prethodnih istraživanja, čije je rezultate sumirao Poli (2019).

U radu su identifikovana dva glavna razloga koja objašnjavaju negativni odnos kapitalne intenzivnosti transportnih preduzeća i njihovog opterećenja porezom na dobitak. Prvo, u Srbiji su predviđeni poreski podsticaji kod ulaganja u osnovna sredstva, pri čemu transportna preduzeća vrše značajna ulaganja, primarno u transportna sredstva. Drugo, degresivni metod obračuna poreske amortizacije transportnih sredstava čini da poreska amortizacija u prvim godinama eksploatacije sredstva bude viša od računovodstvene amortizacije (najčešće obračunate proporcionalnim metodom), čime se umanjuju oporezivi dobitak i opterećenje porezom na dobitak.

Rezultati istraživanja ukazuju na to da se, prilikom analize isplativosti određenog investicionog projekta, ne smeju zanemariti poreske posledice investicije. Stoga, finansijski analitičari transportnih preduzeća moraju ukalkulisati smanjenje opterećenja porezom na dobitak prilikom razmatranja ulaganja u osnovna sredstva. Dodatno, nosioci fiskalne

politike trebaju imati u vidu efekte koje izazivaju poreski podsticaji kod ulaganja u osnovna sredstva, s obzirom na to da se poreski podsticaji pružaju u cilju bržeg ekonomskog rasta države.

Ipak, rezultate istraživanja treba posmatrati u svetlu određenih ograničenja. Glavna ograničenja u ovom istraživanju se odnose na nedostatke metode uzorkovanja. Moguće je da bi rezultati istraživanja bili drugačiji kada bi uzorkom bila obuhvaćena druga transportna preduzeća ili drugi period uzorkovanja.

Buduća istraživanja u ovoj oblasti trebalo bi da budu fokusirana na određenu poddelatnost u okviru transporta. Na primer, poreska istraživanja bi mogla biti sprovedena samo na preduzećima koja se bave drumskim prevozom tereta. Takođe, istraživanja bi trebalo da obuhvate period posle 2018. godine, s obzirom na to da je u Srbiji došlo do približavanja obračuna računovodstvene i poreske amortizacije za osnovna sredstva nabavljena posle 01. januara 2019. godine.

LITERATURA

1. Agencija za privredne registre Republike Srbije (2020). *Sto naj... privrednih društava*. Dostupno na: www.apr.gov.rs/registri/finansijski-izvestaji/publikacije/sto-naj-privrednih-drustava.2128.html (01. jul 2020).
2. Blanquart, C., & Burmeister, A. (2009). Evaluating the Performance of Freight Transport: A Service Approach. *European Transport Research Review*, 1(3), 135-145.
3. Bubić, J., & Vidović, J. (2019). Effective Corporate Income Tax Rate for Firms on Zagreb Stock Exchange. In D. Dukić, T. Studzieniecki & J. Gržinić (Eds.), *49th International Scientific Conference on Economic and Social Development* (pp. 97-105). Zagreb, Croatia.
4. Chen, J. (2006). Development of Chinese Small and Medium-Sized Enterprises. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 13(2), 140-147.
5. Chirinko, R., & Wilson, D. (2008). State Investment Tax Incentives: A Zero-Sum Game? *Journal of Public Economics*, 92(12), 2362-2384.
6. Deur, J., Skugor, B., & Cipek, M. (2015). Integration of Electric Vehicles into Energy and Transport Systems. *Automatika*, 56(4), 395-410.
7. Dyreng, S., Hanlon, M., & Maydew, E. (2008). Long-Run Corporate Tax Avoidance. *The Accounting Review*, 83(1), 61-82.
8. Green, C., Grinyer, J., & Michaelson, R. (2002). A Possible Economic Rationale for Straight-Line Depreciation. *Abacus*, 38(1), 91-120.
9. Jansky, P., & Prats, A. (2015). International Profit-Shifting out of Developing Countries and the Role of Tax Havens. *Development Policy Review*, 33(3), 271-292.
10. Kbiladze, T. (2016). Tax Burden for the Companies in Georgia. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 38(1), 28-35.
11. Kraft, A. (2014). What Really Affects German Firms' Effective Tax Rate? *International Journal of Financial Research*, 5(3), 1-19.

12. Markle, K., & Shackelford, D. (2012). Cross-Country Comparisons of the Effects of Leverage, Intangible Assets, and Tax Havens on Corporate Income Taxes. *Tax Law Review*, 65(3), 415-432.
13. Mijić, K., & Jakšić, D. (2016). Sektorska analiza profitabilnosti privrede Srbije. *Ekonomski pogledi*, 18(2), 1-12.
14. Murtič, S., & Liseč, A. (2015). Models of Inter-Organizational Logistics Management in Slovenia. *Promet – Traffic & Transportation*, 27(1), 97-104.
15. Oberhofer, P., & Furst, E. (2013). Sustainable Development in the Transport Sector: Influencing Environmental Behaviour and Performance. *Business Strategy and Environment*, 22(6), 374-389.
16. Obradović, V., & Karapavlović, N. (2014). Finansijsko izveštavanje o nekretninama, postrojenjima i opremi u Srbiji. *Računovodstvo*, 58(11-12), 38-50.
17. Ohrn, E. (2019). The Effect of Tax Incentives on U.S. Manufacturing: Evidence from State Accelerated Depreciation Policies. *Journal of Public Economics*, 180(1), 1-14.
18. Poli, S. (2019). The Determinants of the Corporate Effective Tax Rate of Italian Private Companies. *African Journal of Business Management*, 13(16), 507-518.
19. Pjevčević, D., Radonjić, A., Hrle, Z., & Čolić, V. (2012). DEA Window Analysis for Measuring Port Efficiencies in Serbia. *Promet – Traffic & Transportation*, 24(1), 63-72.
20. Salihu, I., Sheikh Obid, S., & Annuar, H. (2013). Measures of Corporate Tax Avoidance: Empirical Evidence from an Emerging Economy. *International Journal of Business and Society*, 14(3), 412-427.
21. Tadić, S., & Zečević, S. (2012). Development of Intermodal Transport and Logistics in Serbia. *International Journal of Traffic and Transport Engineering*, 2(4), 380-390.
22. Vržina, S. (2018). Corporate Income Tax Planning and Financial Performance: Evidence from Serbia. In V. Babić (Ed.), *Contemporary Issues in Economics, Business and Management* (pp. 463-472). Kragujevac, The Republic of Serbia.
23. Wang, D., Zhou, C., & Sun, H. (2014). The Optimal Taxation of Logistics Industry in China. *Journal of Industrial Engineering and Management*, 7(2), 461-474.
24. Wiegmans, B., & Donders, R. (2007). Benchmarking European Rail Freight Transport Companies. *Transportation Journal*, 46(2), 19-34.
25. Zakon o porezu na dobit pravnih lica, *Službeni glasnik RS*, br. 86/2019.

Primljen/Received: 20.7.2020.
Prihvaćen/Accepted: 27.8.2020.

UDC 657.474.5
005.52:330.133.1
Stručni rad - Polemika

KOMPARATIVNI PRIKAZ SAVREMENIH I TRADICIONALNIH KONCEPCIJA OBUHVATANJA TROŠKOVA

COMPARATIVE REVIEW OF MODERN AND TRADITIONAL CONCEPTS OF COST ACCOUNTING

Sanja BAKIĆ
Univerzitet u Novom Sadu
Ekonomski fakultet u Subotici
sanja.bakic991@gmail.com

Sažetak

Savremeni tržišni uslovi nameću menadžmentu jednog preduzeća da kontinuirano prati i analizira efikasnost poslovanja sa ciljem ostvarivanja pozitivnih rezultata. Da bi se troškovi sagledali i da bi se njima kvalitetno upravljalo, potrebno je njihovo praćenje. Obračun troškova po aktivnostima uveden je zbog toga što su informacije o ceni koštanja i troškovima po tradicionalnoj metodi obračuna troškova prilično zastarele i nisu pouzdane. Predmet istraživanja ovog rada je analiza savremenih sistema obračuna troškova, te komparativna analiza tradicionalne i ABC metode obračuna troškova na primeru preduzeća „Dijamant“ a.d iz Zrenjanina. Cilj istraživanja jeste da se naglasi važnost primene obračuna troškova u preduzeću. ABC metoda obračuna troškova ne zahteva distanciranje od tradicionalne metode obračuna troškova već njena primena omogućava dopunu ovog metoda informacijama kojima se troškovi na pravilan način raspoređuju. Uvođenjem i primenom ove metode obračuna troškova preduzeće dobija potencijal za unapređenje uspešnosti u ostvarivanju rezultata.

Ključne reči: obračun, troškovi, tradicionalna metoda, ABC metoda.

Abstract

The management of a company must continuously monitor and analyze the efficiency of business in order to achieve positive results in a modern market. In order to be realized and managed well, costs need to be monitored. The calculation of costs by activities is introduced because of outdated and unreliable information obtained on the cost price and costs according to the traditional method of cost calculation.

The subject of research in this paper includes an analysis of modern costing systems, and a comparative analysis of traditional and ABC costing methods on the example of the company "Dijamant" a.d. Zrenjanin. The aim of this research is to emphasize the importance of the application of cost accounting in the company. The application of the ABC costing method does not mean that the traditional costing method should be excluded. It only supplements that method with information that allocates costs properly. By introducing and applying ABC method of calculating costs, a company realizes a potential for improving performances in order to achieve better results.

Keywords: calculation, costs, traditional method, ABC method.

JEL: M49.

UVOD

Praćenje kontinuiranih uslova koje nameću savremeni tržišni trendovi zahteva uključivanje velikog broja faktora. Jedan od tih faktora predstavlja i računovodstvo. Računovodstvo je naučna disciplina koja omogućava sistematsko prikupljanje, razvoj, kao i analiziranje podataka i informacija o finansijskoj situaciji jednog pravnog lica.

U okviru entiteta računovodstvo omogućava rukovodstvu da donosi dobre poslovne odluke. Donošenje dobrih poslovnih odluka, odnosno efikasno i kvalitetno upravljanje nije moguće bez informacija koje su kvalitetne. Ovo upućuje na upravljački informacioni sistem, kao i na važnost njegovog podsistema – računovodstvenog informacionog sistema. Kvalitetne informacije se ogledaju, pre svega, u informacijama o obračunu troškova. Pitanje na koje obračun troškova daje odgovor jeste gde su troškovi nastali i na šta se tačno oni odnose. Važan deo upravljačkog računovodstva odnosi se na obračun troškova i učinaka sa kalkulacijom. Osnovni zadatak jeste praćenje troškova koji su važni

za obavljanje procesa proizvodnje i učinaka koji predstavljaju rezultat realizacije procesa proizvodnje. Ova činjenica nosi naziv interni, odnosno pogonski obračun. Pogonski, odnosno interni obračun je zakonski regulisan.

Predmet istraživanja ovog rada obuhvata analizu savremenih sistema obračuna troškova, načina na koji obuhvataju i obrađuju računovodstvene podatke. U radu je data komparacija tradicionalne i ABC metode obračuna troškova na primeru preduzeća "Dijamant" a.d. Vođeni predmetom istraživanja, u radu će biti testirana sledeća hipoteza: Primena ABC metode obračuna troškova daje kvalitetnije informacije od primene tradicionalnog metoda obračuna troškova.

Cilj istraživanja ovog rada jeste ukazivanje na važnost primene sistema obračuna u jednom preduzeću.

U radu su primenjene kvalitativna i kvantitativna metoda istraživanja, dok ogroman uticaj ima kvalitativno analiziranje dobijenih kvantitativnih podataka, odnosno analiziranje literature koja je dostupna. Kako bi se podaci lakše razumeli, isti su obelodanjeni putem grafikona i tabela.

1. SAVREMENI KONCEPTI OBRAČUNA TROŠKOVA

Konkurentski uslovi nameću potrebu entiteta za uspešnim poslovanjem. Posledica postojanja konkurencije je da se akcenat u realizaciji aktivnosti stavlja na želje i potrebe potrošača. Ukoliko realizacija aktivnosti entiteta ide u tom smeru, entitet stiče lojalnost potrošača. Potrošači žele da određeni proizvod ili usluga obezbeđuje razne benefita, za cenu koja je pristupačna.

Da bi se kontinuirano pratile želje potrošača, postoji potreba konstantnog ulaganja u proizvodni kvalitet, oblik i dizajn, što iziskuje dodatan trošak. Kada se menadžment preduzeća nađe u situaciji u kojoj ne raspolaže podacima vezanim za troškove, to dovodi do nemogućnosti analize troškova i koristi što će, u krajnjoj instanci, proizvesti likvidaciju ili bankrot preduzeća. Možemo zaključiti da je u današnjim uslovima od suštinske važnosti raspolaganje tačnim, pouzdanim i blagovremenim informacijama i podacima jer je to jedini način za sticanje konkurentске prednosti preduzeća kada potrošači mogu da kupe proizvod po nižoj ceni, a istog ili unapređenog kvaliteta.

Kada preduzeće nema pouzdane, tačne i blagovremene informacije i podatke o troškovima, javlja se realna mogućnost da će se dogoditi greške koje će biti vrlo skupe za vlasnika preduzeća. Za permanentno jačanje konkurentске prednosti od velike je važnosti upotreba novih, unapređenih sistema, odnosno metoda obračuna troškova.

Savremeni metodi obračuna troškova u odnosu na tradicionalne metode omogućavaju bolje raspoređivanje troškova, a samim tim i resursa. Negativna strana njihove primene je činjenica da su to izuzetno skupi sistemi koji iziskuju izvrsne stručnjake u toj oblasti. Međutim, rezultat njihove upotrebe omogućuje jednom entitetu održivost, a zatim i profitabilnost. Ulaganje u stvaranje adekvatnog sistema iziskuje ozbiljne troškove, ali ove troškove nadoknađuju komparativne prednosti koje ovakav izgrađen sistem donosi (Petković, Medved, 2015).

Upravljačko računovodstvo, zajedno sa obračunom troškova može se posmatrati kao osnovni izvor informacija na osnovu kojeg se može upravljati troškovima. Novije metode, odnosno tehnike računovodstvenog izveštavanja moraju da sadrže planiranje, merenje, kontrolu i analizu troškova. Ukoliko preduzeće prati svoje troškove, ono može da sagleda i meri ekonomičnost i profitabilnost poslovanja. Troškovno upravljanje (eng. cost management) predstavlja deo upravljanja ukupnim poslovnim uspehom preduzeća (Marković, Blagojević, Popović, 2010). Upravljanje troškovima u krajnjoj instanci utiče na sam sistem finansijskog izveštavanja koji predstavlja još jedan važan faktor kojim se preduzeće vodi u donošenju poslovnih odluka (Borović, 2019).

Prethodnih godina radilo se na ispitivanju i iznalaženju programa koji bi bio najbolji kako bi se poslovanje unapredilo, a troškovima upravljalo. Tako su se razvili razni sistemi, od sistema poslovanja „tačno na vreme“, pa sve do sistema upravljanja po osnovu

aktivnosti (Gajić, Medved, Rac, 2010). Alati predstavljaju najvažniji faktor za analizu podataka i informacija (Cocins, 2011).

Dalje u radu dat je pregled nekih od savremenih metoda obračuna troškova.

1.1. Just-in-Time (JIT) (Baš na vreme)

Ova metoda obračuna troškova predstavlja jedinstvenu filozofiju koja je usmerena na unapređenje produktivnosti, dok se eliminišu trošenje i aktivnosti koje nisu potrebne. Just-in-Time obuhvata široku lepezu aktivnosti, uključujući kontrolu kvaliteta, efikasno planiranje, motivaciju radnika, neophodan materijal. Na osnovu ovoga možemo zaključiti da se metoda primenjuje u proizvodnji i u nabavci. Postoji striktno razgraničenje ove dve oblasti i njihove nadležnosti. Primena metode u nabavci obuhvata početak lanca vrednosti, dok njena primena u proizvodnji obuhvata interne tokove stvaranja vrednosti i to: kvalitet, skraćanje ciklusa, zaliha i to kroz uspostavljanje partnerskih odnosa sa dobavljačima, odnosno uravnoteženje proizvodnje sa aspekta obima i proizvodnog asortimana, te daljeg usavršavanja radnika, kao i kroz kreiranje kulture (Janjić, Todorović, 2012).

Razvojem i masovnim usvajanjem njegove proizvodne aktivnosti, a uporedo i troškovne efikasnosti rezultiralo je nastankom Just-in-Time i Total Quality Management (TQM)

(Menadžment ukupnim kvalitetom). Ovaj sistem obračuna troškova u početku je bio baziran na zaposlenima, proizvodnji, kao i informativnoj osnovi, a u funkciji kvaliteta. Osnovu ovog sistema čini kvalitet proizvoda koji se pruža potrošačima, te njegove dostave na vreme, a u cilju ostvarivanja profitabilnosti. Just-in-Time je, pre svega, prilikom proizvodnog procesa tržišno orijentisan (Marjanović, 2013).

Subjekti u proizvodnom procesu ističu važnost primene ove metode u okviru svog entiteta, te blagovremenog upravljanja i kretanja robom. Cilj primene ove metode je eliminisanje onih stavki koje nisu potrebne u proizvodnom procesu, unapređenje kvaliteta realizovanih proizvoda, kao i definisanih proizvodnih delova koji nisu efikasni. Primenom ove metode omogućena je velika ušteda proizvođačima u prethodnim godinama. Međutim, kako postoje prednosti, tako postoje i nedostaci u primeni ove metode. Nedostaci primene ove metode ogledaju se u povećanju troškova proizvodnje u cilju ispunjavanja zahteva korisnika. Nastanak JIT metode vezuje se za sedamdesete godine prošlog veka i to u automobilske industriji. Tada su Tajichi Ohno i Shigeo Shingo razvili program nazvan „Toyota proizvođački sistemi” koji je kasnije postao poznat kao Just-In-Time tehnologija.

Tajichi Ohno u mnogim situacijama nazivaju ocem ove metode. Primenom ove metode na kvalitetan i stručan način omogućeno je smanjenje otpada, dok proizvodna efikasnost ima tendenciju rasta. Pod proizvodnom efikasnošću podrazumeva se eliminisanje svih aktivnosti koje nisu

potrebne u proizvodnji. Glavni problem u središtu proizvodnje predstavljaju prevelike zalihe proizvodnog procesa, tj. inventara. Kapital koji nije upotrebljen predstavlja izgubljen kapital koji se mogao upotrebiti na neki efikasniji način. Kada se primeni ova metoda, dolazi do smanjenje zaliha inventara, odnosno time se uočava uzrok neefikasnosti, te njegova eliminacija. Kada bi se inventar redukovao, a da se time ne rešava proizvodni problem, to bi uzrokovalo izostanak materijala, zastoj proizvodnje, kao i propuštene ponude.

1.2. Backflush sistem obračuna troškova (Unazad u ravni)

Backflush sistem obračuna troškova („unazad u ravni“) ne obuhvata veliku zainteresovanost JIT za identifikovanje troškova u cilju definisanja zaliha s obzirom da je nivo zaliha izuzetno nizak. Backflush sistem obračuna troškova predstavlja posledicu JIT. Koristeći ovaj sistem omogućeno je da računovodstvo, primenjujući ga „unazad“, proizvodne troškove alokira na zalihe, što će na kraju rezultirati time da i proizvodima koji su prodati i zalihama budu dodeljeni realni troškovi (Stefanović, 2014). Backflush predstavlja metodu koja je veoma važna u svrhu operativne kontrole u lean preduzećima (Milenković, 2015).

Osnovno logičko opredeljenje ove metode obračuna troškova sastoji se u činjenici da se prilikom proizvodnje moraju koristiti određene komponente. Ukoliko se koriste komponente koje su definisane, onda se podrazumeva

da su već primljene od dobavljača, te ukoliko tek treba da budu dostavljene od strane dobavljača, podrazumeva se da postoji već dostavljena narudžbenica u tačno određeno vreme. Od suštinske važnosti je postojanje dobrih odnosa sa dobavljačima (Ward, Graves, 2004).

1.3. Total Quality Management (Menadžment ukupnim kvalitetom) i Cost of quality (troškovi kvaliteta)

Sa savremenog stanovišta, kvalitet proizvoda znači da kvalitet mora da bude prisutan i pre početka procesa proizvodnje, u procesu dizajniranja i izrade protipa, te dalje pri procesu proizvodnje, ali i nakon njenog završetka. Kako bi se stvorio kvalitetan proizvod, neophodna je kontinuirana koordinacija između zaposlenih u entitetu (Antić, 2008). Total Quality Management proizveo je sistem obračuna troškova pod nazivom Troškovi kvaliteta (Cost of Quality).

Problem defektnih proizvoda u japanskim preduzećima doveo je do uvođenja ovog sistema obračuna troškova. Težište sistema je u ideji da ono što se proizvede ili pruži prvobitno nije neophodno prilagođavati i menjati. Ova metoda akcenat stavlja prevashodno na kvalitet proizvoda (Vladišavljević, Vuksanović, 2017). Činjenica je da prilikom implementiranja ovog sistema obračuna troškova troškovi neće nestati, ali će doći do koncipiranja promena koje će se izvršiti u entitetu. Ove promene ogledaju se u promenama menadžmenta u smislu edukacije i unapređenja znanja, zaposlenih kojima je neophodno omogućiti obuku za

rad na mašinama, te kulture i prakse koja je zastupljena u entitetu. Samo sprovođenje promena iziskuje ogromne troškove, mada su troškovi koji nastaju kao posledica sprovođenja ovih promena mnogo niži od troškova koji su nastali kao posledica nedostataka u entitetu i van njega. Japanske firme imaju podeljena mišljenja o sprovođenju ovog sistema. Neki smatraju da ovakav sistem obračuna troškova nije potreban i da je dovoljno izbegavanje grešaka, dok drugi smatraju da je veoma efikasan način uvećanja profitabilnosti entiteta.

1.4. Theory of Constraints sistem obračuna troškova (Teorija prepreka)

Goldratt E. je 1992. godine istakao da je „protok“ najvažnija mera proizvodnih performansi u Theory of Constraints (TOC). Ova teorija je veoma slična teoriji JIT i ima akcenat na smanjenje zaliha, te obavljanje proizvodnje u momentima kada je to zaista potrebno, mada se i zalaže za bafer zaliha jer bi se na taj način obezbedila zaštita uskih grla u firmi (Hutchinson, 2007). Zasniva se na smanjivanju vremenskog perioda potrebnog za protok proizvodnje. Autor je u svojoj knjizi ukazao da u tradicionalnoj metodi postojanje gomilanja proizvoda koji nisu neophodni predstavlja stvaranje samo nepotrebnih troškova. Osnovna svrha postojanja entiteta je ostvarivanje profita, a ne proizvodnja proizvoda koja će ostati u skladištu. Goldratt u svojoj knjizi definiše pet koraka. Prvi korak je definisati ograničenja i ističe da se ne sme rasipati i ono malo što

imamo, odnosno ukazuje na stvari koje predstavljaju nedostatke koji ograničavaju kompletan sistem. Drugi korak govori o tome na koji način se treba iskoristiti sistem ograničenja, odnosno kako upravljati ograničenjima. Ono što dalje treba učiniti je uskladiti prethodno navedeno donetim odlukama. U četvrtom koraku bi trebalo povećati ograničenja sistema. Peti korak govori da ukoliko postoji ograničenje koje nije moglo biti „slomljeno“, potrebno je vratiti se na korak 1 (Goldratt, 2018). Theory of Constraints je u narednom periodu sve više usavršena, što je omogućilo unapređenje proizvodnje, ali i poboljšanje i ostalih delova poslovanja. Autor navodi da je jako važno utvrditi gde postoji problem i pronaći način kako postojeće ograničenje rešiti. Takođe, predlaže da ova teorija treba da bude unapređena primenom novih mera za poboljšanje performansi. Ove mere su: Throughput Dollar Days i Inventory Dollar Days.

1.5. Metoda obračuna troškova po aktivnostima (ABC)

Kako tradicionalni, tako je i savremeni sistem obračuna troškova prošao kroz određene etape razvoja.

Prva etapa, obuhvata unapređenje sistema obračuna troškova i uklanjanje nedostataka tradicionalnog modela što iziskuje tačniju cenu koštanja. Dobijanje dobre informativne osnove o troškovima dalje nailazi na šire potrebe i to u smislu dobijanja informacija koje nisu finansijske i koje se odnosi na realizaciju poslovnih aktivnosti u okviru entiteta. Metoda

dekompozicije predstavlja prvu metodu koja je korišćena za alokaciju troškova baziranu na obračunu troškova po aktivnostima. Osnovu ove metode čini alokacija troškova. Prvenstveno se resursni troškovi delegiraju na aktivnost, te nakon toga prelaze sa aktivnosti na troškovni objekat. Informativna osnova koja se dobijala omogućavala je razumevanje kupaca, tržišta, cena, dobrih rezultata koje ostvaruje proizvod. Sve ove informacije nisu koristile za određena unapređenja sa internog aspekta. Postojeća informativna osnova nije strukturirana na takav način da obezbeđuje troškovnu analizu i ocenu obezbeđenih performansi. Druga etapa, obuhvata dvodimenzionalni ABC model koji ostvaruje „omogućava povezivanje procesa alokacije troškova sa procesima koji se odvijaju u preduzeću, uspostavljanje veze između obračuna troškova po aktivnostima i menadžmenta zasnovanog na aktivnostima, kao i instrumenata koji su neophodni za analizu i realizaciju unapređenja u preduzeću“ (Antić, Georgijevski, 2010). Postoji horizontalna i vertikalna dimenzija ABC modela obračuna troškova. Osnovni benefiti prilikom korišćenja metode obračuna troškova obračuna po aktivnostima najzastupljenija su pri onim entitetima koji imaju ozbiljno učešće indirektnih troškova u ukupnim troškovima, te širokom paletom proizvoda i usluga koje realizuje u okviru svog entiteta (Popović, Vasilić, 2014). Prilikom raspoređivanja najčešće se obuhvataju faktori trošenja, odnosno mera aktivnosti (npr. broj nabavki) (Ferrara, 1991).

Osnovna razlika ABC metode

i tradicionalnih sistema obračuna troškova je način obuhvatanja oštih troškova neproizvodnog područja. Naime, tzv. neproizvodni troškovi, odnosno troškovi koji nisu direktno povezani sa nastankom proizvoda (to mogu biti troškovi istraživanja i razvoja, troškovi marketinga, inženjerski troškovi i sl.) mogu se uz odgovarajuće tehnike ABC metode, dodeliti proizvodima. Ova metodologija obračuna troškova po aktivnostima je složenija u odnosu na tradicionalnu metodu obračuna troškova, ali su zato informacije koje daje ABC metoda kvalitetnije iz razloga što ona uvažava uzročnu vezu između troškova, aktivnosti koje se izvršavaju u privrednom društvu i proizvoda koji se proizvode. Na taj način sistem obračuna troškova zasnovan na aktivnostima obezbeđuje preciznije alociranje (raspoređivanje) opštih troškova na nosioce i utvrđivanje tačnije cene koštanja proizvoda. Osnovna svrha uvođenja obračuna troškova prema aktivnostima obuhvatala je stvaranje uslova kojima bi se osnovni nedostaci, prilikom primene tradicionalnih načina kojima se obračunavaju troškovi i to u kontekstu opštih troškova, eliminisali. Pri primeni tradicionalnih modela usredsređenost je bila najviše na direktne troškove. Odlika da troškova direktnog rada (50%), troškova direktnog materijala (15%), dok trošak proizvodnje (opšti) (30%) čine učešće u ukupnim troškovima prezentovani su istiniti i jasni podaci i informacije o troškovima proizvoda. Savremeni sistem funkcionisanja tržišta doveo je do izmene strukture učešća troškova u ukupnim troškovima, te su opšti troškovi rada uzeli učešće od 60%

ukupnih troškova proizvodnje, direktni trošak materijala uzeo je učešće od 30%, dok direktni troškovi rada uzeli su učešće od 10% (Antić, Georgijevski, 2010). Treba istaći da je ABC metoda obračuna troškova tokom vremena doživela svoj nastavak u obliku menadžmenta zasnovanog na aktivnostima (tzv. Activity-based Management, ABM) i budžetiranja zasnovanog na aktivnostima (tzv. Activity-based budgeting, ABB).

1.5.1. Komparativna analiza tradicionalne i ABC metode obračuna troškova na primeru privrednog društva „Dijamant“ iz Zrenjanina

U nastavku se daje analiza tradicionalne i ABC metode obračuna troškova na primeru privrednog društva „Dijamant“ a.d. iz Zrenjanina. Ona uključuje podatke iz finansijskog izveštaja privrednog društva za 2018. godinu u delu troškova, a pretpostavka

je, zbog pojednostavljenja, da društvo proizvodi samo dva proizvoda Margarin Dobro jutro light i Margarin Dobro jutro dijet. U analizi se pod direktnim troškovima podrazumevaju troškovi materijala i troškovi rada, a pod indirektnim troškovima troškovi amortizacije i troškovi stručnog kadra – tehnologa (prehrambena delatnost).

Tradicionalna metoda obračuna troškova je prikazana kroz tabelu broj 1. U ovoj metodi svi indirektni troškovi (r.br. 8) su se alocirali uzimajući u obzir broj časova direktnog rada zaposlenih (r.br. 9) i shodno tome dobijeno je učešće časova direktnog rada zaposlenih u ukupnim časovima (r.br. 10) na osnovu koga je dobijen iznos koji se odnosi na direktan rad zaposlenih (r.br. 11). Stavljanjem u odnos ukupnih prihoda (r.br. 2) i ukupnih troškova koji uključuju direktne i indirektno troškove (r.br. 12), dobija se neto dobitak (r.br. 13) koji je znatno veći u slučaju proizvoda Margarin Dobro jutro dijet.

Tabela 1: Tradicionalna metoda obračuna troškova na primeru preduzeća „Dijamant“ a.d., za 2018. godinu, u 000 RSD

Redni broj	Tradicionalna metoda			Ukupno
1	Naziv proizvoda	Margarin Dobro jutro light	Margarin Dobro jutro dijet	
2	Ukupan prihod	9,450,000	2,257,334	11,707,334
3	Direktni troškovi materijala	8,370,000	1,957,002	10,327,002
4	Direktni troškovi rada	<u>758,042</u>	<u>200,000</u>	958,042
5 (3+4)	Ukupno direktni troškovi	9,128,042	2,157,002	
6	Troškovi amortizacije	252,387		252,387

7	Troškovi stručnog kadra - tehnologa	<u>150,000</u>		
8 (6+7)	Ukupno indirektni troškovi	402,387		
9	Broj časova direktnog rada zaposlenih	24,000	6,000	30,000
10 (9/Ук 9)	Učešće časova direktnog rada zaposlenih u ukupnim časovima	80%	20%	
11 (8*10)	Iznos koji se odnosi na direktan rad zaposlenih	321,910	80,477	
12 (5+11)	Ukupni troškovi	9,449,952	2,237,479	
13 (2-12)	Neto dobitak	48	19,855	

Izvor: Autor, na osnovu dostupnih finansijskih izveštaja entiteta

Zaključujemo na osnovu primene tradicionalne metode obračuna troškova da je znatno isplativije proizvoditi Margarin Dobro jutro dijet iz razloga što on doprinosi ostvarenju većeg dobitka u odnosu na Margarin Dobro jutro light.

ABC metoda obračuna troškova je prikazana kroz tabelu broj 2. U ovoj metodi prvo su troškovi amortizacije i troškovi stručnog kadra – tehnologa, odnosno ukupni indirektni troškovi alocirani koristeći procenite 80% i 20% i 20% i 80% (r.br. 10 i r.br. 12), a potom su alocirani troškovi sa aktivnosti na

proizvod koristeći broj dodatih aditiva (r.br. 11) i direktne časove rada (r.br. 13). Stavljanjem u odnos ukupnih prihoda (r.br. 2) i ukupnih troškova koji uključuju direktne i indirektno troškove (r.br. 20), dobija se neto dobitak (r.br. 21) koji navodi na zaključak da je znatno isplativije proizvoditi Margarin Dobro jutro light koji doprinosi ostvarenju neto dobitka nego što je to slučaj sa Margarin Dobro jutro dijet koji doprinosi ostvarenju neto gubitka. Na ovaj način dobijen je dijametralno suprotan rezultat za ova dva proizvoda nego u prvobitnoj tradicionalnoj analizi.

Tabela 2: Savremena metoda obračuna troškova na primeru preduzeća „Dijamant“ a.d. Zrenjanin za 2018. godinu, u 000 dinara

Redni broj	ABC metoda			Ukupno
1	Naziv proizvoda	Margarin Dobro jutro light	Margarin Dobro jutro dijet	
2	Ukupan prihod	9,450,000	2,257,334	
3	Direktni troškovi materijala	8,370,000	1,957,002	
4	Direktni toškovi rada	<u>758,042</u>	<u>200,000</u>	
5 (3+4)	Ukupno direktni troškovi	9,128,042	2,157,002	

6	Troškovi amortizacije	252,387		
7	Troškovi stručnog kadra - tehnologa	<u>150,000</u>		
8 (6+7)	Ukupno indirektni troškovi	402,387		
9	Broj časova direktnog rada zaposlenih	24,000	6,000	30,000
10	Učešće časova direktnog rada zaposlenih u ukupnim časovima	80%	20%	
11	Broj dodatih aditiva	3	12	15
12	Učešće dodatih aditiva u ukupnim aditivima	20%	80%	
13	Broj časova rada	146,000	106,000	252,000
I Ukupni troškovi po aktivnostima				
14 (6*10)	Troškovi amortizacije	201,910	50,477	252,387
15 (7*12)	Troškovi stručnog kadra - tehnologa	<u>30,000</u>	<u>120,000</u>	150,000
16 (14+15)	Ukupni troškovi po aktivnostima	231,910	170,477	402,387
II Ukupni indirektni troškovi alocirani na proizvode				
17 (9/Yk 9*13)	Procesna aktivnost	116,800	29,200	
18 (11/Yk 11*13)	Aktivnost podrške proizvodnji	<u>21,200</u>	<u>84,800</u>	
19 (17+18)	Ukupni indirektni troškovi alocirani na proizvode	138,000	114,000	
20 (5+19)	Ukupni troškovi	9,266,042	2,271,002	
21 (2-20)	Neto dobitak	<u>183,958</u>	<u>-13,668</u>	

Izvor: Autor, na osnovu dostupnih finansijskih izveštaja entiteta

Zaključujemo da primenom ABC metode obračuna troškova da Margarin Dobro jutro dijet ne treba proizvoditi jer na njemu preduzeće „Dijamant“ a.d. ostvaruje gubitak, ili ukoliko se ostane pri proizvodnji ovog proizvoda da treba povećati prodajnu cenu proizvoda ili eventualno promeniti

nešto kako bi društvo poslovalo prifitabilno.

ZAKLJUČAK

Turbulentno, neizvesno okruženje, kao i okruženje koje se menja iziskuje da pravna lica koja

posluju u njemu definišu i primene određeni sistem obračuna troškova, što je od presudnog značaja u poslovanju. Primenom adekvatnog sistema obračuna troškova obezbeđuje se ostvarivanje dugoročnih ciljeva u kompaniji.

Definisanim predmetom istraživanja u radu je izvršena analiza savremenih sistema obračuna troškova, načina na koji obuhvataju i obrađuju računovodstvene podatke, kao i komparativna analiza tradicionalne i ABC metode obračuna troškova na primeru preduzeća "Dijamant" a.d. iz Zrenjanina. U ovom radu je donesen verodostojan i objektivan prikaz ostvarivanja pozitivnog poslovnog rezultata preduzeća. Primenom tradicionalne metode obračuna troškova zaključujemo da je isplativije proizvoditi Margarin Dobro jutro dijet iz razloga što on doprinosi ostvarenju većeg dobitka u odnosu na Margarin Dobro jutro light. Primenom ABC metode obračuna troškova utvrđeno je da Margarin Dobro jutro dijet ne treba proizvoditi jer na njemu preduzeće „Dijamant“ a.d. ostvaruje gubitak, ili ukoliko se ostane pri proizvodnji ovog proizvoda da treba povećati prodajnu cenu proizvoda ili eventualno promeniti nešto kako bi društvo poslovalo profitabilno. Smatramo da je postavljena hipoteza definisana ovim radom, koja ističe prednost primene abc metode obračuna troškova u odnosu na tradicionalnu metodu obračuna troškova, dokazana. Definisanim ciljem istraživanja u ovom radu ukazano je na važnost upotrebe sistema obračuna troškova u jednom pravnom licu. Ova važnost sastoji se najviše u prednostima koje primena savremenog

sistema obračuna troškova omogućuje preduzeću. Budući da njihova upotreba iziskuje dodatne troškove u smislu ulaganja za obuku zaposlenih, obuku menadžera, kupovine adekvatne tehnologije, možemo zaključiti da ovu zavisnu varijablu uglavnom prati i uvećanje efikasnosti poslovanja, te samim tim i ostvarivanje dobrih poslovnih rezultata.

Prevažilaženje slabosti tradicionalne metode obračuna troškova omogućeno je razvojem i primenom savremenih sistema obračuna troškova, kao što je ABC metoda. Ono što je zaista važno je da preduzeće samostalno razvije svoj sistem obračuna troškova sa stanovišta optimalnosti i da ga implementira u svojoj organizaciji.

LITERATURA

1. Agencija za privredne registre. Preuzeto 15.04.2020. sa: <http://pretraga3.apr.gov.rs/pretragaObveznikaFi/FiDetails/?mbr=08000344&rnd=98719F6DC1E2D0858B0EF358320664C2CF1C0CC2>

2. Antić, Lj. (2003). Identifikovanje, kontrola i analiza troškova kvaliteta. Preuzeto 23. maj 2020. godine sa: http://eкономске-теме.срб/рdf/et20081_03.pdf.

3. Antić, Lj., Georgijevski, M. (2010). Obračun troškova po aktivnostima zasnovan na vremenu. Preuzeto 20. aprila 2020. godine sa: http://eкономске-теме.срб/рdf/et20104_02.pdf.

4. Antić, Lj. Georgijevski, M. (2010)., Obračun troškova po aktivnostima zasnovan na vremenu, link: http://ekonomcke-teme.cb/pdf/et20104_02.pdf, preuzeto: 20.04.2020. godine.
5. Borović, N. (2019). Računovodstvene osnove i kvalitet finansijskog izveštavanja u javnom sektoru. Preuzeto 20.04.2020. sa: <https://www.mfin.gov.rs/wp-content/uploads/2019/12/FINANSIJE-2019.pdf>.
6. Cokins, G. (2011). Decisions Based on Synthesis Documents Information of the ABC (Activity-Based Costing) Method. Preuzeto 20. juna 2020. godine sa: https://www.researchgate.net/profile/Gary_Cokins/publication/267715373_Decisions_Based_on_Synthesis_Documents_Information_of_the_ABC_Activity-Based_Costing_Method/links/550842040cf27e990e099c75.pdf.
7. Ferrara W., Dougherty F., Boer G. (1991). *Managerial Cost accounting: Planing and Control*, Dame Publishing Inc. Houston.
8. Gajić, Lj., Medved, I., Rac, L. (2010). Obračun troškova i ekologija – novi pristup unapređenju poslovanja. Preuzeto 20. juna 2020. godine sa <http://www.vps.ns.ac.rs/SB/2010/4.9.pdf>.
9. Goldratt, E., M. Theory of constraints. Preuzeto 24. maja 2020. godine sa: <http://brharnetc.edu.in/br/wp-content/uploads/2018/11/5.pdf>.
10. Hutchinson, R. (2007). The Impact of Time-Based Accounting on Manufacturing Performance. Doktorska disertacija, Toledo Univerzitet. Implementing Activity-Based Costing.
11. Izvor: Preuzeto 14. juna 2020. godine sa https://nastava.sf.bg.ac.rs/pluginfile.php/21264/mod_resource/content/2/vezbe%20a%29.pdf.
12. Jablan Stefanović, R. (2014). *Interni obračun*. Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet. Centar za izdavačku delatnost.
13. Janjić, V., Todorović, M. (2012). Izveštajni dometi obračuna troškova po aktivnostima u poslovnom odlučivanju. *Teme* br. 1/2012, Univerzitet u Nišu.
14. Makrović, D., Blagojević, M., Popović, Đ. (2010). Activity based cost management kao tehnika za obračun troškova u procesu reforme poštanskog sektora. Preuzeto 20. juna (2010). godine sa <http://postel.sf.bg.ac.rs/simpozijumi/POSTEL2010/RADOVI%20PDF/Postanske%20tehnologije%20i%20elektronsko%20poslovanje/1.%20D.Markovic%20M.Blagojevic%20Dj.%20Popovic.pdf>.
15. Marjanović, V. (2013). Kontroling. Preuzeto 16. juna 2020. godine sa <file:///C:/Users/sanja.bakic/Downloads/US%20-%20Kontroling%20-%20Skripta.pdf>.

16. Milenković, Z. (2015). Mogućnost implementacije savremenih pristupa obračuna troškova sa primenom na troškove u turizmu. Preuzeto 23. maja 2020. godine sa <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0354-3099/2015/0354-30991516097M.pdf>.

17. Petković, Đ., Medved, I. (2015). Savremeni sistem obračuna troškova u funkciji održive poljoprivredne proizvodnje, Traktori i pogonske mašine. Novi Sad.

18. Popović, N., Vasilić, M. (2014). Obračun troškova po aktivnostima na primeru preduzeća koje se bavi sušenjem šljiva. Preuzeto 21.04.2020. godine sa: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/1450-8109/2014/1450-81091403363P.pdf>.

19. Vladislavljević, V., Vukasnović, B. (2017). Savremeni sistemi obračuna troškova. Preuzeto 14. maja 2020. godine sa: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/2217-401X/2017/2217-401X1703133V.pdf>.

20. Ward, Y. and Graves, A. (2004). Working Paper 2004.05, A New Cost Management and Accounting Approach for Lean Enterprises, University of Bath, UK.

Primljen/Received: 05.9.2020.
Prihvaćen/Accepted: 16.9.2020.

UDC 657.6-057.17(497.11)
340.134:35.087.41(497.11)
Pregledni rad

POSEBAN REŽIM PRIMANJA LICA U PRAVU DRŽAVNE REVIZIJE REPUBLIKE SRBIJE

SPECIAL REGIME OF INCOME OF PERSONS IN THE LAW OF
STATE AUDIT OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Ljubiša DABIĆ
Univerzitet u Beogradu
Ekonomski fakultet
ljidabic@ekof.bg.ac.rs

Sažetak

Predmet istraživanja u ovom radu su primanja lica u Državnoj revizorskoj instituciji Srbije (DRI) angažovanih za rad u svojstvu funkcionera, državnih službenika i nameštenika. Njegova svrha je da se analiziraju plate, naknade i druga primanja lica angažovanih za rad u DRI u zakonodavstvu Srbije, da se izvrši komparacija, s jedne strane, sa pravnim rešenjima zemalja nastalih na prostoru bivše SFR Jugoslavije i, s druge strane, sa dostupnim pravnim rešenjima drugih zemalja, kao i da se ukaže na određene posebnosti njihovog pravnog režima. Rezultati istraživanja treba da pruže struci i nauci odgovore na osnovna pitanja o pravnom režimu plata, naknada i drugih primanja lica angažovanih za rad u DRI i vrhovnim revizorskim institucijama drugih država, kao i da stvore pretpostavke za istraživanje mogućnosti unapređenja zakonskih rešenja o primanjima lica angažovanih za rad u DRI.

Ključne reči: Državna revizorska institucija, plate, primanja, institucionalni dodatak, naknade, druga primanja, funkcioneri, državni službenici, nameštenici.

Abstract

The subject of research in this paper are the salaries of persons in the State Audit Institution of Serbia (SAI) hired to work as officials, civil servants and employees. Its purpose is to analyze salaries, allowances and other income of persons engaged in SAI in Serbian legislative authorities, to compare, on the one hand, with the legal solutions of the countries of former Yugoslavia and, on the other hand, with the available legal solutions of other countries, as well as to point out certain particularities of their legal regime. The results of the research should provide the profession and science with answers to basic questions about the legal regime of salaries, allowances and other income of persons engaged in SAI and supreme audit institutions of other countries, as well as to create assumptions for researching possibilities of improving legal solutions relating to the income of persons engaged in work in the SAI.

Keywords: *State Audit Institution, salaries, income, institutional allowance, fees, other incomes, officials, civil servants, employees.*

JEL: H59, J31.

1. UVOD

Pravni režim primanja u pravu državne revizije Srbije svoj osnov nalazi u Ustavu u kome je proklamovano da "... svako ima pravo na ... pravičnu naknadu za rad".¹ U Zakonu o radu je uspostavljeno kao osnovno pravo zaposlenog – "pravo na odgovarajuću zaradu", odnosno kao osnovna obaveza poslodavca da zaposlenom za obavljeni rad „isplati zaradu, u skladu sa zakonom, opštim aktom i ugovorom o radu“.² S druge strane, licima angažovanim za rad u državnim organima, organizacijama i javnim službama primanja (plate) određuje država, na taj način što zakonom i podzakonskim aktima određuje odgovarajuće platne razrede. Time uspostavlja određenu hijerarhiju u njihovim primanjima, koja se zasniva na vrednosti (složenosti) poslova, odnosno radnih mesta i zvanja (Vlatković, 2013, str. 46).³ Iz navedenog proizilazi da se primanja u javnom sektoru prvenstveno zasnivaju na ekonomskim, ali i drugim merilima.

¹ Ustav Republike Srbije (*Sl. glasnik RS*, br. 98/2006 i 113/2006), čl. 60. stav 4.

² Zakon o radu (*Sl. glasnik RS*, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 – odluka US, 113/2017 i 95/2018 – autentično tumačenje), čl. 12. st. 1. i čl. 16. st. 1. tač. 1.

³ Platni sistem, kao element službeničkog sistema, u suštini zavisi od: poslova koje službenik vrši, tj. ranga radnog mesta, kao ukupnost poslova i zadataka koje obavlja; zvanja koje službenik ima, tj. ranga razvrstavanja javnog službenika ili, pak, kombinacije oba ova elementa. O sistemima i načinima određivanja plata i njihovim slabostima videti šire u: Rosenbloom, D., Kravchuk, R., *Public Administration*, McGraw Hill, 2002, str. 248-252. Navedeno prema: Vlatković, 2013, str. 46.

Osnovno novčano primanje koje zaposleni (radnik) dobija za svoj rad u radnom odnosu može imati različite nazive: zarada, najamnina, nadnica, prinadležnost, plata, lični dohodak i sl. Istorijski, termini ili izrazi zarada i najamnina su često vezivani za kapitalističke odnose, a prinadležnost, plata i lični dohodak za radne odnose u socijalističkim zemljama (Jovanović, 2018, str. 310). Međutim, pravni režim primanja zaposlenih u Srbiji nije jedinstven jer se pravi razlika između opšteg (privatni sektor i značajan deo javnog) i posebnog pravnog režima plata (javni sektor). Načelno, između njih postoje i određene terminološke razlike. U prvom režimu zarade se određuju na osnovu principa socijalnog dijaloga i tripartitnosti, a u drugom na principu tarifnog suvereniteta socijalnih partnera (Lubarda, 2013, str. 420).⁴ U opštem režimu zarada javlja se poseban pravni institut i režim minimalne zarade, dok isti nisu zastupljeni u posebnom režimu plata.

Vrhovna revizorska institucija (VRI) u domaćem i uporednom pravu organizaciono ne ulazi u javnu upravu. Odatle, položaj lica angažovanih za rad u VRI se u pojedinim elementima razlikuje od statusa funkcionera, državnih službenika i nameštenika u javnoj upravi, između ostalog, zbog nezavisnosti i samostalnosti VRI. Nezavisnost VRI je stvarna, kao i kod sudova, jer je nezavisna od izvršne

⁴ „... Načelo slobode pregovaranja o zaradama i drugim primanjim zaposlenih naziva se tradicionalno tarifnim suverenitetom socijalnih partnera, ili legitimnim intervencionizmom socijalnih partnera na tržištu rada”. Lubarda, 2013, str. 420.

vlasti, a svoje poslove obavlja na osnovu zakona. Međutim, lica angažovana za rad u svojstvu funkcionera u VRI nemaju ličnu nezavisnost jer se biraju ili imenuju na određeno vreme. Za razliku od konstatovanog, sudije imaju ličnu nezavisnost jer se biraju na neodređeno vreme. Opšti položaj funkcionera, državnih službenika i nameštenika u VRI neposredno utiče i na njihov poseban radnopravni status, uključujući i njihova primanja (plate, naknade i druga primanja).

U pravu Srbije je Državna revizorska institucija (DRI) načelno uređena Ustavom, u odeljku o javnim finansijama. Njen ustavni status je izgrađen na određenim principima,⁵ i to: predmet je zakonskog regulisanja; najviši je državni organ u reviziji budžetskih sredstava; vrši državnu reviziju; vrši reviziju korisnika javnih sredstava u Srbiji; samostalna je organizacija; podleže nadzoru Narodne skupštine; odgovorna je Narodnoj skupštini i dr. DRI je, međutim, predmet detaljnijeg regulisanja i bližeg određenja njenog statusa u posebnom Zakonu o Državnoj revizorskoj instituciji (Zakon o DRI).⁶ Upravo je u tom zakonu, u posebnom poglavlju, predmet uređenja radnopravni status lica angažovanih za rad u DRI. U angažovana, ali ne i zaposlena lica, ulaze funkcioneri, i to: članovi saveta DRI (predsednik, potpredsednik i tri člana), vrhovni državni revizori i sekretar DRI. U angažovana, ali i zaposlena lica, ulaze: državni revizori,

ovlašćeni državni revizori i zaposleni u službama DRI. Zaposleni u DRI su angažovani za rad u državnom organu na koje se primenjuje Zakon o državnim službenicima⁷ i drugi propisi. Isti nomotehnički pristup je primenjen i u državama nastalim na prostorima bivše SFR Jugoslavije, sa izuzetkom Hrvatske, koja je samo jedno pitanje njihovog radnopravnog položaja – platu, i samo za ovlašćene državne revizore, uredila posebnim zakonom. Komparacije radi, Republika Litvanija je eksplicitno u samom Zakonu o Nacionalnoj revizorskoj kancelariji (NRK), u posebnom poglavlju uredila isključivo pitanje pravnog položaja angažovanih lica za rad u NRK, i to za: državne službenike (funkcionere), javne službenike i ostale zaposlene (nameštenike). Dakle, generalni revizor i njegovi zamenici su stavljeni u položaj funkcionera, na koje se primenjuju drugi zakoni u meri u kojoj njihov status nije regulisan zakonom o NRK. Na javne službenike NRK primenjuje se Zakon o javnoj službi, u meri u kojoj njihov status nije regulisan zakonom o NRK. Na ostale zaposlene u NRK, u statusu nameštenika, takođe se primenjuje Zakon o javnoj službi.⁸

U službeničkom pravu Srbije, polazeći od kriterijuma "vrste radnih

⁷ Zakon o državnim službenicima (*Sl. glasnik RS*, br. 75/2005, 81/2005 - ispr., 83/2005, 64/2007, 67/2007 - ispr., 116/2008, 104/2009, 99/2014, 94/2017 i 95/2018).

⁸ Law on National Audit Office Republic of Lithuania, 30 May 1995, No I-907, Vilnius (As last amended on 26 March 2015 – No XII-1588), čl. 24 <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/f54ba23218b511e5bfc0854048a4e288?jfwid=-9dzqntxga> (04.12.2019.).

⁵ Ustav Republike Srbije, čl. 96.

⁶ Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji (*Sl. glasnik RS*, br. 101/2005, 54/2007, 36/2010 i 44/2018 – dr. zakon).

mesta” (u zavisnosti od složenosti poslova, ovlašćenja i odgovornosti), pravi se razlika između položaja i izvršilačkih radnih mesta u državnim organima.⁹ Ova podela dolazi do izražaja i kod VRI Srbije, jer se u prvom režimu nalaze funkcioneri imenovani od DRI (vrhovni državni revizori i sekretar), a u drugom režimu zaposleni u DRI (državni revizori i ovlašćeni državni revizori). Iz navedenog proizilazi da se u pravu državne revizije Srbije izdvajaju: funkcioneri (izabrani u Narodnoj skupštini i imenovani od predsednika DRI), državni službenici (zaposleni na izvršilačkim radnim mestima) i nameštenici (zaposleni u službama DRI). Izneta podela od značaja je i za istraživanje pitanja primanja lica angažovanih za rad u VRI.

U nastavku ovog rada, predmet istraživanja su primanja lica u DRI u svojstvu funkcionera, državnih službenika i nameštenika, uz poređenje sa zakonskim rešenjima za VRI drugih zemalja. Njegova svrha je da se analiziraju njihove plate, naknade i druga primanja u zakonodavstvu Srbije, da se izvrši komparacija, s jedne strane, sa pravnim rešenjima zemalja nastalim na prostorima bivše SFR Jugoslavije i, s druge strane, sa dostupnim rešenjima drugih zemalja, kao i da se ukaže na određene posebnosti njihovog pravnog režima i mogućnostima za njihovo unapređenje. Biće istraživana, s jedne strane, pretežno načelno, posebnost režima primanja za državne funkcionere, službenike i nameštenike u odnosu na opšti režim zarada, naknada

i drugih primanja, kao i poseban režim plata u javnom sektoru, a s druge strane, detaljnije poseban režim primanja lica u VRI, u domaćem i uporednom pravu.

2. REŽIMI RADNIH ODNOSA, PRIMANJA I IZVORI PRAVA U DOMAĆEM I UPOREDNOM PRAVU DRŽAVNE REVIZIJE

Polazeći od kriterijuma ko se pojavljuje u ulozi poslodavca, u pozitivnom pravu Srbije postoji više režima radnih odnosa koji se međusobno razlikuju. Osim opšteg režima radnih odnosa, postoji i nekoliko posebnih režima (za državne organe, za organe teritorijalne autonomije i lokalne samouprave i za javne službe) koji su uređeni posebnim zakonima. Osnovni predmet uređivanja u tim zakonima je organizacija i funkcionisanje pojedinih državnih organa, ali i neki aspekti službeničkih (radnih) odnosa. U Srbiji postoje četiri režima radnih odnosa, i to: opšti režim, koji se primenjuje na sve zaposlene; službenički režim, koji se primenjuje na zaposlene u državnim organima; službenički režim, koji se primenjuje na zaposlene u autonomnim pokrajinama i jedinicama lokalne samouprave i režim radnih odnosa koji se primenjuje na zaposlene koji obavljaju delatnosti javne službe. Opšti režim radnih odnosa uspostavljen je i počiva na pravilima Zakona o radu koji ima svojstvo opšteg zakona jer se primenjuje “u svim radnim sredinama, integralno i supsidijarno” (Ivošević, 2016, str. 7). Supsidijarno se primenjuje i u javnom sektoru. Drugi režim je uspostavljen Zakonom

⁹ Zakon o državnim službenicima, čl. 32–34.

o državnim službenicima. Treći počiva na posebnom Zakonu o zaposlenima u autonomnim pokrajinama i jedinicama lokalne samouprave,¹⁰ a četvrti se tiče javnih službi i uspostavljen je Zakonom o zaposlenima u javnim službama.¹¹ U odnosu na Zakon o radu, Zakon o državnim službenicima je poseban zakon (*lex specialis*). Međutim, u odnosu na njega, postoje specijalni zakoni, npr. Zakon o policiji, Zakon o DRI i dr. Oni sadrže i odredbe o radnim odnosima koje se prema Zakonu o državnim službenicima odnose kao *lex specialis*, a prema Zakonu o radu kao *lex specialissimus* (Ivošević, 2016, str. 9). Poređenja radi, Bugarska ima drugačiji nomotehnički pristup koji proizlazi iz činjenice da Zakonikom o radu reguliše sve radnopravne odnose.¹²

Pitanja zarada, naknada zarada i drugih primanja, u opštem režimu radnih odnosa Srbije, predmet su regulisanja u posebnom poglavlju Zakona o radu,¹³ drugih propisa i podzakonskih akata, ali i autonomnih izvora radnog prava. U posebnom režimu radnih odnosa primanja (plate, naknade i druga primanja) čiji je poslodavac država (autonomna

pokrajina, jedinica lokalne samouprave, drugi javnopravni subjekt) uređena su: Zakonom o državnim službenicima, Zakonom o platama državnih službenika i nameštenika,¹⁴ Zakonom o platama službenika i nameštenika u organima autonomne pokrajine i jednice lokalne samouprave,¹⁵ Zakonom o platama u državnim organima i javnim službama¹⁶ i Zakonom o sistemu plata zaposlenih u javnom sektoru.¹⁷

Već je naglašeno da VRI organizaciono ne ulazi u javnu upravu. Polazeći od iznete konstatacije, za analizu primanja lica angažovanih za rad u VRI od značaja su, između ostalog, dva pitanja: njena spoljašnja organizacija i njeno unutrašnje funkcionisanje. Za spoljašnju organizaciju od značaja su tri materijalna elementa: lica koja vrše nadležnosti VRI, materijalna dobra (zgrade, oprema i dr.) i novčana sredstva. Prvi element ulazi u personalni, a preostala dva u materijalne. Lica koja vrše nadležnosti VRI su njen najvažniji spoljašnji i materijalni element. U njih se svrstavaju sva lica angažovana za rad u VRI.

¹⁰ Zakon o zaposlenima u autonomnim pokrajinama i jedinicama lokalne samouprave (*Sl. glasnik RS*, br. 21/2016, 113/2017, 113/2017 – dr. zakon i 95/2018).

¹¹ Zakon o zaposlenima u javnim službama (*Sl. glasnik RS*, br. 113/2017, 95/2018 i 86/2019).

¹² Predmet Zakonika o radu je regulisanje "jedinstvenog radnog odnosa" jer se njime regulišu „odnosi između radnika ili službenika i poslodavca, kao i drugi odnosi koji su neposredno povezani sa ovim“. Кодекс на труд, donet 1986, sa poslednjim izmenama i dopunama 2018, čl. 1. stav 1. <http://www.noi.bg/images/bg/legislation/Codes/KT.pdf> (02.04.2019.).

¹³ Zakon o radu, čl. 104–123.

¹⁴ Zakon o platama državnih službenika i nameštenika (*Sl. glasnik RS*, br. 62/2006, 63/2006, 115/2006, 101/2007, 99/2010, 108/2013, 99/2014 i 95/2018).

¹⁵ Zakon o platama službenika i nameštenika u organima autonomne pokrajine i jednice lokalne samouprave (*Sl. glasnik RS*, br. 113/2017, 95/2018 i 86/2019).

¹⁶ Zakon o platama u državnim organima i javnim službama (*Sl. glasnik RS*, br. 34/2001, 62/2006, 63/2006, 116/2008, 92/2011, 99/2011, 10/2013, 55/2013, 99/2014 i 21/2016 – dr. zakon).

¹⁷ Zakon o sistemu plata zaposlenih u javnom sektoru (*Sl. glasnik RS*, br. 18/2016, 108/2016, 113/2017, 95/2018 i 86/2019). Njegovom izmenom, krajem 2019. godine, primena platnih razreda je odložena za 1. januar 2021.

U okviru međunarodnog prava državne revizije, Meksička deklaracija insistira da nacionalna VRI treba da ima na raspolaganju “neophodne i razumne ljudske resurse”,¹⁸ a Limska deklaracija da “plate treba da budu srazmerne odgovarajućim posebnim zahtevima takvog zaposlenja”.¹⁹ Nacionalni zakonodavci uređuju, sa manje ili više detalja, i pitanja položaja članova organa i zaposlenih u VRI i njihovih primanja. Primera radi, u Češkoj Republici su Zakonom o Vrhovnoj revizorskoj kancelariji (VRK) uređena primanja angažovanih i zaposlenih lica u toj instituciji, načelno i upućujućim odredbama. Status rukovodstva VRK određen je posebnim zakonom – zakonom o VRK, a u drugim slučajevima rukovodstvo VRK podleže odredbama Opšteg zakonika o radu.²⁰ Republika Litvanija je u Zakonu o Nacionalnoj revizorskoj kancelariji (NRK) lapidarnom odredbom predvidela “da se plate, postupak i uslovi isplate naknada za službenike NRK uređuju zakonom o NRK i drugim zakonima”.²¹ Mađarska je u Zakonu LXVI o Državnoj revizorskoj kancelariji, u posebnom poglavlju, uredila pitanje “osoblja

Državne revizorske kancelarije Mađarske” (DRKM), dok je posebnim odredbama detaljnije uredila pitanja “naknade i nadoknada predsednika, potpredsednika, izvršnih službenika i revizora DRKM”.²² U Bugarskoj je na snazi Zakon o Državnoj revizorskoj kancelariji (DRK). U njegovom trećem i četvrtom poglavlju detaljnije je uređen radnopravni položaj lica angažovanih za rad u ovoj instituciji, uključujući i pitanja njihovih plata i drugih primanja.²³ U Ruskoj Federaciji je Saveznim zakonom o Računovodstvenoj komori uređeno “materijalno i socijalno obezbeđenje članova Kolegijuma, inspektora i drugih službenika aparata Računovodstvene komore”. Proklamovano je da “država preuzima neophodne mere materijalnog i socijalnog obezbeđenja” za pomenuta lica.²⁴

²² Act LXVI of 2011 on the State Audit Office of Hungary, Effective: 1 July 2011 – 31 December 2011, čl. 8 i 20–21 https://asz.hu/storage/files/files/Angol_portal/Introductions/act_on_sao_july_2013.pdf (30.11.2019).

²³ National Audit Office Act – The Republic of Bulgaria (Promulgated, SG No. 12/13.02.2015, amended, SG No. 98/9.12.2016, effective 1.01.2017, SG No. 96/1.12.2017, effective 1.01.2018, SG No. 99/12.12.2017, effective 1.01.2018, supplemented, SG No. 103/28.12.2017, effective 1.01.2018, amended, SG No. 7/19.01.2018), čl. 15. i 24–37. <http://www.bulnao.government.bg/en/articles/national-audit-office-act-1035> (27.03.2019).

²⁴ Федералны закон о Счетной палате Российской Федерации, donet 2013, sa izmenama i dopunama do 2019, čl. 40. stav 1. <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102164449&intelsearch=%D4%E5%E4%E5%F0%E0%EB%F-C%ED%FB%E9+%E7%E0%EA%EE%ED+%EE%F2+5+%E0%EF%F0%E5%EB%FF+2013+%E3+%B9+41-%D4%C7+%AB%CE+%D1%F7%E5%F2%ED%EE%E9+%EF%E0%EB%E0%F2%E5+%D0%EE%F1%F1%E8%E9%F1%EA%EE%E9+%D4%E5%E4%E5%F0%E0%F6%E8%E8%BB> (02.08.2020).

¹⁸ Mexico Declaration on SAI Independence, osmi princip http://www.issai.org/media/12922/issai_10_e.pdf (27.03.2019).

¹⁹ Lima Declaration of Guidelines on Auditing Precepts, Foreword, 14. odeljak, tač. 4. <http://www1.worldbank.org/publicsector/pe/befa05/LimaDeclaration.pdf> (27.03.2019).

²⁰ Act No. 166. (1993), concerning the Supreme Audit Office – The Czech Republic, sa izmenama i dopunama do 2016. godine, čl. 48. <https://www.nku.cz/assets/about-us/status-and-powers/zakon-166-1993-web-en.pdf> (30.11.2019).

²¹ Law on National Audit Office Republic of Lithuania, čl. 41.

Za naš predmet istraživanja od neposrednog značaja su pitanja regulisanja i primene propisa o platama, naknadama i drugim primanjima lica angažovanih za rad u nacionalnim VRI. Kad je reč o DRI, od značaja je da se istakne da su samo pojedina pitanja vezano za plate i druga primanja regulisana posebnim zakonom – zakonom o DRI. Zbog toga se poseban zakon u oblasti državne revizije pojavljuje kao primaran i *lex specialis*, u odnosu na druge zakone za regulisanje i primenu na predmetna pitanja kao supsidijarni i *lex generalis*. U drugu grupu ulaze zakoni i drugi propisi koji se primenjuju na zaposlene u državnim organima, i to: Zakon o platama državnih službenika i nameštenika, odnosno propisi kojima se uređuju: “prava izabranih lica” – Zakon o primanjima narodnih poslanika u Narodnoj skupštini Republike Srbije,²⁵ uključujući propis o “pravima funkcionera u državnim organima” – Uredba o naknadama i drugim primanjima izabranih i postavljenih lica u državnim organima.²⁶

²⁵ Zakon o primanjima narodnih poslanika u Narodnoj skupštini Republike Srbije (*Sl. glasnik RS*, br. br. 7/91, 22/91, 28/91 i 68/91). Prestale da važe odredbe o koeficijentima predsednika i potpredsednika Narodne skupštine, kao i predsednika i zamenika predsednika stalnog radnog tela Narodne skupštine i narodnih poslanika na stalnom radu u Narodnoj skupštini – vidi: čl. 78. stav 1. Zakona – 48/91-1988. Prestao da važi u delu koji se odnosi na prava narodnih poslanika utvrđena Zakonom o posebnim pravima i obavezama izabranih lica – vidi: čl. 42. Zakona – 44/98-1055. Vidi: čl. 15. tač. 3) Zakona – 34/2001-1.

²⁶ Uredba o naknadama i drugim primanjima izabranih i postavljenih lica u državnim organima – prečišćen tekst (*Sl. glasnik RS*, br. 44/2008 i 78/2012).

U pravu državne revizije Srbije na sumaran način je uređen, u posebnoj poglavlju, radnopravni položaj lica angažovanih za rad u DRI, uključujući njihove plate, druga primanja i funkcionalni dodatak.²⁷ Zakonodavac se u regulisanju ovih pitanja ugledao na zakonodavca Slovenije.²⁸ Istu pravnu tehniku primenili su i zakonodavci Bosne i Hercegovine (BiH),²⁹ Republike Srpske³⁰ i Makedonije.³¹ Zakonodavstvo Crne Gore sadrži samo načelne ili upućujuće odredbe u vezi sa radnopravnim položajem zaposlenih u VRI, dok su konkretnije uređena pitanja plata zaposlenih u VRI, kao i zarade funkcionera.³² U pravu Hrvatske pitanje radnopravnog položaja lica angažovanih za rad u Državnom uredu za reviziju najpre nije bilo predmet regulisanja,³³ da bi donošenjem novog Zakona o Državnom uredu za reviziju (2019) bilo fragmentarno uređeno, upućivanjem na primenu zakonskih odredaba kojima se uređuju državni službenici.³⁴ Zakonodavac Hrvatske

²⁷ Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji, čl. 53–56a.

²⁸ Zakon o računskom sodišču (*Uradni list RS*, št. 11/2001 i 109/2012–neslužbeni prečišćeni tekst), čl. 33–37.

²⁹ Zakon o reviziji institucija Bosne i Hercegovine (*Sl. glasnik BiH*, br. 12/2006), čl. 28–45.

³⁰ Zakon o reviziji javnog sektora Republike Srpske (*Sl. glasnik Republike Srpske*, br. 98/2005 i 20/2014), čl. 27–38.

³¹ Zakon za državna revizija (*Služben vesnik na RM*, br. 66/2010, 145/2010, 12/2014, 43/2014, 154/2015, 192/2015 i 27/2016), čl. 13a–13v.

³² Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji (*Sl. list RCG*, br. 28/2004, 27/2006, 78/2006 i *Sl. list CG*, br. 17/2007, 31/2014 i 70/2017), čl. 45a, 47–49 i 58.

³³ Zakon o Državnom uredu za reviziju (*Narodne novine*, br. 80/2011).

³⁴ Zakon o Državnom uredu za reviziju (*Narodne novine*, br. 25/2019), čl. 18. st. 5, čl. 27. st. 2 i čl. 31. st. 2–3.

je našao za potrebno da posebnim zakonom uredi samo pitanje plata i samo za ovlašćene državne revizore u Državnom uredu za reviziju.³⁵

3. REŽIMI PRIMANJA LICA U VRHOVNIM REVIZORSKIM INSTITUCIJAMA

Za opšti režim primanja u Srbiji se u Zakonu o radu koristi izraz “zarada, naknada zarade i druga primanja”, a za poseban režim primanja u Zakonu o državnim službenicima opštiji termin – “primanja”. U pojedinim istraživanim zemljama posebnim zakonom o VRI uspostavljen je poseban režim primanja za lica angažovana za rad u ovim institucijama, dok je u drugim zemljama takav režim samo načelno regulisan, odnosno upućivanjem na primenu drugog zakonodavstva. Prvi režim primanja možemo ilustrovati na primeru domaćeg prava državne revizije, jer su zakonom o DRI regulisana određena pitanja lica angažovanih za rad u DRI (osnovne plate, druga primanja i institucionalni dodatak) u posebnom poglavlju pod nazivom „Radnopravne odredbe“. Drugi režim primanja već smo ilustrovali primerima iz uporednog prava – Češke Republike, Madjarske, Litvanije i dr. Treći režim primanja je karakterističan za Veliku Britaniju i Maltu. Naime, u Velikoj Britaniji nacionalna revizorska institucija (NRI) ima poseban položaj, a njeni zaposleni nemaju status državnih

službenika. Generalnom kontroloru i revizoru data su diskreciona prava u zapošljavanju. Na osnovu Zakona o nacionalnoj reviziji, generalnom kontroloru i revizoru su data ovlašćenja da zapošljava lica za koja smatra da su neophodna da pomognu u obavljanju poslova i zadataka ove institucije, “uz naknadu i pod uslovima koje on odredi”.³⁶ Isto rešenje je sadržano i u Zakonu o generalnom revizoru i Nacionalnoj revizorskoj kancelariji Republike Malte.³⁷

U nastavku ovog rada, navedeni režimi primanja angažovanih lica za rad u VRI biće prvenstveno analizirani kroz položaj i primanja funkcionera, državnih službenika i nameštenika.

Iako se u službeničkom pravu Srbije Zakonom o državnim službenicima jedinstvenom odredbom utvrđuje da “državni službenik ima pravo na platu, naknade i druga primanja” prema zakonu kojim se uređuju plate u državnim organima, reč je o tri posebna pravna instituta koja se međusobno razlikuju i uređuju posebnim zakonom – Zakonom o platama državnih službenika i nameštenika. Ti pravni instituti odlučujuće utiču na lični standard pomenutih kategorija lica i članova njihovih porodica.

Lica angažovana za rad u VRI obavljaju svoje poslove i zadatke i

³⁵ Zakon o plaćama ovlašćenih državnih revizora (*Narodne novine*, br. 86/1998, 16/2001- ispr., 140/2005 i 38/2013), čl. 2–4.

³⁶ National Audit Act 1983 – The United Kingdom, čl. 3. st. 2–3. http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1983/44/pdfs/ukpga_19830044_en.pdf (27.03.2019.).

³⁷ Auditor General and National Audit Office Act – The Republic of Malta, čl. 6. stav 2. <http://www.justiceservices.gov.mt/Download-Documents.aspx?app=lom&itemid=8863&l=1> (08.04.2019.).

posvećuju se državnoj službi. To im je redovno i jedino zanimanje. Za uloženi rad njima od strane VRI (države) pripada pravo na naknadu, u obliku plate, uključujući naknade i druga primanja. Njima VRI u gotovom novcu isplaćuje njihove pripadajuće naknade (načelo isplate plate u novcu) čija visina i oblik nisu za sva lica jednaka. Pravilo je da se isplaćuju u sedištu poslodavca, u toku radnog vremena. Oblici naknade uređuju se zakonom i drugim propisima. Utvrđuju se po osnovu različitih kriterijuma, npr. statusa pomenutih lica, složenosti poslova koje obavljaju, godina staža i dr. Mogu biti različitih visina i uvek glase na određenu sumu novca. Mogu se podeliti na redovne (npr. plata) i vanredne (npr. dnevnice za službena putovanja), a redovne na stalne (permanentne) i nestalne (periodične, jednokratne).

Plata radno angažovanih lica u VRI je njihovo najvažnije imovinsko pravo. Predstavlja naplatu ili nagradu za uloženi lični i individualni rad koju im VRI daje, u zavisnosti od prirode i značaja posla, postignutog obima i kvaliteta rada, kao i obima odgovornosti za rad u VRI. Redovnost u isplati plata treba da obezbedi pristojan život. Plata ulazi u redovnu i stalnu naknadu lica angažovanog za rad u VRI. Uz platu mogu da postoje, kao redovne naknade, i određeni dodaci. Vanredne naknade lica angažovanih za rad u VRI u novcu imaju ili značaj naknade određenih troškova ili predstavljaju, npr. nagradu za određeni vanredan rad.

3.1. Plata – osnovna plata

Kad je reč o terminološkim razlikama, u radnom (i službeničkom) pravu Srbije termin “zarada” upotrebljava se za plaćanja zaposlenih po osnovu ugovora o radu u privatnom sektoru, a termin “plata” za plaćanja državnih službenika u javnom sektoru. Takođe, potonji se koristi i za primanja funkcionera. Reč je o terminima „koji se po pravilu koriste kao sinonimi i izražavaju dva oblika direktnih primanja zaposlenih iste pravne prirode“ (Lubarda, 2013, str. 412). U pravu državne revizije Srbije se koristi izraz: “osnovna plata” za plaćanja lica angažovanih za rad u DRI.

Pravni režim primanja u službeničkom pravu Srbije (time i u pravu državne revizije) određuje se heteronomnim izvorima prava (zakoni i drugi propisi), ali delimično i propisima prava socijalnog osiguranja (propisi o doprinosima) i finansijskog prava (propisi o porezima). Treba praviti razliku između pravnog režima plate i drugih primanja, koja državni službenik, odnosno lice angažovano za rad u VRI takođe ostvaruje po osnovu službeničkog (radnog) odnosa, ali koja nemaju prirodu plate, što se manifestuje i u različitom tretmanu oporezivanja, jer se samo na plate primenjuju odredbe o obavezi uplati doprinosa za socijalno osiguranje. Za razliku od opšteg režima zarada, koji se zasniva na slobodi pregovaranja o zaradama, službenički sistem primanja se ogleda u državnom intervencionizmu zakonskog normiranja plata. Po pravilu, zakonom se vrši procena vrednosti radnih mesta, što predstavlja osnov za

određivanje platnih razreda u javnom sektoru. Takođe, opšti režim zarada poznaje institut minimalne zarade, što nije slučaj sa službeničkim sistemom primanja, pa time i sistema primanja u VRI. Elementi pravnog režima primanja u službeničkom sistemu su: plata, naknade primanja, koje imaju prirodu plate, kao i druga primanja koja nemaju prirodu plate.

Poželjan službenički sistem u pogledu plata javnog službenika postavlja sebi za cilj da postigne, između ostalog, i sledeće: da obezbedi adekvatnu ekonomsku osnovu za život i egzistenciju javnog službenika; da obezbedi da se u državnim organima, organizacijama i javnim službama zaposle i zadrže kvalitetni kadrovi sa specifičnim znanjima i veštinama potrebnih savremenoj javnoj upravi; da dovede u srazmeru obim sredstava za isplatu plata sa mogućnostima i raspoloživim sredstvima u budžetu; da bude podsticajan, u smislu da se predvide takve razlike u platama koje će biti stimulatívne za bolji i kvalitetniji rad javnih službenika i za njihovo napredovanje u karijeri “čiji je, nesumnjivo, jedan od oblika i napredovanje u visini plate”; da bude objektiviziran, nepristrasan i u odgovarajućoj meri bezličan, odnosno da se veže dominantno za vrstu i obim poslova, stepen odgovornosti, obim ovlašćenja kojima se u vršenju poslova raspolaže, efikasnost i kvalitet rada, kao i za propisane i merljive rezultate, sa odgovarajućim stimulacijama za naročito uspešno vršenje poslova; da obezbedi da visina plate bude konkurentna platama u drugim oblastima rada, posebno privatnom

sektoru, čime bi javna uprava postala privlačna za zapošljavanje mladih i stručnih kadrova (Vlatković, 2013, str. 47).

Lica angažovana za rad u VRI pravo na platu ostvaruju radom na određenom radnom mestu.³⁸ Otuda je njihova plata glavni oblik naknade za uloženi individualni rad. Vezuje se uz zvanje pojedine struke, pa se prema tome i diferencira. Što je kvalifikovaniji, teži odnosno odgovorniji posao pojedinog zvanja, to je načelno i veća plata (Krbek, 1948, str. 64). Osnovni kriterijumi na osnovu kojih može da se utvrdi radni uspeh službenika su: količina, vreme, kvalitet i vrednost. “Možemo ih upotrebiti samostalno (bar neke) ili pak u svim mogućim jednostavnim i komplikovanim kombinacijama” (Jončić, 1964, str. 217). Angažovana lica za rad u VRI ostvaruju pravo na platu kao protivprestaciju iz razloga što su poslodavcu, odnosno VRI stavili na raspolaganje svoje radne sposobnosti. Reč je o osnovnom pravu lica angažovanih za rad u VRI iz službeničkog (radnog) odnosa. Imaju pravo na platu po osnovu izvršavanja obaveze ličnog obavljanja poslova u VRI. Reč je o njihovom osnovnom socijalnom pravu koje u službeničkom i socijalnom pravu ima jasno određeno značenje. Plata lica angažovanih za rad u VRI se po svojoj prirodi, načinu formiranja i vremenu isplate, ali i njenoj opterećenosti doprinosima, razlikuje od naknade lica koju ostvaruju za izvršenje određenog posla po osnovu drugih pravnih odnosa, na primer, rada

³⁸ Procena radnih mesta se, po pravilu, vrši po unapred utvrđenoj metodi – rangiranja, klasifikacije, bodovanja i dr.

na osnovu ugovora o delu ili nekog drugog ugovora građanskog prava.

Analizirajući odredbe Zakona o platama državnih službenika i nameštenika u pravu Srbije, koje se supsidijarno primenjuju i na lica zaposlena u DRI, njihova plata se može definisati kao novčano primanje zaposlenog za izvršeni rad. Ona je "krajnji rezultat sistema raspodele i sistema nagrađivanja prema radu" primenjenih na svako lice angažovano za rad u DRI (Jončić, 1964, str. 197). Plata je najznačajnije pravo iz službeničkog odnosa i imovinske je prirode. Ima i alimentacionu prirodu jer treba da obezbedi pristojan život. Kako se ističe u literaturi, "plata javnog službenika može strukturno biti jedinstvena, a može da se sastoji iz više elemenata: osnovna plata, varijabilni deo, bonusi, nagrade, posebne isplate ("trinaesta" plata) i sl." (Vlatković, 2013, str. 47). U službeničkom i pravu državne revizije Srbije plata se sastoji od osnovne plate i dodataka na platu. Određuje se individualno, unapred, na zakonom određen način i drugim na zakonu donetim propisima. Osnovno načelo u njenom odmeravanju je odnos plate i uloženog rada lica angažovanog za rad u DRI. Osim znanja, za njeno odmeravanja od značaja su uslovi rada, odgovornost i dr. Kako se ističe u literaturi, prema koncepciji Zakona o državnim službenicima, plata, s jedne strane, odražava složenost i odgovornost poslova koji se obavljaju (imajući u vidu novi koncept zvanja koja se vezuju za poslove, a ne za ličnost), a s druge strane, odražava rezultate rada, imajući u vidu koncept napredovanja na istom radnom mestu. Primanja državnih

službenika i nameštenika uređuju se posebnim zakonom koji polazi od savremenih principa rada državne uprave (Vukašinić Radojičić, 2013, str. 231-232).

Pojam plate i za lica angažovana za rad u DRI podrazumeva bruto platu. Zbog toga se u platu uračunavaju porezi i doprinosi koji se plaćaju iz plate, ali ne ulaze plaćanja po osnovu troškova izvršavanja rada, npr. troškovi prevoza na rad i sa rada, troškovi službenog puta i dr.

Lica angažovana za rad u DRI ostvaruju pravo na platu od dana kada stupe na rad, a to pravo im prestaje od dana kada im prestane funkcija, odnosno službenički (radni) odnos. Imaju pravo na mesečnu platu koja se isplaćuje u tekućem mesecu za prethodni mesec.

Kako se utvrđuje osnovna plata licima angažovanim za rad u DRI? Određuje se za izvršeni rad po jedinici vremena – mesečno. Množenjem koeficijenta sa osnovicom za obračun i isplatu plata (tzv. osnovica), s tim da osnovna plata pripada angažovanom licu koje radi puno radno vreme. Koeficijent za položaje i izvršilačka radna mesta u službeničkom pravu Srbije određuje se na taj način što se svaki položaj i svako izvršilačko radno mesto svrstava u jednu od 13 platnih grupa. Dok se položaji svrstavaju u platne grupe od I do V, dotle se izvršilačka radna mesta svrstavaju u platne grupe od VI do XIII.³⁹ U pravu državne revizije Srbije donet je poseban

³⁹ Zakon o platama državnih službenika i nameštenika, čl. 7–9.

opšti akt o organizaciji i sistematizaciji radnih mesta u DRI.⁴⁰ Već smo konstatovali da plata lica angažovanog za rad u DRI, osim osnovne plate, u sebi obuhvata i dodatke na osnovnu platu, i to: dodatak za vreme provedeno u radnom odnosu (minuli rad), dodatak za rad noću (noćni rad), dodatak za rad na dan praznika koji nije radni dan, dodatak za dodatno opterećenje na radu, dodatak za prekovremeni rad i dodatak za pripravnost.

Kako se ostvaruje zaštita prava na platu, naknade i druga primanja lica angažovana za rad u DRI? Funkcioneri ostvaruju zaštitu pomenutih prava prema posebnim propisima, državni službenici prema odredbama Zakonu o državnim službenicima, a zaposleni u svojstvu nameštenika u opštem režimu radnopravne zaštite, prema odredbama Zakona o radu.

Sredstva za plate, naknade i druga primanja lica angažovana za rad u DRI obezbeđuju se u budžetu Srbije.

3.1.1. Plate funkcionera

U istraživanju predmetnog pitanja treba poći od pojmovnog određenja i radnopravnog položaja funkcionera. Iako funkcioneri u VRI nisu u svojstvu zaposlenih, oni su subjekt radnog i socijalnog prava, i to u meri u kojoj uživaju socijalna prava (pravo na platu, godišnji odmor i dr.), a izuzetno mogu da budu i subjekt

radnog odnosa kad na funkciju dolaze imenovanjem (postavljenjem).⁴¹ Vršeći svoje poverene funkcije, u granicama poverenog mandata, funkcioneri se radno angažuju. Iz tog njihovog angažmana ostvaruju pravo na radno vreme, odmor, odsustva, naknadu za rad, zaštitu na radu. Funkcioner, bez obzira da li je na funkciju došao izborom ili imenovanjem, ima mandat da vrši javna ovlašćenja. Iz datih ovlašćenja za njega proizlaze i određene obaveze. Njegov radnopravni položaj je određen pravima i obavezama koja ima, ali i zaštitom njegovih prava.

U pravu državne revizije Srbije, članovi saveta, vrhovni državni revizori i sekretar DRI su na osnovu posebnog zakona o DRI proglašeni za funkcionere. Međutim, treba zapaziti da članovi saveta DRI dolaze na javnu funkciju po osnovu izbora od strane Narodne skupštine, a vrhovni državni revizori i sekretar imenovanjem od strane predsednika DRI. Kakva su rešenja za primanja, odnosno plate lica sa statusom funkcionera uopšte u pravu Srbije? Funkcioneri, koje bira Narodna skupština, imaju pravo na platu, naknadu plate i druga primanja po odredbama Zakona o platama u državnim organima i javnim službama, Zakona o primanjima narodnih poslanika u Narodnoj skupštini Republike Srbije i Uredbe o naknadama i drugim primanjima izabranih i postavljenih lica u državnim organima, osim ako za neke od njih posebnim propisom nije

⁴⁰ Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta u Državnoj revizorskoj instituciji, Beograd, 2018.

⁴¹ Zakonom o zaposlenima u autonomnim pokrajinama i jedinicama lokalne samouprave se utvrđuje da javni funkcioneri nisu službenici, ali njih zakonodavac kvalifikuje kao zaposlene (čl. 3. st. 1–2).

drugačije određeno. U službeničkom pravu funkcioneri po položaju ostvaruju pravo na primanja na osnovu rešenja Zakona o platama državnih službenika i nameštenika. A kakva su rešenja za primanja funkcionera DRI izabranih od Narodne skupštine (plate predsednika, potpredsednika i članova saveta DRI) i imenovanih od strane predsednika DRI (plate vrhovnih državnih revizora i sekretara DRI)? Ona su sadržana u posebnom zakonu o DRI Srbije, a takva rešenja po ovom pitanju sadrže i drugi posebni zakoni kojima se regulišu regulatorna i nezavisna tela: Zakon o Zaštitniku građana,⁴² Zakon o Agenciji za borbu protiv korupcije⁴³ i dr.

Kakva su primanja funkcionera u uporednom pravu državne revizije? U Velikoj Britaniji generalni kontrolor i revizor NRI platu primaju direktno iz Konsolidovanog fonda. U Češkoj Republici, na osnovu zakona o VRK, pitanja plata i naknada u vezi sa izvršavanjem funkcija predsednika, potpredsednika i članova VRI predmet su regulisanja posebnog zakonodavstva – Zakona o platama i naknadama državnih funkcionera, pojedinih državnih tela i sudija (*The Act No. 236/1995 Coll., on the Salary and Other Indemnities Associated with the Execution of the Office of Representatives of State Power and Some State Bodies and Judges*).⁴⁴ U

⁴² Zakon o Zaštitniku građana (*Sl. glasnik RS*, br. 79/2005 i 54/2007), čl. 36.

⁴³ Zakon o Agenciji za borbu protiv korupcije (*Sl. glasnik RS*, br. 97/2008, 53/2010, 66/2011 – odluka US, 67/2013 – odluka US, 112/2013 – autentično tumačenje i 8/2015 - odluka US), čl. 11.

⁴⁴ Act No. 166 (1993), concerning the Supreme Audit Office – The Czech Republic, čl. 46.

pravu državne revizije Makedonije, „plata glavnog državnog revizora se utvrđuje saglasno propisima o platama imenovanih i izabranih lica“.⁴⁵

U kontekstu regulisanja statusa članova saveta DRI u Srbiji, uređuje se i pitanje visine njihovih plata. Prvo, predsednik saveta DRI ima pravo na osnovnu platu u visini osnovne plate ovlašćenog državnog revizora, uvećane za 30%. Za razliku od važećeg rešenja, prvobitno rešenje je platu predsednika Saveta vezivalo u određenom procentu za platu predsednika Narodne skupštine. Izvorno rešenje bilo je adekvatnije, jer je podizalo ugled i značaj predsednika saveta DRI, jer ga je stavljalo u rang predsednika parlamenta. Poređenja radi, zakonodavac Slovenije platu predsednika Računskog suda Slovenije (RSS) vezuje i izjednačava sa platom predsednika Ustavnog suda, jer je VRI koncipirana kao sud. Drugo, potpredsednik i članovi saveta DRI imaju pravo na osnovnu platu u visini 90% od osnovne plate predsednika saveta DRI, a u Sloveniji se plata zamenika predsednika RSS izjednačava sa platom sudije Ustavnog suda, a za druga primanja i prava članova upućuje se na odredbe zakona kojim se uređuju ta prava za funkcionere u državnim organima. Treće, članu RSS, koji je do imenovanja na ovu funkciju bio u radnom odnosu u državnom organu, javnom preduzeću ili javnom zavodu, zakonom se garantuje da se u roku od 3 meseca po prestanku funkcije vrati na posao koji je ranije obavljao ili na drugi posao koji odgovara vrsti i stepenu njegovog stručnog obrazovanja.

⁴⁵ Zakon za državna revizija, čl. 13.

Takvim zakonskim rešenjem se sudijama RSS, nakon prestanka njihove funkcija u VRI, pružaju garancije sigurnosti kontinuirane angažovanosti za rad. Četvrto, u pogledu drugih prava, dužnosti i odgovornosti članova saveta DRI predviđena je shodna primena odredaba propisa kojim su uređena prava izabranih lica. Peto, zakonodavac Slovenije reguliše i radnopravni status člana RSS kome je prestala funkcija iz objektivnih razloga.⁴⁶

Vrhovni državni revizor DRI ima pravo na osnovnu platu u visini 90% od plate predsednika i članova saveta DRI, a u pravu Slovenije u istom procentu od plate određene za sudiju Ustavnog suda Slovenije. A sekretari DRI i RSS imaju pravo na osnovnu platu u visini 90% plate koja pripada vrhovnom državnom revizoru. U pogledu drugih primanja i prava vrhovnih državnih revizora i sekretara DRI primenjuju se odredbe zakona kojima se uređuju prava funkcionera u državnim organima.⁴⁷

U pravu državne revizije Ruske Federacije, predsedniku, odnosno zameniku predsednika Računovodstvene komore (RK) pripada novčana naknada i njegova novčana nagrada u nivou naknade prvog zamenika, odnosno zamenika predsednika vlade Ruske Federacije i njegove novčane nagrade.⁴⁸ A predsednik DRK Mađarske ima pravo na naknadu koja je jednaka plati

ministra. Njegova mesečna naknada koju prima od DRK (između 1. marta tekuće godine i kraja februara naredne godine) je 9 puta veća od prosečne mesečne bruto zarade u nacionalnoj ekonomiji, u godini koja prethodi predmetnoj godini, koju je zvanično objavio Centralni statistički zavod Mađarske. Na osnovu istih elemenata, mesečna naknada potpredsednika je 7,5 puta veća.⁴⁹ Interpretirana zakonska rešenja su, verovatno, kreirana iz pragmatičnih razloga. Inače, iz konceptijskih razloga, pogrešno je platu funkcionera VRI vezivati za platu funkcionera izvršne vlasti.

U pravu državne revizije Bugarske, predsednik NRK prima osnovnu mesečnu platu u visini 90% od plate predsednika parlamenta (Narodno sobranje), zamenici predsednika 90% od plate predsednika NRK, a članovi primaju platu za učešće na zasedanju NRK, određenu pravilnikom o organizaciji i organizovanju delatnosti te kancelarije. Primljena mesečna plata članova NRK ne može da premaši 50% od osnovne mesečne plate predsednika NRK.⁵⁰

U pravu državne revizije Crne Gore, BiH i Republike Srpske, iako njihove VRI nisu koncipirane po modelu suda, zakonodavac se odlučio da plate njihovih funkcionera veže za platu predsednika i sudije ustavnog suda. Tako, u Crnoj Gori, predsednik senata VRI ima pravo na zaradu u iznosu koji je određen za predsednika

⁴⁶ Zakon o računskom sodišču, čl. 33a i 33b.

⁴⁷ Vid. Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji, čl. 55. st. 3–4 i Zakon o računskom sodišču, čl. 34. stav 4–5.

⁴⁸ Федералны закон о Счетной палате Российской Федерации, čl. 40. stav 4–5.

⁴⁹ Act LXVI of 2011 on the State Audit Office of Hungary, čl. 20.

⁵⁰ National Audit Office Act – The Republic of Bulgaria, čl. 13–15.

Ustavnog suda, a član Senata kao sudija Ustavnog suda. Njima pripadaju i druga prava koja po funkciji pripadaju nosiocima ustavno-sudske funkcije.⁵¹ U BiH se plata i naknada plate za generalnog revizora i zamenika generalnog revizora utvrđuje u visini plate i naknade plate predsednika i zamenika predsednika Ustavnog suda BiH.⁵² U Republici Srpskoj zakonodavac je prepustio da platu i naknade glavnog revizora i zamenika glavnog revizora Glavne službe za reviziju javnog sektora odredi nadležni skupštinski odbor, u visini predsednika i zamenika predsednika Ustavnog suda.⁵³

Polazeći od istraživanog zakonodavstva u uporednom pravu državne revizije, može se konstatovati da postoje različiti pristupi, odnosno modaliteti u regulisanju primanja lica angažovanih za rad u VRI u statusu funkcionera. Pojedina zakonodavstva to pitanje uređuju upućujućim normama, prepuštajući ga posebnom zakonodavstvu kojim se uređuju plate državnih funkcionera, pojedinih državnih tela ili sudija, odnosno imenovanih i izabranih lica. Druga zakonodavstva to pitanje načelno uređuju posebnim zakonodavstvom o VRI. Treća zakonodavstva koriste kombinovane modele. Istraživana zakonodavstva na različite načine određuju visinu plate funkcionera VRI, uzimajući za polazište različita merila, i

to: vezuju je za određeni procenat plate predsednika parlamenta (npr. 90%), sudije ustavnog suda ili predsednika VRI; polaze od određenog procenta visine plate ovlašćenog državnog revizora, uvećane za određeni procenat (npr. 30%), odnosno od određenog procenta (npr. 90%) plate predsednika VRI ili članova saveta VRI; njenu visinu izjednačavaju sa visinom plate predsednika ustavnog suda, sudije ustavnog suda, prvog zamenika, odnosno zamenika predsednika vlade ili ministra; koja je određeni broj puta veća (na primer: 9; 7,5) od prosečne mesečne bruto zarade u nacionalnoj ekonomiji; prepuštaju da njenu visinu odredi nadležni odbor parlamenta i dr.

3.1.2. Plate državnih službenika

Pitanje plaćanja državnih službenika je istorijski prisutno. Od kako postoji posebna organizacija, tj. poseban aparat nazvan država, postoji problem plaćanja lica koja u toj organizaciji vrše određene poslove. Regulatorna i načini plaćanja tih lica pokazuju veliku raznovrsnost, ne samo u odnosu na različite periode već i u odnosu na različite države, počev od najjednostavnijih oblika do vrlo složenih platnih i službeničkih sistema modernih država. Može se konstatovati da kako se razvijala i osavremenjavala država, naročito u njenom organizacionom i tehničkom smislu, tako su se razvijali oblici, načini i sistemi plaćanja državnih službenika (Jončić, 1964, str. 246).

⁵¹ Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji, čl. 58.

⁵² Zakon o reviziji institucija Bosne i Hercegovine, čl. 24. stav 8.

⁵³ Zakon o reviziji javnog sektora Republike Srpske, čl. 10. stav 6.

Da bismo bolje razumeli primanja državnih službenika, nužno je da ih pojmovno definišemo, utvrdimo njihov radnopravni položaj, a u okviru njega analiziramo i pitanje njihovih plata. "Javni službenik" nije jedinstven pojam u upravnoj teoriji, već se upotrebljava višeznačno. Pod tim izrazom kriju se, često, različiti pravni pojmovi. Izraz javni službenik upućuje na usku povezanost sa "javnom službom" zbog čega se javni službenik izvodi iz javne službe (Krbek, 1932, str. 93-94). U pravnoj teoriji se izraz "državni službenik" koristi kao sinonim za izraz "javni službenik". Međutim, ova dva izraza poprimaju različita značenja, u zavisnosti od toga da li se u njihovom određenju polazi od formalnog (organskog) ili sadržajnog (funkcionalnog) kriterijuma. Mirenje ova dva kriterijuma vodi u mešoviti način određivanja pojma javnog (državnog) službenika kojeg odlikuju organizaciona svojstva organa u kojem službenik radi i priroda službe koju obavlja (Borković, 1999, str. 41. i dalje).

Državni (javni) službenici stupaju u službu (službenički odnos) da bi izvršavali rad, tj. poslove državne uprave za potrebe države kao poslodavca. Oni su u službeničkom odnosu (za razliku od radnog odnosa koji se uspostavlja po osnovu rada, službenički odnos se uspostavlja povodom vršenja vlasti) i imaju status zaposlenih. Oni se razlikuju od druge grupe državnih (javnih) službenika, koji nisu u radnom odnosu i nemaju status zaposlenih – tzv. funkcioneri. Takođe, oni se razlikuju i od nameštenika, koji ne zasnivaju službenički već radni

odnos ugovorom o radu. Državni službenik se zakonom definiše kao lice čije se radno mesto sastoji iz delokruga organa državne uprave ili sa njima povezanih opštih pravnih, informatičkih, materijalno-finansijskih, računovodstvenih i administrativnih poslova.⁵⁴ Polazeći od iznete zakonske definicije, nužno je naglasiti da se u pravu Srbije pod pojam državnog službenika ne podvode zakonom određena lica.⁵⁵

U pravu državne revizije Srbije, državni revizori su "profesionalni službenici" i "službenici od karijere". Oni ne vrše svoje poslove i zadatke uzgredno, već im se posvećuju celim svojim bićem. Štaviše, oni ne mogu obavljati druge poslove, uključujući preduzetničke, ni kao sporedne. Druge poslove mogu obavljati samo ako ne postoji sukob sa njihovim osnovnim zanimanjem, odnosno ako ih ne ometaju u vršenju redovnih dužnosti. Iz obaveze državnih revizora da profesionalno vrše poslove za DRI proizlazi obaveza DRI da njihov rad alimentira. Državni revizori imaju svoja stručna (profesionalna) zvanja.

U čemu se ogledaju osnovne razlike između statusa lica na položajima i izvršilačkim radnim mestima u DRI? Prva lica su u statusu funkcionera, dok su druga u statusu državnih službenika. Položaji se

⁵⁴ Zakon o državnim službenicima, čl. 2. stav 1.

⁵⁵ Reč je o sledećim licima: narodni poslanici, predsednik Republike, sudije Ustavnog suda, članovi Vlade, sudije, javni tužioci, zamenici javnih tužilaca i druga lica koja na funkciju bira Narodna skupština ili postavlja Vlada i lica koja prema posebnim propisima imaju položaj funkcionera.

uvek popunjavaju postavljajem od predsednika DRI, a izvršilačka radna mesta na više zakonom određenih načina (premeštanjem, preuzimanjem, zasnivanjem radnog odnosa). Izvršilačka radna mesta u DRI su sva ona koja nisu položaji, uključujući i radna mesta rukovodilaca užih unutrašnjih jedinica. Razvrstavaju se po zvanjima (viši savetnik, samostalni savetnik, savetnik, mlađi savetnik, saradnik, mlađi saradnik, referent, mlađi referent), u zavisnosti od složenosti i odgovornosti poslova, potrebnih znanja i sposobnosti, kao i uslova rada.

Posebnim zakonom se određuje koja su radna mesta položaji u istraživanim VRI.⁵⁶ Koja su izvršilačka radna mesta u DRI Srbije? To je nekoliko vrsta radnih mesta, i to: sva koja nisu položaji, zatim rukovodilaca užih unutrašnjih jedinica i, na kraju, rukovodioca stručnih službi DRI. Zbog posebnog značaja za DRI, u ovom radu biće analizirano pitanje plata, u okviru izvršilačkih radnih mesta, samo za državne i ovlašćene državne revizore.

Izvršilačka radna mesta u službeničkom pravu Srbije, pa time i

⁵⁶ Na primer, u pravu državne revizije Srbije i Slovenije to su: vrhovni državni revizori i sekretar VRI. Donošenje odluke o njihovom postavljenju, odnosno stupanju na funkciju i prestanku te funkcije stavljena je u nadležnost predsednika DRI, odnosno predsednika RSS, Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji, čl. 55 i Zakon o računskom sudištu, čl. 35. Zakonodavac Bugarske pravi razliku između rukovodećih organa (predsednik i njegovi zamenici) i službenika NRK (direktori direkcija, rukovodioci strukturnih jedinica, revizori i administrativni službenici). Radnopravni odnosi službenika se uređuju saglasno jedinstvenim odredbama Zakonika o radu. National Audit Office Act – The Republic of Bulgaria, čl. 24. stav 2. i 25. stav 1.

u pravu državne revizije, razvrstavaju se na osnovu metode klasifikacije radnih mesta, a njihov opis se poredi sa standardnim opisom radnog mesta određenog zvanja. Uredbom su utvrđena merila za njihovu procenu – složenost poslova, samostalnost u radu, odgovornost, poslovna komunikacija i kvalifikacije.⁵⁷ Njihova radna mesta se svrstavaju u platne grupe koje odgovaraju njihovim zvanjima u koja su razvrstana, s tim da u svakoj platnoj grupi postoji osam platnih razreda. Platni razredi izražavaju napredovanje na istom izvršilačkom radnom mestu, pod uslovima određenim Zakonom o platama državnih službenika i nameštenika.⁵⁸ Koeficijent za državne revizore određuje se prema platnom razredu platne grupe u kojoj se nalazi njihovo izvršilačko radno mesto. Predsednik DRI ili drugo lice koje ovlasti za to pisanim rešenjem određuje koeficijent, ujedno određujući platnu grupu u kojoj se nalazi radno mesto državnog revizora, broj platnog razreda i visinu koeficijenta.

Plata državnih revizora DRI, u statusu državnih službenika, određuje se množenjem koeficijenta sa osnovicom

⁵⁷ Uredba o razvrstavanju radnih mesta i merilima za opis radnih mesta državnih službenika (*Sl. glasnik RS*, br. 117/2005, 108/2008, 109/2009, 95/2010, 117/2012, 84/2014, 132/2014, 28/2015, 102/2015, 16/2018, 2/2019, 4/2019, 42/2019), čl. 8.

⁵⁸ Novouspostavljeni sistem plata u službeničkom pravu Srbije (2006) se od međunarodnih organizacija kvalifikuje kao transparentan, iako se primena tog principa u praksi ne može uvek sagledati. SIGMA, Monitoring Report: The Principles of Public Administration, Serbia November 2017, OECD, Paris, 2017, str. 79. <http://www.sigmaxweb.org/publications/Monitoring-Report-2017-Serbia.pdf> (26.08.2020).

za obračun i isplatu plata. Osim osnovne plate, ona u sebi sadrži i dodatke na osnovnu platu. Ti dodaci se mogu pojaviti u različitim oblicima. Prvo, državni revizor ima pravo na dodatak na osnovnu platu za vreme provedeno u radnom odnosu, odnosno za tzv. minuli rad, u visini 0,4% osnovne plate za svaku navršenu godinu rada u radnom odnosu kod poslodavca, nezavisno od toga u kom je državnom organu bio zaposlen. Drugo, državni revizor ima pravo na dodatak na osnovnu platu za tzv. noćni rad, odnosno za rad od 22 do 6 sati narednog dana. Zakonom je određeno da dodatak za svaki sat rada noću iznosi 26% vrednosti radnog sata osnovne plate državnog revizora. Treće, državni revizor ima pravo na dodatak na osnovnu platu za rad na dan praznika koji nije radni dan. Taj dodatak za svaki sat rada iznosi 110% vrednosti radnog sata osnovne plate državnog revizora. Četvrto, državni revizor ima pravo na dodatak za dodatno opterećenje na radu, ukoliko na osnovu naloga pretpostavljenog u pisanoj formi radi i poslove koji nisu u opisu njegovog radnog mesta, usled privremenog povećanja obima poslova ili radi i poslove odsutnog državnog revizora. Zakonodavac je stepenovao visinu vrednosti ovog dodatka na osnovnu platu, u zavisnosti od broja radnih dana mesečno po osnovu dodatnog opterećenja.⁵⁹ Peto, državni revizor ima

⁵⁹ Visina dodatka za dodatno opterećenje od najmanje 10 radnih dana mesečno iznosi 4% osnovne plate, odnosno 5% osnovne plate ako državni službenik zamenjuje rukovodioca unutrašnje jedinice DRI. A visina dodatka za dodatno opterećenje od najmanje 20 radnih dana mesečno iznosi 8% osnovne plate, odnosno 10% osnovne plate ako državni službenik zamenjuje rukovodioca unutrašnje jedinice DRI.

pravo na dodatak za tzv. prekovremeni rad, tako što za svaki sat koji je po nalogu pretpostavljenog radio duže od punog radnog vremena ima pravo na sat i po slobodnog. Realizovani slobodni sati se obračunavaju mesečno, a državni revizor ih mora iskoristiti narednog meseca. Međutim, državnom revizoru kome zbog prirode posla radnog mesta nije omogućeno da realizuje slobodne sate narednog meseca, njemu će se za svaki sat prekovremenog rada isplatiti vrednost sata njegove osnovne plate uvećano za 26%. Pravo na dodatak za prekovremeni rad utvrđuje se rešenjem predsednika DRI ili drugog lica koje ovlasti za to pisanim putem, koje u obrazloženju mora da sadrži razloge zbog kojih državni revizor nije mogao da realizuje ostvarene slobodne sate. Samo izuzetno, uz prethodnu saglasnost zaposlenog, prekovremeni rad može biti uveden i u trajanju dužem od onog utvrđenog Zakonom o radu, ali najduže 20 sati nedeljno, s tim da ne može biti uveden za duže od 90 dana u kalendarskoj godini. Šesto, državni revizor ima pravo na dodatak za pripravnost. To je ona situacija u kojoj državni revizor koji van radnog vremena mora da bude dostupan, tj. da bude u pripravnosti, kako bi, ako ustreba, izvršio neki posao svog radnog mesta. Vrednost za svaki sat pripravnosti iznosi 10% od vrednosti radnog sata osnovne plate državnog revizora.⁶⁰

Kakav je međusobni odnos dodataka na osnovnu platu državnog revizora DRI? Zakonodavac je predvideo da nekoliko dodataka na

⁶⁰ Zakon o platama državnih službenika i nameštenika, čl. 23–28.

osnovnu platu isključuju dodatak za prekovremeni rad, i to: dodatak za rad noću, dodatak za rad na dan praznika koji je neradni dan i dodatak za dodatno opterećenje na radu. Ako je državni revizor pozvan da izvrši neki posao svog radnog mesta za vreme pripravnosti, njegovo vreme efektivnog rada po pozivu se računa kao prekovremeni rad.

Pravo na dodatak i visinu tog dodatka na osnovnu platu lica angažovanih za rad u DRI, sa izuzetkom dodatka za minuli rad, određuje se rešenjem koje donosi predsednik DRI. Dodatak za minuli rad, odnosno vreme povedeno u radnom odnosu je sastavni deo rešenja o koeficijentu.

U pravu državne revizije Srbije, plata državnog revizora upodobljena je sa platom odgovarajuće kategorije položaja za državne službenike. Na taj način, iako državni revizori imaju radnopravni položaj državnog službenika na izvršilačkim radnim mestima, oni se u pogledu plate upodobljavaju položajima u javnoj upravi. Naime, državni revizor sa zvanjem "ovlašćenog državnog revizora" ima pravo na osnovnu platu koja se određuje množenjem osnovice i koeficijenta koji pripada državnom službeniku u prvoj grupi položaja – 9%, a državni revizor sa zvanjem „državnog revizora“ koeficijentom koji pripada državnom službeniku u drugoj grupi položaja – 8%. Njihove osnovice za obračun i isplatu utvrđuju se u skladu sa Zakonom o platama državnih službenika i nameštenika.⁶¹

⁶¹ Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji, čl. 55a.

U pravu državne revizije Hrvatske, plate ovlašćenih državnih revizora uređene su posebnim zakonom – Zakonom o platama ovlašćenih državnih revizora. Njihove plate utvrđuju se određivanjem koeficijenata za pojedina zvanja i položaje.⁶² Znači, i u Hrvatskoj su plate ovlašćenih državnih revizora upodobljene sa platama radnih mesta na položajima u državnoj upravi. Mesečna plata ovlašćenih državnih revizora utvrđuje se množenjem pripadajućeg koeficijenta sa osnovicom koju utvrđuje vlada Hrvatske. Tako utvrđen iznos plate se uvećava 0,5% za svaku navršenu godinu radnog staža, a najviše do 20%.

Pravo državne revizije Mađarske ima drugačije rešenje za plate državnih revizora jer za kriterijum ne uzima koeficijent koji pripada radnim mestima u javnoj upravi već "iznos prosečne mesečne bruto zarade u nacionalnoj ekonomiji" koji se množi sa određenim koeficijentom. Osnovna naknada revizora DRK Mađarske jednaka je iznosu prosečne mesečne bruto zarade u nacionalnoj ekonomiji, u godini koja prethodi predmetnoj godini, koju je zvanično objavio nadležni organ.⁶³ A naknada za izvršne

⁶² Tako: pomoćnik glavnog državnog revizora (3,686), načelnik odjela (2,619), pročelnik područnog odjela (2,619), viši državni revizor (2,231) i državni revizor (1,794).

⁶³ Osnovna naknada revizora veća je: 1) za polaznike revizije – 1,5 puta; 2) za revizore – 2,7 puta; 3) za revizorske savetnike – 2,9 puta; 4) za starije savetnike revizora – 3,3 puta; 5) za glavne savetnike starijeg revizora – 3,8 puta; 6) za šefove starijih savetnika revizora – 3,8 puta; 7) za pomoćnika direktora revizora – 4,0 puta; 8) za direktora revizije – 4,3 puta; 9) za generalnog direktora revizije i generalnog sekretara – 4,6 puta.

službenike iznosi 20% od osnovne plate za šefove odeljenja za starije revizore, pomoćnike direktora revizije, direktora revizije, generalnog direktora revizije i generalnog sekretara.⁶⁴

U Bugarskoj je “diskreciono pravo predsednika NRK” uzeto kao kriterijum za određivanje plata državnih službenika. Naime, mesečnu platu službenika NRK utvrđuje njen predsednik. U službenike ulaze sledeći revizorski položaji: revizor, stariji revizor prvog stepena, stariji revizor drugog stepena i glavni revizor. Predsednik utvrđuje njihove osnovne mesečne plate saglasno unutrašnjim pravilima za plate zaposlenih i raspoloživim sredstvima budžeta za svaku godinu. Mogu da ostvare i dopunsku platu za postignute rezultate na način određen zakonom ili aktom Ministarskog saveta ili unutrašnjim pravilima o platama zaposlenih.⁶⁵ U Republici Srpskoj glavni revizor ima dužnost da donese pravilnik kojim će utvrditi strukturu i obračun plata u Glavnoj službi za reviziju. Kod određivanja kriterijuma za obračun plata, glavni revizor će uzeti u obzir specifične veštine i iskustvo za svako radno mesto.⁶⁶ Treba zapaziti da su zakonodavci Bugarske i Republike Srpske pitanje plata stavili u nadležnost predsednika VRI i ovlastili ga da to pitanje uredi unutrašnjim aktom VRI. Slično rešenje ima i zakonodavac

BiH.⁶⁷ U pravu državne revizije Ruske Federacije, predsednik Računovodstvene komore (RK) je ovlašćen da donese odluku o nagrađivanju članova Kolegijuma RK, u saglasnosti sa sredstvima predviđenim u saveznom budžetu za isplatu rada službenika RK.⁶⁸ U sastav Kolegijuma RK ulaze predsednik, zamenik predsednika, revizori i rukovodioci aparata RK s pravom savetodavnog glasa.

U pravu državne revizije Makedonije, plate ovlašćenih državnih revizora, odnosno državnih revizora se utvrđuju na osnovu zakonom određenog koeficijenta, i to: 1) nivo B1 – 3,40; 2) nivo B2 – 3,30; 3) nivo B3 – 3,10; 4) nivo B4 – 3,00; 5) nivo V1 – 2,90; 6) nivo V2 – 2,70; 7) nivo V3 – 2,50; 8) nivo V4 – 2,00. Dužnost je glavnog državnog revizora da utvrđuje vrednost osnovice u okviru utvrđenog budžeta Državnog zavoda za reviziju.⁶⁹ U Crnoj Gori, državni revizor se *ex lege* raspoređuje u četvrti platni razred i ima pravo na zaradu po koeficijentu utvrđenom za taj platni razred, shodno zakonu kojim su uređene zarade državnih službenika i nameštenika.⁷⁰ U pravu državne revizije Ruske Federacije, “pripadajuće plate službenika aparata Računovodstvene komore ustanovljavaju se na nivou pripadajućih plata odgovarajućih radnika aparata vlade RF”.⁷¹

⁶⁴ Act LXVI of 2011 on the State Audit Office of Hungary, čl. 21. st. 1–3.

⁶⁵ National Audit Office Act – The Republic of Bulgaria, čl. 26. stav 2. i 31.

⁶⁶ Zakon o reviziji javnog sektora Republike Srpske, čl. 37.

⁶⁷ Zakon o reviziji institucija Bosne i Hercegovine, čl. 37.

⁶⁸ Федералны закон о Счетной палате Российской Федерации, čl. 40. stav 6.

⁶⁹ Zakon za državna revizija, čl. 13-v.

⁷⁰ Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji, čl. 45a. stav 1.

⁷¹ Федералны закон о Счетной палате Российской Федерации, čl. 40. stav 2.

U skladu sa navedenim, u pojedinim istraživanim zemljama osnovice za obračun i isplatu plata državnih službenika u VRI – za državne i ovlašćene revizore, utvrđuju se u skladu sa Zakonom o platama državnih službenika i nameštenika; u drugim zakonodavstvima se plate samo za ovlašćene državne revizore uređuju posebnim zakonom, s tim da su upodobljene sa platama radnih mesta na položajima u državnoj upravi; u trećim zakonodavstvima za osnovicu obračuna i isplatu plata za državne revizore uzima se iznos prosečne mesečne bruto zarade na nivou države koji se množi sa određenim koeficijentom; u četvrtim je za određivanje plata državnih službenika uzet kao kriterijum diskreciono pravo predsednika VRI, odnosno stavljeno je u dužnost glavnom revizoru da donese pravilnik kojim će utvrditi strukturu i obračun plata u VRI, odnosno da utvrđuje vrednost osnovice za ovlašćene i državne revizore u okviru utvrđenog budžeta VRI, a na osnovu zakonom utvrđenog koeficijenta i određenog nivoa; u petim državni revizor je zakonom svrstan u određeni platni razred i ima pravo na zaradu po koeficijentu utvrđenom za taj platni razred, shodno Zakonu o zaradama državnih službenika i nameštenika.

3.1.3. Plate nameštenika

Kakva su primanja, odnosno plate zaposlenih u VRI sa statusom nameštenika? Da bismo odgovorili na ovo pitanje, potrebno je da nameštenike najpre pojmovno odredimo, kao i da

utvrdimo njihov radnopravni položaj. Pojam “činovnik” je u upravnoj teoriji takođe relativno neodređen i nestalan kao i pojam “javni službenik”. On obuhvata užu kategoriju unutar šireg pojma javnog službenika. Oba termina (službenik i činovnik) treba poimati u teorijskopravnom i pozitivnopravnom značenju (Krbek, 1932, str. 93–94).

Nameštenici (činovnici) su posebna kategorija zaposlenih u javnoj upravi. Pod ovaj pravni institut se podvode “lica čije se radno mesto sastoji od pratećih pomoćno-tehničkih poslova u državnom organu”⁷² i uglavnom potpadaju pod opšti ugovorni radnopravni režim. Nameštenici su lica koja rade u organima javne vlasti, a čiji se status u nizu elemenata razlikuje od položaja državnih službenika (Borković, 1999, str. 245). Zbog njihovog osobenog položaja, i zakonodavac Srbije je našao za potrebno da ih uredi u posebnom poglavlju, sa nekoliko posebnih odredaba.

Koje su karakteristike radnopravnog položaja nameštenika u DRI? Prvo, za razliku od državnih službenika koji zasnivaju službenički odnos, “nameštenici zasnivaju radni odnos ugovorom o radu”.⁷³ Drugo, ugovor o radu obavezno sadrži odredbu prema kojoj predsednik DRI, u svojstvu poslodavca, može rešenjem da promeni one elemente ugovora čiju jednostranu promenu zakon dopušta. Treće, o pravima i dužnostima nameštenika rešenjem odlučuje predsednik DRI

⁷² Zakon o državnim službenicima, čl. 2. stav 3.

⁷³ Zakon o državnim službenicima, čl. 171. stav 1.

ili drugo lice koje on ovlasti pisanim putem. Četvrto, nameštenik ima pravo na platu, naknadu i druga primanja prema Zakonu o platama državnih službenika i nameštenika.

Nameštenici su stalno osoblje unutar VRI. Oni su od značaja za ostvarivanje zakonskih nadležnosti VRI. Reč je o pragmatičnim zaposlenim licima od karijere. Njihov pravni režim uređen je opštim i apstraktnim pravnim pravilima kodifikovanim u opštem zakonu o javnim službenicima i nameštenicima. Uz ovaj opšti zakon, VRI primarno primenjuju posebna pravila na položaj svojih nameštenika koji se nalaze u posebnom zakonu o VRI i opštim podzakonskim aktima kojima se upotpunjuju ili razrađuju zakonske odredbe.

U pravu državne revizije Srbije važi osnovno pravilo da se rešenja iz Zakona o platama državnih službenika i nameštenika primenjuju i na plate nameštenika u DRI. Bliže određeno, i plata nameštenika DRI sastoji se od osnovne plate i dodataka na platu, kao i od uračunatih poreza i doprinosa koji se plaćaju iz plate. Osnovna plata nameštenika određuje se tako što se osnovica pomnoži sa koeficijentom, s tim da je osnovica jedinstvena za sve nameštenike i utvrđuje se za svaku budžetsku godinu. Koeficijentom se izražava vrednost poslova koje obavlja nameštenik u DRI, a služi da se njime pomnoži osnovica i tako dobije plata bez uvećanja po osnovu staža. Koeficijenti za radna mesta nameštenika određuju se na taj način što se svako njihovo radno mesto svrstava u jednu od platnih grupa, s tim da platna grupa odgovara vrsti u kojoj je radno mesto razvrstano

u pravilniku o unutrašnjem uređenju i sistematizaciji radnih mesta. Koeficijent može biti uvećan za pojedine kategorije nameštenika DRI. Tako, namešteniku koji stupa na radno mesto rukovodioca unutrašnje jedinice DRI koeficijent se uvećava za 10%. Koeficijent može biti i umanjen u odnosu na koeficijent platne grupe, u zakonom određenom slučaju. Treba konstatovati da nameštenici, kao i ostali zaposleni u DRI, pod istim uslovima i u istoj visini imaju pravo na dodatke na osnovnu platu. Ti dodaci uvećavaju osnovnu platu: za minuli rad, za rad noću, za dodatno opterećenje, za rad na dan praznika koji je neradni dan, za prekovremeni rad i za pripravnost. Takođe, nameštenik DRI ima pravo na dodatak za ostvarene rezultate rada jednom u 3 meseca (januar–mart, april–jun, juli–septembar i oktobar–decembar) ukoliko je ostvario natprosečne rezultate po obimu i kvalitetu rada. Visina tog dodatka može da iznosi do 50% osnovne plate nameštenika. O dodatku za ostvarene rezultate rada i o njegovoj visini odlučuje rešenjem predsednik DRI.⁷⁴

Radnopravni status zaposlenih u (stručnim i pomoćnim) službama DRI, odnosno RSS je regulisan posebnim zakonom. Prvo, sva lica koja rade u tim službama imaju radnopravni položaj koji važi za zaposlene u državnim organima, a radni odnos zasnivaju na osnovu ugovora o radu. Drugo, odluku o zasnivanju i prestanku radnog odnosa donosi predsednik DRI, odnosno predsednik RSS. Treće, sistematizacija radnih mesta u službama i druga prava i obaveze zaposlenih bliže se uređuju

⁷⁴ Zakon o platama državnih službenika i nameštenika, čl. 40–48.

njihovim unutrašnjim opštim aktom.⁷⁵ Ovaj temeljni princip zahteva da se utvrdi ukupan broj radnih mesta u VRI, tačno po zvanjima i u odgovarajućim grupama, a da se pojedinac može zaposliti samo na mesto koje je unapred predviđeno i koje je upražnjeno. Četvrto, zaposleni u stručnim službama imaju status nameštenika. U pravu Hrvatske za radnopravni status zaposlenih u stručnim službama postoji samo jedna zakonska odredba u posebnom zakonu. Oni se kao zaposleni u Državnom uredu za reviziju mogu naći u statusu državnog službenika i nameštenika.

U kontekstu uporednog prava državne revizije, u Velikoj Britaniji osoblje NRI ne podleže obračunu plata koji se primenjuje za državne službenike već njihove plate određuju generalni kontrolor i revizor. U Bugarskoj osnovnu mesečnu platu nameštenika (“službenika”) NRK utvrđuje predsednik, saglasno unutrašnjim pravilima za plate zaposlenih. Nameštenici mogu da ostvare i dopunsku platu za postignute rezultate, na način određen zakonom ili aktom Ministarskog saveta ili unutrašnjim pravilima o platama zaposlenih.⁷⁶ U Makedoniji administrativni službenici koji ne vrše državnu reviziju primaju platu saglasno Zakonu o administrativnim službenicima.⁷⁷

Iz predmetne analize plata nameštenika može se zaključiti da u

uporednom pravu državne revizije postoje različita rešenja. U nekim pravnim sistemima (Srbija, Slovenija, Makedonija) važi pravilo da se odredbe Zakona o platama državnih službenika i nameštenika primenjuju i na plate nameštenika u VRI, odnosno odredbe Zakona o administrativnim službenicima. Za druge pravne sisteme je već konstatovano da plate osoblja VRI određuju glavni revizor i kontrolor (Velika Britanija), odnosno osnovnu mesečnu platu nameštenika VRI utvrđuje njen predsednik, saglasno unutrašnjim pravilima za plate zaposlenih i raspoloživim sredstvima budžeta za svaku godinu (Bugarska).

3.2. Naknade

Pored plate i drugih primanja, “naknada”, odnosno “naknada plate” je jedan od pravnih instituta primanja lica u VRI i ima pravnu prirodu plate. „Spada u rang osnovnih socijalnih prava” i ulazi u “neotuđivo pravo zaposlenih” (Lubarda, 2013, str. 438). Naknada plate se ostvaruje bez rada, u slučajevima koji su određeni zakonom. Suštinski, naknada zarade (plate) podrazumeva pravo zaposlenog na novčano davanje koje se ostvaruje umesto zarade (plate) čija je isplata izostala zato što je zaposleni bio odsutan sa rada i, posledično, sprečen da radi u potpunosti ili delimično (Šunderić, B., 2019, str. 306).

U službeničkom pravu Srbije, pa time i u pravu državne revizije, u zakonom određenim slučajevima, odsustvovanjem sa rada zaposleni

⁷⁵ Vid. Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji, čl. 56. i Zakon o računskom sodišću, čl. 36. st. 1–3 i 5.

⁷⁶ National Audit Office Act – The Republic of Bulgaria, čl. 31.

⁷⁷ Zakon za državna revizija, čl. 13-v. stav 3.

kod poslodavca ostvaruje ne pravo na platu već naknadu plate. Isti princip je zastupljen i u DRI jer lica angažovana za rad (funkcioner, državni službenici i nameštenici) ostvaruju naknadu umesto plate u određenim slučajevima odsustvovanja sa rada. Reč je o naknadi plate koja se ostvaruje u zakonom određenim slučajevima: za vreme korišćenja godišnjeg odmora i plaćenog odsustva, ako nisu radili na dan praznika, ako su se odazvali na vojnu vežbu ili na poziv državnog organa, za vreme privremene sprečenosti za rad, za vreme neraspoređenosti, za vreme privremene udaljenosti sa rada, za vreme porodijskog odsustva ili dok odsustvuju s rada radi nege deteta ili drugog lica. Na naknade lica angažovanih za rad u DRI primenjuju se primarno odredbe Zakona o platama državnih službenika i nameštenika, a supsidijarno Zakona o radu i posebni propisi.

Lica angažovana za rad u DRI, u svojstvu državnog službenika, imaju pravo na naknadu plate u visini koja je zakonom određena. Prvo, državnom službeniku DRI pripada pravo na naknadu plate koja se obračunava i isplaćuje u istom iznosu kao da je radio, za vreme dok je koristio godišnji odmor i plaćeno odsustvo koje mu je odobreno prema opštem Zakonu o radu. Drugo, državnom službeniku DRI takođe pripada pravo na naknadu plate u istom iznosu ako nije radio na dan praznika koji nije radni dan ili ako se odazvao na vojnu vežbu ili na poziv državnog organa. Treće, državni službenik DRI koji nije radio do 30 dana zbog bolesti ili povrede, tj. zbog tzv. privremene sprečenosti za rad, ima

pravo na naknadu plate u iznosu: 1) 65% osnovne plate za mesec u kome je odsustvovao zbog bolesti ili povrede van rada, 2) 100% osnovne plate za mesec u kome je odsustvovao zbog profesionalne bolesti ili povrede na radu. U svakom slučaju, naknada ne može biti niža od minimalne zarade utvrđene u opštim režimu radnih odnosa. Četvrto, državnom službeniku DRI pripada pravo na naknadu plate za vreme dok je neraspoređen, u iznosu 65% osnovne plate za mesec koji prethodi mesecu u kome je doneseno prvostepeno rešenje da je neraspoređen. Peto, državnom službeniku DRI koji je udaljen s rada zbog toga što je protiv njega pokrenut disciplinski postupak zbog teže povrede dužnosti iz radnog odnosa ima pravo na naknadu plate koja iznosi 50% osnovne plate za mesec koji prethodi mesecu u kome je je doneseno prvostepeno rešenje o udaljenju. Međutim, državni službenik protiv koga je pomenuti postupak obustavljen ili koji je oslobođen u tom postupku, ima pravo na razliku između isplaćene naknade plate i punog iznosa osnovne plate. Za slučaj da je državnom službeniku DRI određen pritvor, zakonom mu je priznato pravo na naknadu plate prema opštim propisima o radu, koja se isplaćuje na teret organa koji je odredio pritvor. Šesto, državni službenik DRI ima pravo na naknadu plate dok je na porodijskom odsustvu ili dok odsustvuje s rada radi nege deteta ili drugog lica, prema Zakonu o radu i posebnim propisima.⁷⁸

Na naknadu plate lica angažovanih za rad u DRI u položaju

⁷⁸ Zakon o platama državnih službenika i nameštenika, čl. 32–36.

nameštenika primenjuju se odredbe Zakona o platama državnih službenika i nameštenika koje se primenjuju na državne službenike, sa izuzetkom zakonskih rešenja o pravu na naknadu plate za neraspoređene državne službenike i zbog udaljenja s rada. Nameštenik DRI koji je udaljen s rada ima pravo na naknadu plata prema opštim propisima o radu. Takođe, namešteniku pripada pravo na platu po osnovu istih propisa i ukoliko mu je rad prekinut bez njegove krivice, a najduže 45 radnih dana u kalendarskoj godini.⁷⁹

Na osnovu zakona o DRK Mađarske, pored prava na odmor, revizori i druga zvanja revizora imaju pravo na zakonom određeni broj radnih dana (11–14) dodatnog odsustva sa rada.⁸⁰

3.3. Dodaci na platu – institucionalni dodatak

Uspostavljanjem sistema dodataka na platu stimuliše se kvalitetniji i uspešniji rad. Dodacima na platu u uporednom pravu državne revizije vrši se u većem stepenu diferencijacija između lica angažovanih za rad u VRI i omogućava neposredno napredovanje u plaćanjima za svaki veći uspeh na poslu. Na primer, funkcionalni dodatak se uspostavlja u VRI samo za tačno određena lica, na osnovu položaja koji zauzimaju u određenoj

organizacionoj službi. Taj dodatak na platu uspostavlja se zbog toga što su radna mesta po položaju sa većim stepenom odgovornosti i zahtevaju od lica određene organizacione sposobnosti i umešnosti u rukovođenju. Zbog toga, funkcionalni dodatak se vezuje za konkretnu organizacionu strukturu i sistematizaciju radnih mesta.

Osnovni oblik plate diferencira se pretežno prema stručnosti službenika, ali i drugim kriterijumima. Da bi se plate službenika mogle diferencirati i prema odgovornosti funkcije koju vrše u državnoj službi, prema zalaganju, efektu rada i slično, pored osnovnog oblika plate uspostavljen je poseban sistem u formi dodataka – dopunski, sekundarni, izvedeni oblici plaćanja. Tih dodataka, osim dodatka na decu, bilo je i ima ih više vrsta, npr. po efektu rada, funkcionalni, lični, premijski, vanredna nagrada i sl. (Jončić, 1964, str. 227). U uporednom službeničkom pravu postoje različite vrste dodataka na platu, npr. funkcionalan, lični, institucionalni i dr. Njihovo uspostavljanje se zasniva na principima da svako treba da bude plaćen prema svom uloženom radu, konkretnoj odgovornosti koju ima na poslu i potrebe da se plata svakog državnog službenika što više individualizuje. S obzirom da se plata zasniva na znanju, ona stimuliše stručnost kod lica angažovanih za rad u VRI. Međutim, lica iste stručne sprema mogu vršiti poslove različitih vrsta, više ili manje odgovorne, kao i sa više ili manje uspeha. Kako kod vršenja određenih poslova treba stimulisati efektivnost u radu, postizanje boljih rezultata, unapređenje rada i drugo, nužno je osim stručnosti nagrađivati i

⁷⁹ Zakon o platama državnih službenika i nameštenika, čl. 49.

⁸⁰ Act LXVI of 2011 on the State Audit Office of Hungary, čl. 21.

svaki njihov konkretni rad i zalaganje.

U pravu državne revizije je uspostavljen tzv. institucionalni dodatak koji je regulisan posebnim zakonom o VRI. Kako mu sam naziv kaže, vezuje se za tačno određenu instituciju – VRI. Zbog njenog naročitog položaja, kao i posebnog statusa lica angažovanih za rad u VRI (nezavisnost, samostalnost, profesionalnost, stručnost, pojačana odgovornost), bilo je potrebno da se uspostavi institucionalni dodatak na njihove plate. Reč je o dodatku na platu koji se utvrđuje zakonom i u procentualnom iznosu u odnosu na visinu osnovne plate. Utvrđuje se zbog povećane složenosti posla ili drugog zahteva pri obavljanju posla u VRI. Obračunava se i isplaćuje u novcu, zajedno sa platom. Kriterijumi i visina institucionalnog dodatka utvrđuju se zakonom, podzakonskim i unutrašnjim aktom VRI.

Polazeći od istraživanih zemalja, institucionalni dodatak je uspostavljen u pravima državne revizije Slovenije i Srbije, na osnovu posebnog zakona. Po svojoj prirodi, predstavlja jednu vrstu posebnog dodatka na osnovnu platu lica angažovanih za rad u VRI. Uveden je radi uvećanja novčanih naknada svih angažovanih ili samo određenih grupa zaposlenih u VRI. Klasifikuje se u redovne naknade za određene kategorije lica u VRI, a utvrđuje se i isplaćuje u novčanom obliku, na mesečnom nivou. U Sloveniji se pod institucionalnim dodatkom podrazumeva mogućnost uvećanja osnovne plate, zbog posebnih zahteva na poslu, samo za zaposlene u službama VRI, najviše do 30%. Pravo na njegovo sticanje, njegovu

visinu za određene grupe nosilaca ovog prava i način njegovog obračuna uređuje se unutrašnjim opštim aktom VRI, koji donosi predsednik RSS.⁸¹ U Srbiji pod institucionalnim dodatkom se podrazumeva mogućnost da se osnovna plata lica angažovanih za rad u DRI uveća maksimalno za 30%, usled posebne složenosti na radu. U istorijskom kontekstu, najpre je institucionalni dodatak zakonom o DRI (2005) uređen da predstavlja mogućnost povećanja novčane naknade samo za zaposlene u službama DRI. Izmenama i dopunama zakona (2010) njegova rešenja su protegnuta na sva angažovana lica u statusu funkcionera, državnih službenika i nameštenika. Kriterijume i visinu institucionalnog dodatka prepušteno je da određuje predsednik DRI.⁸² U Crnoj Gori je senatu VRI stavljeno u dužnost da utvrđuje uslove, način ostvarivanja i visinu “revizorskog dodatka” na zarade zaposlenih u VRI, u skladu sa zakonom.⁸³ U Mađarskoj revizori imaju pravo na “bonus za zvanje” jednako: 1) 5,5% osnovne plate savetnika starijeg revizora; 2) 6,5% osnovne plate viših savetnika revizora; 3) 7,5% osnovne plate savetnika starijeg revizora; 4) 8,5% osnovne plate starijih savetnika starijeg revizora. Takođe, revizori imaju pravo na “dodatak za strani jezik” (engleski, francuski i nemački, kao i drugi jezik), pod uslovom da je upotreba datog jezika neophodna za obavljanje njihovih zadataka, saglasno odredbama Pravilnika o organizaciji i radu. Dalje,

⁸¹ Zakon o računskom sodišču, čl. 36. st. 3–5.

⁸² Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji, čl. 56a.

⁸³ Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji, čl. 45a. stav 2.

revizorima se mogu dodeliti naknade za kvalifikaciju po osnovu priznanja akademske diplome koja obezbeđuje više stručnosti u obavljanju zadataka, kao i druge kvalifikacije i veštine koje olakšavaju specijalizaciju u okviru poslova koje obavljaju. Pozicije i kvalifikacije koje ispunjavaju uslove za dodavanje kvalifikacije određene su u prilogu Pravilnika o organizaciji i radu. Zakonom se određuje visina iznosa dodatka po osnovu kvalifikacije u procentu od osnovne naknade. Na kraju, predsednik DRK Mađarske može, u zavisnosti od procene rada revizora, povećati njegovu osnovnu platu do 50% ili je umanjiti najviše 20%.⁸⁴

3.4. Druga primanja

Lica angažovana za rad u VRI ostvaruju druga primanja u određenim situacijama koja nisu neposredno uslovljena radom. Reč je o ličnim primanjima koja nisu ni plata, ni naknada plate (naknade). Ona su "veoma heteronomna po svojoj prirodi i nameni" (Lubarda, 2013, str. 443). S obzirom na njihovu svrhu i namenu, u teoriji radnog prava se vrši njihova klasifikacija, na: primanja kojima se podstiče radna motivacija zaposlenih i poboljšavaju rezultati poslovanja poslodavca; primanja koja su u funkciji povećanja naknade troškova pri izvršavanju poslova; primanja kojima se izražava solidarnost poslodavca sa zaposlenima (npr. solidarna pomoć,

odobravanje zajma za nabavku zimmice ili ogreva, udžbenika); primanja povodom obeležavanja praznika; primanja koja se obezbeđuju u vezi sa prestankom radnog odnosa (otkazom ugovora o radu); buduća primanja na osnovu premija za dobrovoljno penzijsko osiguranje (Lubarda, 2013, str. 443).

Lice angažovano za rad u DRI u položaju državnog službenika ima pravo na naknadu troškova za dolazak na rad i odlazak s rada, za vreme koje je proveo na službenom putu u zemlji ili inostranstvu, za smeštaj i ishranu dok radi i boravi na terenu i na naknadu troškova koji su izazvani privremenim ili trajnim premeštajem u drugo mesto rada. Uslovi za naknadu troškova, njihova visina i način na koji se ostvaruju propisuju se uredbom vlade Srbije, odnosno unutrašnjim aktom DRI. Takođe, državnom službeniku DRI kome je prestao radni odnos zbog proteka dva meseca otkad je postao neraspoređen, pripada pravo na otpremninu. Dalje, istom licu pripada pravo na otpremninu i pri odlasku u penziju, a visina otpremnine je propisana uredbom Vlade, odnosno unutrašnjim aktom DRI. Posebnim kolektivnim ugovorom za državne organe mogu da se utvrde i druga primanja državnih službenika, prema Zakonu o radu (npr. jubilarna nagrada, nagrade, priznanja). Na naknadu troškova i drugih primanja lica u DRI u položaju nameštenika primenjuju se rešenja iz Zakona o platama državnih službenika i nameštenika koja se odnose na državne službenike. Nameštenici DRI ostvaruju druga primanja u određenim okolnostima prema opštim propisima o

⁸⁴ Act LXVI of 2011 on the State Audit Office of Hungary, čl. 21.

radu. Poređenja radi, na osnovu zakona o DRK Mađarske, druge naknade (po osnovu zamene, jubilarne nagrade i dr.) ili pogodnosti podležu odredbama Zakona o državnim službenicima.

4. UMESTO ZAKLJUČKA

Pitanja primanja (plate, naknade i druga primanja) lica angažovanih za rad u istraživanim VRI su u pozitivnom zakonodavstvu predmet uređenja u posebnom zakonu o VRI, kao *lex specialis*- uz neznatne izuzetke, sa upućivanjem na supsidijarnu primenu drugih propisa, kao *lex generalis*, uključujući i opšte propise o radu. Jedan broj istraživanih zemalja predmetno pitanje je uredio isključivo u okviru radnopravnih odredaba zakona o VRI, druge zemlje to čine i u okviru drugih odredaba (npr. pravnog položaja organa VRI, prava i obaveza angažovanih i zaposlenih) ili kombinacijom više pristupa, a treće zemlje u okviru posebnog zakona, ali samo za neka od lica angažovanih za rad u VRI.

Za razliku od zakonske (komercijalne) revizije čije se obavljanje u evropsko-kontinentalom sistemu prava (romanski i germanski sistem) tradicionalno tretira kao “slobodna profesija”, zbog niza posebnosti koje su zakonom određene, obavljanje državne revizije mora ce kvalifikovati kao “profesionalna delatnost” koja u savremenim uslovima poprima pojedine elemente slobodne profesije. U svakom slučaju, reč je o stručnim i profesionalnim poslovima

i zadacima koje VRI obavlja na profesionalan način. Obavlja ih preko svojih angažovanih i zaposlenih koji poseduju profesionalna i stručna zvanja, ali se nalaze u različitom radnopravnom položaju. Primera radi, DRI je u strateškom planu za period 2016–2020. godina postavila kao prioritet, između ostalog, “dalji razvoj DRI kao profesionalne revizorske institucije” i “što bolje korišćenje znanja, veština i stručnosti DRI”⁸⁵. Promene koje su definisane DRI Strateškim planom za period 2019 – 2023. godina “daju strukturiran pristup koji omogućava da se plan sprovodi uspešno i da postignuti rezultati budu održivi. Promene su uvek usmerene, pre svega, na ljude jer su ljudi ti od kojih zavise i promene u organizacijama. Iz tog razloga, Strateški plan će pratiti i Strategiju upravljanja ljudskim resursima”⁸⁶. U kontestu ovih pitanja od značaja su plate, naknade i druga primanja lica angažovanih za rad u DRI. Nažalost, postoje velika neslaganja između onog što je proklamovano u dokumentima DRI i njene prakse, između ostalog i u delu regrutovanja kadrova DRI. U literaturi je ukazano da se u delu stručne javnosti ukazuje na “neadekvatnu kadrovsku politiku DRI” (Davinić, 2018, str. 177).

U proteklom periodu DRI je identifikovala potrebe za određenim izmenama Zakona o DRI, u funkciji

⁸⁵ Strateški plan Državne revizorske institucije za period 2016–2020. godine, str. 1. <https://www.dri.rs /документи/стратешки-план.42.html> (15.03.2019).

⁸⁶ Strateški plan Državne revizorske institucije za period 2019–2023. godine, str. 5 https://www.dri.rs/upload/documents/Opsti_dokumenti/DRI%20Strateski%20plan2018-2023.pdf (23.11.2019.).

jačanja personalne nezavisnosti, između ostalog, u vezi „poboljšanja radnopravnog položaja zaposlenih“.⁸⁷ Praktično, od osnivanja i početka rada do danas DRI još uvek nema stimulatивne zarade angažovanih i zaposlenih lica. Njihove zarade su niže u odnosu na zarade zaposlenih u društvima za reviziju, iako u pogledu stručnosti i profesionalnosti, složenosti i odgovornosti obavljanja posla nema većih razlika. Ta neslaganja proizlaze iz pravnog položaja subjekata u kojima su angažovana lica za rad, njihovog statusa, pravnog režima kojim se regulišu njihove plate, naknade i druga primanja i njegova primena, vremena provedenog na poslu i dr.

U prvoj polovini 2010. izglasan je Zakon o izmenama i dopunama zakona o DRI koji je isključivo regulisao radnopravni položaj lica angažovanih u DRI, naročito pitanje njihovih plata i drugih primanja.

Pre donošenja prethodno pomenutog zakona, plata predsednika saveta DRI se vezivala za platu predsednika Narodne skupštine, a plate potpredsednika i članova saveta DRI za platu potpredsednika Narodne skupštine. Te plate su bile niže od plata funkcionera istog ranga u organima državne uprave i drugim državnim organima. S obzirom da plate predsednika i potpredsednika Narodne skupštine nisu menjane od 2005. godine, tvorci izmena i dopuna zakona pribegli su pragmatičnom rešenju – osnovnu

platu predsednika saveta DRI vezali su za visinu osnovne plate ovlašćenog državnog revizora, uvećanu za 30%, a osnovne plate potpredsednika i članova saveta DRI vezali su za osnovnu platu predsednika saveta DRI, u visini od 90%. Ovakvim zakonskim rešenjem samo je ublažena situacija primanja lica angažovanih u DRI, ali je istovremeno okrnjen ugled predsednika i članova saveta DRI.

Kad je reč o zaposlenima u DRI na izvršilačkim radnim mestima, u statusu državnih revizora, izmenama i dopunama zakona o DRI je prvi put predviđeno da državni revizori imaju pravo na osnovnu platu koja pripada državnom službeniku u prvoj i drugoj grupi položaja. Na ovaj način je plata ovlašćenog državnog revizora izjednačena sa platom koja pripada državnom službeniku u prvoj grupi položaja, a plata državnog revizora izjednačena sa platom koja pripada državnom službeniku u drugoj grupi položaja. Osnovica za obračun i isplatu plate ovlašćenih i državnih revizora je ista ona koja se koristi za obračun i isplatu plata za državne službenike i nameštenike, utvrđena zakonom o budžetu Srbije za svaku budžetsku godinu. Ne treba zanemariti uticaj visine plate (i naknade za rad) zaposlenih u DRI u statusu državnih revizora jer zaposleni koji je zadovoljan primanjima motivisaniji je za izvršavanje svojih obaveza u skladu sa zakonom, a time se umanjuju i mogućnosti za koruptivne radnje i stvara stimulans za napredovanje.

Pre donošenja predmetnih izmena i dopuna zakona, bila je predviđena mogućnost institucionalnog

⁸⁷ Strateški plan Državne revizorske institucije za period 2016–2020. godine, str. 5. <https://www.dri.rs/документи/стратешки-план.42.html> (15.03.2019).

dotatka samo za zaposlene u službama DRI. Njihovim donošenjem, ta mogućnost je protegnuta na sva lica angažovana za rad u DRI. Iz pragmatičnih razloga, prenebregavajući konceptijske razloge, dodatno je omogućeno da se ublaži njihov loš materijalni položaj u primanjima.

DRI je Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta utvrdila: nazive radnih mesta na kojima rade državni revizori, državni službenici na izvršilačkim radnim mestima i nameštenici i opise njihovih poslova; zvanja i vrste u koje su razvrstana radna mesta. Ako izuzmemo funkcionere, državne i ovlašćene državne revizore DRI, čija je osnovna plata određena zakonom o DRI, odnosno utvrđen je koeficijent za određivanje njihove osnovne plate, postavlja se pitanje: kojim aktom se određuje koeficijent za druga zaposlena lica na izvršilačkim radnim mestima. Na osnovu izvršene analize godišnjih izveštaja o radu i informatora o radu DRI, zaključili smo da ne postoji unutrašnji akt DRI kojim se to pitanje uređuje, već da koeficijent verovatno određuje predsednik DRI pojedinačnim aktom – rešenjem, za svakog zaposlenog posebno. Njihovi koeficijenti se nekritički preuzimaju iz Zakona o platama državnih službenika i nameštenika za odgovarajuća zvanja, čime ostaju neusaglašeni sa zakonom određenim koeficijentima za funkcionere i ograničenim brojem izvršilačkih radnih mesta (državni i ovlašćeni državni revizori).

Koje su karakteristike postojećeg sistema plata u DRI? On je centralistički, dominantno zasnovan

na zakonskim rešenjima, formalan, neelastičan i nekonzistentan, posebno kada je reč o jednom delu državnih službenika i svih nameštenika. Pitanje da li će se raspodela, odnosno nagrađivanje vršiti na ovaj ili onaj način ima fundamentalan značaj za razvoj DRI i društva u celini. Budući inovirani sistem mora da uvaži posebnosti statusa DRI i njenih zakonskih nadležnosti, kao i pravnog položaja lica angažovanih za rad u njoj. Na primer, za određena lica angažovana za rad u DRI postoje posebna zvanja, suštinski drugačija od zvanja u organima uprave. Zbog toga, budući sistem plata u DRI treba da bude nešto drugačiji od sistema plata u organima državne uprave. Nužno je da bude uspostavljen na načelima kreiranim u Zakonu o DRI, da stvarno uvaži u što većoj meri princip nagrađivanja prema radu. Vrednost kategorisanih poslova odnosno radnog mesta uzimao bi se kao jedan od glavnih osnova za plate za rad u DRI, a godine službe (minuli rad) samo delimično, više kao korektiv. Značajnu novinu trebalo bi da predstavlja drugi osnov za raspodelu – princip nagrađivanja prema rezultatima rada, odnosno na osnovu uspeha postignutog u izvršenju poslova i zadataka na radnom mestu. Navedeni principi trebalo bi da čine dve najvažnije karike budućeg inoviranog sistema plata. Primena prvog principa vodila bi ka tome da primanja angažovanih lica za rad u DRI budu stalna, dok bi primena drugog principa omogućila da njihova primanja budu varijabilna, sa mogućnošću uvećanja ili umanjenja plate. Drugi princip nagrađivanja trebalo bi kombinovati, na primer, sa vanrednim unapređenjem lica u DRI i sa nagradama za naročite

uspehe na poslovima radnog mesta. Tako zasnovan inovirani sistem plata u DRI i sadržinski treba da se razlikuje od sadašnjeg, pretežno službeničkog sistema plata u Srbiji.

Na kojim principima treba da bude zasnovan inovirani sistem plata u DRI kako bi bio prihvatljiv, s jedne strane, za lica angažovana za rad, a s druge strane, za državu (društvenu zajednicu) kao poslodavca? Ti principi su u teoriji već prepoznati: 1) da njihove plate budu dovoljna ekonomska osnovica za njihovu egzistenciju i članova njihovih porodica; 2) da razlike u njihovim platama odgovaraju razlikama u vrednosti poslova koje obavljaju; 3) da ih razlike u platama podstiču na veća zalaganja u radu i na stručno usavršavanje; 4) da njihov platni sistem ne bude diskriminatoran u odnosu na takav sistem u privatnom sektoru.

Nakraju, polazeći od uporednog prava državne revizije, sa žaljenjem se može konstatovati da su u dva SIGMA programa⁸⁸ analizirana pitanja odnosa između VRI i parlamenta i izvršne vlasti, ali ne i pitanja radnopravnog položaja zaposlenih, uključujući

njihove plate, naknade i druga primanja u VRI. Štaviše, u literaturi se konstatuje: "Uprkos važnosti teme, sistematske uporednopravne studije koje obrađuju sisteme plata državnih službenika prava su retkost" (Rabrenović, 2019, str. 10).

LITERATURA

1. Borković, I. (1999). *Službeničko pravo*. Zagreb.
2. Davinić, M. (2018). *Nezavisna kontrolna tela u Republici Srbiji*. Dosije studije, Beograd.
3. *Developing effective working relationships between supreme audit institutions and parliaments*. SIGMA paper No. 54, OECD 2017.
4. Ivošević, Z. (2016). „Zakoni i zakonski propisi o radu u javnom sektoru“, u zborniku radova *Radni odnosi u javnom sektoru* (redaktor: Z. Ivošević). Beograd.
5. Jončić, M. (1964). *Pojam, oblici i pravna priroda nagrađivanja prema radu službenika uprave* (doktorska disertacija). Beograd.
6. Jovanović, P. (2018). *Radno pravo*. Pravni fakultet u Novom Sadu, Centar za izdavačku delatnost, Novi Sad.
7. Krbek, I. (1948). *Lica u državnoj službi*. Izdavački zavod Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb.
8. Krbek, I. (1932). *Upravno pravo, II knjiga, Organizacija javne uprave*. Zagreb.

⁸⁸ Vid. *Relations Between Supreme Audit Institutions and Parliamentary Committees*, SIGMA Papers: No. 33, CCNM/GOV/SIGMA(2002) <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5k-ml60vd5x8r-en.pdf?expires=1598480136&id=id&accname=guest&checksum=2A647C7B-41BC9370B66E4CA3D412567B> (26.08.2020) i *Developing effective working relationships between supreme audit institutions and parliaments*, SIGMA paper No. 54, OECD 2017. http://sigmaweb.org/publications/Supreme_audit-institutions-and-parliaments-SIGMA-Paper-No.%2054.pdf (26.08.2020).

9. Lubarda, B. (2013). *Radno pravo – Rasprava o dostojanstvu na radu i socijalnom dijalogu*. Beograd.

10. Rabrenović, A. (2019). *Evropski sistemi plata i nagrađivanja državnih službenika*. Institut za uporedno pravo, Beograd.

11. *Relations Between Supreme Audit Institutions and Parliamentary Committees*. SIGMA Papers: No. 33, CCNM/GOV/SIGMA(2002).

12. SIGMA. *Monitoring Report: The Principles of Public Administration, Serbia November 2017*. OECD, Paris, 2017.

13. Šunderić, B., Kovačević, L. (2019). *Radno pravo – Priručnik za polaganje pravosudnog ispita*. JP „Službeni glasnik“, Beograd.

14. Vlatković, M., Brković, R., Urdarević, B. (2013). *Službeničko pravo*. Dosije studio, Beograd.

15. Vukašinović Radojičić, Z. (2013). *Evropski službenički sistemi*. Kriminalističko-policijska akademija, Beograd.

PRIKAZI

Marijana MACUKATO **PREDUZETNIČKA DRŽAVA: Rušenje mitova o sukobu društvenog i privatnog sektora¹**

Akadska knjiga, Novi Sad, 2020.

Preveo s engleskog Ivica Pavlović

Marijana Macukato (Mariana Mazzucato) je profesor Ekonomije inovacija i javne vrednosti na Londonskom univerzitetu (UCL). Osnivačica je i direktorka Instituta UCL za inovacije i javnu korist (IIPP). Savetuje kreatore politike širom sveta o inkluzivnom inovacionom rastu i angažovana je kao specijalni savetnik Evropske komisije.

Dobitnica je nagrade SPERI za političku ekonomiju časopisa *New Statesman* za 2014, *Hans-Matthöfer-Preis-a* za 2015. i Lenotijevljeve nagrade za pomeranje granica ekonomske misli za 2013. godinu. Časopis *New Republic* proglasio ju je jednom od “troje najvažnijih mislilaca o inovacijama”. Knjiga *The Value of Everything: Making and Taking in the Global Economy* našla se 2018. godine u širem izboru za privrednu knjigu godine koju dodeljuju *Financial Times* i *McKinsey*.

Knjiga *Preduzetnička država: Rušenje mitova o sukobu društvenog i privatnog sektora*, čiji je prevod nedavno izašao iz štampe, našla se na listama “Knjiga godine” za 2013. godinu.

Delo je fokusirano na ulogu države u procesu inovacija.

Stanovište studije je da država ima aktivnu ulogu u stvaranju i oblikovanju tržišta: preuzima rizik u oblastima u kojima privatni sektor za to nije spreman i postaje njegov ključni partner.

Važan doprinos knjige ogleda se u sagledavanju dubine i širine državnog učešća u proizvodnji ekonomije znanja.

Cilj studije je da raskrinkavanjem ukorenjenih mitova o ulozi države utiče na promenu načina na koji se o njoj govori.

Glavne karakteristike dela su inovativnost u interpretaciji novih izvora naučnih informacija relevantnih za temu, nepristrasnost i naučni stil pisanja.

Očuvanje originalnog stila pisca doprinosi kvalitetu prevoda dela.

Naslov studije je kratak, podsticajan i nedvosmisleno odražava temu odnosno izvedeno naučno istraživanje. Podnaslov knjige je pažljivo konstruisan, primamljiv, informativan i konkretno iskazuje glavnu poentu dela. Studija je štampana latinicom u tvrdom povezu. Delo odlikuje jednostavan, ali upečatljiv dizajn koji na pravi način predočava temu knjige. Kompleksna građa o ulozi države u inovacijama izložena je pregledno na skoro tri stotine pedeset stranica.

---

¹ Naslov originala: Mariana Mazzucato, *The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths*, Anthem Press, London, 2013.

Knjiga ima sve odlike moderne naučne monografije: na originalan i sveobuhvatan način je obrađena tema od značaja za naučnu oblast ekonomskih nauka, metodološkim postupkom koji je primeren opredeljenoj temi i prihvaćen u naučnoj oblasti kojoj odabrana tema pripada.

U strukturalnom smislu, knjiga u celosti prati standardnu koncepciju naučno-istraživačkog rada. Na početnim stranicama studije nalaze se: Kratak sažetak u vidu posvete autorkinim roditeljima, Sadržaj, Spisak tabela i grafikona, Spisak akronima, Reč zahvalnosti za podršku, pomoć i inspiraciju institucijama i pojedincima koji su doprineli da rukopis pronađe put do čitalaca, Predgovor novom izdanju iz 2018. godine – čiji je naziv „Novootkriveno stvaranje bogatstva“, u kome su izložene najbitnije informacije neophodne za razumevanje teme u širem kontekstu i Uvod, naslovljen kao „Ponovo šira slika“², koji – uvidom u trenutni status razmatrane problematike (pregled dosadašnjih istraživanja), kritičkim osvrtom na nedostatke postojećih rešenja i konciznim obrazloženjem ideja na kojima se zasniva predloženo rešenje (i isticanjem očekivanih prednosti ovog rešenja u odnosu na prethodna) – postepeno uvodi čitaoc u suštinu i značaj razmatrane teme.

Sadržina studije je prezentovana u deset logički povezanih i funkcionalno osmišljenih tematskih celina – poglavlja³, podeljenih na po nekoliko potpoglavlja od kojih se pojedina granaju i na manje celine. Poglavlja su jasno, pregledno i logično strukturirana. Sažeto formulisani naslovi precizno ukazuju na suštinu sadržaja unutar njih. Potpoglavlja detaljnije razrađuju temu koju poglavlje proučava. Predstavljanje sadržine na ovakav način omogućava lakše praćenje izlaganja i jasnije uočavanje veza između iznetih ideja. Mudro izrečene misli velikih umova i odlomci iz novinskih članaka (objavljeni u prestižnim, međunarodnim poslovnim časopisima) dati su na početku svakog poglavlja i umnogome doprinose identifikovanju osnovnih ideja dela. Na završnim stranicama knjige nalaze se: Dodatak, u kome je dat spisak preporuka za britansku ekonomiju, Bibliografija korišćenih radova i relevantne literature (koja se poziva na 322 izvora, od kojih većina sadrži i internet adrese na kojima se mogu pronaći dodatne informacije), Registar pojmova i imena autora, koji olakšava pronalaženje mesta odnosno stranice na kojima se piše o određenoj temi ili se pominje neki autor i deo O autorki, koji sadrži kratke informacije o njenoj radnoj biografiji. Na poleđini monografije je sažeto predstavljena tematska oblast knjige. Tekst prate kvalitetne napomene (date pri dnu strane), formule, tabele, grafikoni i dijagrami koji olakšavaju analizu i sumiranje rezultata istraživanja.

Na početku prvog poglavlja knjige, pod naslovom „Od ideologije krize do podele inovativnog rada“⁴, upoređena je „popularna slika države (kao birokratske mašine) s drugačijom slikom države (kao vodećeg nosioca rizika)“ (str. 45).

---

² Uvodni deo monografije je podeljen na devet potpoglavlja: „Diskurzivna bitka“, „Šira slika“, „Stvaranje umesto popravljanja tržišta“, „Procena javne politike“, „Izgradnja dinamičnih javnih organizacija“, „Rizici i nagrade“, „Sekularna stagnacija nije neizbežna“, „Novi jezik i retorika“ i „Struktura knjige“.

³ O temama svakog poglavlja biće više reči u nastavku izlaganja.

⁴ Ovo početno poglavlje knjige čini šest potpoglavlja: „I u evrozoni“, „Država bira pobednike ili gubitnici biraju državu“, „Iza tržišnih neuspeha“, „Trnovita staza rizika“, „Simbiotski i parazitski 'ekosistemi' inovacije“ i „Finansijalizacija“.

Izložen je nov način razmišljanja o ulozi države: „Umesto razumevanja državnog preuzimanja rizika kroz uobičajeni objektiv 'tržišnih promašaja' – gde država deluje kao inertni zavoj za previjanje u oblastima koje ne zavređuju tržište – uvodi se koncept preduzetničkog rizika. Država ne 'smanjuje rizik' kao da ima čarobni štapić uz čiji dodir rizik nestaje. Ona *preuzima* rizik, oblikujući i stvarajući nova tržišta“ (isto). Pokazano je kako: „činjenica da ekonomisti nemaju adekvatnu reč za njenu takvu ulogu, ograničava naše razumevanje onoga šta je država radila – u oblastima poput Silicijumske doline⁵ – i uloge koju može igrati u budućnosti, u oblastima poput 'zelene revolucije“ (str. 45–46).⁶

Drugo poglavlje monografije, “Tehnologija, inovacije i rast”⁷, preispituje kako ekonomisti razumeju mesto, ulogu i značaj inovacija i tehnološkog progressa u složenom procesu ekonomskog rasta. Navedeno je da za razliku od prethodne generacije, koja je posmatrala tehnološki napredak kao eksternu datost u ekonomskim modelima, sada postoji obimna, i dostupna literatura koja pokazuje da upravo stopa – i pravac – inovacija omogućava rast privrede (str. 46). Načinjeno je “poređenje dva sasvim različita okvira za razumevanje uloge države u rastu pokrenutom inovacijama – oba primera uokvirena su svojevrsnim 'neuspehom' koji država popravlja. Prvi je pristup 'tržišnog neuspeha' u kojem se jednostavno uklanja rascep između privatne i društvene zarade. Drugi je pristup 'sistema inovacija', koji posmatra istraživanje i razvoj na celovitiji način, kao deo sistema u kojem se znanje ne samo proizvodi, već i proširuje kroz čitavu privredu” (isto). Predočeno je da “čak i u ovom drugom pristupu država uglavnom popravlja neuspehe, ovaj put 'neuspeh sistema' – uz zaključak da tako 'olakšava' inovacije 'stvaranjem uslova' za njih,” s naznakom da su “ti okviri pružili opravdanje za porast državne potrošnje na inovacije dok su, istovremeno, zbog nedovoljnog shvatanja države kao vodećeg

---

⁵ “U zemljama koje za svoj rast mogu zahvaliti inovacijama – i u regionima unutar tih zemalja, poput Silicijumske doline – država je kroz istoriju služila ne samo kao administrator i regulator procesa stvaranja bogatstva, već i kao ključni akter u tom procesu, često i smeliji, spreman da preuzme rizike koje privatne firme izbegavaju“ (str. 32). Posebno je naglašeno da „to važi ne samo za uske oblasti koje ekonomisti nazivaju 'javnim dobrima' (poput finansiranja osnovnih istraživanja) već za čitav inovacioni lanac, od osnovnih do primenjenih istraživanja, komercijalizacije i rane faze finansiranja samih kompanija“ (isto). Istaknuto je da su se „takve investicije (jeste, države investiraju, nije da samo 'troše') pokazale (...) kao presudne, stvarajući potpuno nova tržišta i sektore, uključujući Internet, nanotehnologiju, biotehnologiju i čistu energiju“ (str. 32–33). Izneto je drugačije gledište, suprotno uobičajenom, opšteprihvaćenom mišljenju o dosadnoj, letargičnoj državi nasuprot dinamičnom privatnom sektoru: država je bila ključna za stvaranje i oblikovanje tržišta, ne samo za njegovo 'popravljanje' (isto).

⁶ “Savremeni politički ekonomisti, kao što su Čang (Chang, 2008) i Rajnert (Reinert, 2007), stručnjaci za istoriju ekonomske politike, govore o ulozi države u podsticanju procesa 'sustizanja' ili njenom aktivnom kontrakcikličnom delovanju“ (str. 46). Marijana Macukato smatra da je to “više u skladu s razumevanjem države ne kao preduzetničkog nosioca rizika (prvog reda), već kao pasivnijeg preduzetnika u krajnjoj nuždi“ (isto).

⁷ Ovaj deo studije se sastoji od četiri potpoglavlja: „Tehnologija i rast“, „Evolucionarna ekonomija i sistemi inovacija“, „Iza sistemskih neuspeha“, „Mitovi o pokretačima inovacija i neefikasnoj politici inovacija“ (Mit 1: Inovacije se svode na istraživanje i razvoj; Mit 2: Manje je bolje; Mit 3: Rizični kapital voli rizik; Mit 4: Živimo u ekonomiji znanja – pogledajte te silne patente!; Mit 5: Evropski problem je problem komercijalizacije; Mit 6: Poslovna ulaganja zahtevaju „manji porez i manju birokratiju“).

---

nosioca rizika – omogućili određenim mitovima da prežive” (isto). Ovi mitovi, koji imaju centralno mesto u studiji, “govore o odnosu između inovacija i rasta; o ulozi malih i srednjih preduzeća (MSP); o značaju patenata u ekonomiji znanja; o tome koliko je rizični kapital sklon riziku; i o tome koliko je ulaganje u inovacije osjetljivo na razne vrste poreskih olakšica” (isto). Marijana Macukato ih je obrazložila i pokušala da demistifikuje pogrešne pretpostavke na kojima se oni zasnivaju i koje vode do neefikasne inovacione politike.

Treće poglavlje, naslovljeno kao “Država spremna na rizik: od ‘smanjenja rizika’ do ‘samo napred’!”⁸, prelazi na “najveći od svih mitova: ograničenu ulogu države u omogućavanju preduzetništva, inovacija i rasta” (str. 97). Dato je “drugačije viđenje preduzetničke države koja deluje kao glavni nosilac rizika i tržišni faktor,” s naglaskom da “to nije zamena za druga dva okvira, već njihova dopuna, i to dopuna čije je ignorisanje dovelo do toga da mere formirane kroz pristup ‘neuspeha’ budu ograničene i često ‘ideološki’ motivisane” (str. 46–47). Izloženi su slikoviti primeri “iz farmaceutske industrije – gde se najrevolucionarniji novi lekovi proizvode uglavnom pomoću javnog, a ne privatnog novca” i analizira “način na koji je rizični kapital uzjahao talas državnih investicija u biotehnologiju” (str. 47).

Četvrto poglavlje studije, čiji je naslov “Američka preduzetnička država”⁹, prikazuje najvažnije uloge “preduzetničke države” u predvođenju inovacija i ekonomskog rasta, koncentrišući se na noviju istoriju industrijske politike Sjedinjenih Američkih Država i ukazujući da je, uprkos uobičajenoj percepciji¹⁰, američka država bila vrlo proaktivna i preduzetnički nastrojena u razvoju i komercijalizaciji novih tehnologija (str. 47 i 129). Kao ilustracija za ispoljavanje preduzetništva države, navedena su četiri ključna, uspešna primera: stvaranje DARPA-e, program SBIR, Zakon o lekovima “siročićima” (EU je 2001. godine donela svoj Zakon o lekovima-siročićima, američki zakon je donet 1983. godine) i najnoviji razvoj nanotehnologije (str. 47 i 115). Konstatovano je “da je kao neophodan preduslov za inovacije potrebna vrlo umrežena ekonomija, s kontinuiranim povratnim informacijama između različitih pojedinaca i organizacija kako bi se omogućila razmena znanja i pomeranje granica,” da za podizanje nivoa znanja “nije dovoljno imati samo nacionalni sistem inovacija” i da se vremenom “mogu postići mnogo impresivniji rezultati kad je država uključena u taj sistem kao važan igrač” (str. 116). Ustanovljeno je da država “ne mora igrati ulogu na nacionalnom nivou (iako može),” da “njena uloga ne treba da se svodi na dugoročne subvencije određenim kompanijama (‘biranje pobednika’)” i da, naprotiv, ona, ima mogućnost da preko raznih agencija i laboratorija – brzo širi nove ideje, kao i da, spretno koristeći svoje funkcije naručioca, kupca i zakonodavca,

---

⁸ Ovu celinu čine pet potpoglavlja: “Koja vrsta rizika?”, “Vodeća uloga države u radikalnim (rizičnim inovacijama)”, “Farmaceutski proizvodi: radikalni lekovi ili ‘i ja’ lekovi”, “Biotehnologija: državni predvodnik, privatno oklevalo” i “Nacionalni instituti za zdravlje: talasanje ili jahanje talasa”.

⁹ Ovaj deo knjige je podeljen na četiri potpoglavlja: “Agencija za razvoj naprednih istraživačkih projekata (DARPA), “Istraživački program inovacija za mala preduzeća (SBIR)”, “Lekovi ‘siročići’” i “Nacionalna inicijativa za nanotehnologiju”.

¹⁰ Amerika se u političkim krugovima smatra više „tržišno“ orijentisanim (liberalnim) modelom nego Evropa (str. 129).

---

oblikuje tržište i pokreće tehnološki napredak, delujući na taj način kao katalizator promena – iskra koja pali vatru (isto).

Peto, najduže poglavlje dela, “Država iza iPhonea”¹¹, posvećeno je priči o nastanku i razvoju Apple kompanije “koja se često navodi kao primer snage tržišta i genijalnosti ‘garažnih preduzetnika’: moći šumpeterijanske ‘kreativne destrukcije’” (str. 47). Marijana Macukato drugačije sagledava ovu ideju: “Apple nipošto nije proizvod isključivo tržišnih sila. Ova kompanija u velikoj meri duguje svoj uspeh istrajnom javnom finansiranju koje je dobila vrlo rano, i državno finansiranoj tehnologiji na kojoj se temelje svi njeni proizvodi”¹² (isto). Napomena autorke je da: “To, naravno, ne znači da Stiv Džobs (Steve Jobs) i njegov tim nisu bili ključni za uspeh Applea već da će ignorisanje ‘javne’ strane te priče sprečiti rađanje budućih kompanija kao što je Apple” (str. 33).

Šesto poglavlje, koje nosi naslov “Guranje nasuprot podbadaњу zelene industrijske revolucije”¹³, se fokusira na zelenu revoluciju (i s njom blisko povezan problem klimatskih promena) koju, prema stanovištu studije – danas predvodi država, baš kao što je predvodila revoluciju informacionih tehnologija (str. 48 i 166). Predočeno je da se vizije za budućnost, poput onih pre skoro tri decenije, koje su dovele do masovnog širenja Interneta – ne mogu izgraditi jer se u mnogim zemljama od država traži da se ne meša i da jednostavno „subvencionise“ ili podstiče investicije privatnog sektora (str. 48). Opisani su različiti pristupi država u izgradnji „zelene“ ekonomije. Posebno su analizirane zemlje u svetu koje imaju najrazvijeniju i najsveobuhvatniju zelenu viziju i detaljno je proučena uloga njihovih država i „strpljivog“ finansiranja koje daju državne razvojne banke u stvaranju „pokretačkih“ ranih i rizičnih investicija neophodnih da se to ostvari (isto).

Sedmo poglavlje, „Vetroenergija i solarna energija“¹⁴, razmatra „ulogu ‘preduzetničke’ države koja preuzima rizik u pokretanju konkretnih čistih

---

¹¹ Ovo poglavlje sadrži pet potpoglavlja i više manjih celina unutar nekih od njih: “Appleove ‘državne’ inovacije”, “Jahanje talasa tehnološkog napretka” (Od Apple I do iPada: vrlo vidljiva ruka države; Kako su državne finansije omogućile Appleov “pronalazak” iPoda; Gigantski magnetootpor (GMR), program SPINTRONICS i hard diskovi; SSD hemija i silikonske poluprovodničke komponente; Od kapacitivne tehnologije do klik-točkova), “Rađanje iPodove braće: iPhone i iPad” (Od klik-točkova do višedodirnih ekrana; Internet i HTTP/HTML; GPS i SIRI; Baterije, displej i druge tehnologije), “Da li je američka država ‘izabrala’ iPod?” i “Podsticanje domaćeg sektora”.

¹² Osim komunikacionih tehnologija, iPhone je pametan i zbog funkcija poput Interneta, GPS-a, ekrana osetljivog na dodir i najnovijeg personalnog asistenta koji se aktivira glasom – SIRI (str. 47), za šta su zaslužna osnovna i primenjena istraživanja koje finansira država (str. 33).

¹³ Potpoglavlja ove celine knjige nose sledeće nazive: “Finansiranje zelene industrijske revolucije”, “Nacionalni pristupi zelenom ekonomskom razvoju” (Kineski “zeleni” petogodišnji plan; Britanski “kreni-stani” pristup zelenim inicijativama; SAD: Neodlučan pristup zelenim tehnologijama; Prednosti i nedostaci američkog modela), “Guranje – a ne ometanje – zelenog razvoja” i “Značaj strpljivog kapitala: javne finansije i državne razvojne banke”.

¹⁴ Ovaj deo monografije je podeljen na šest potpoglavlja i tri odeljka unutar poslednjeg: “Vetroenergija i solarna energija: rast podstaknut krizom“, „Od prve ‘vetrove groznice’ do uspona kineskog sektora vetroenergije“, „Solarnе kompanije i poreklo njihovih tehnologija“, „Solarni bankroti: ko hoće, taj može“, „Konkurencija, inovacije i veličina tržišta (ko se žali?)“ i „Zaključak: čista tehnologija u krizi“ (MIT 1: Važni su samo istraživanje i razvoj; Mit 2: Manje je bolje; Mit 3: Rizični kapital voli rizik i Izgradnja zelenog inovativnog ekosistema (simbiotskog, umesto parazitskog)).

---

tehnologija, u ovom slučaju vetrogeneratora i solarnih fotonaponskih panela“ (str. 48). Naglašeno je da su zapravo „specijalne državne agencije dale početni impuls i visokorizične investicije u ranoj fazi, i to je stvorilo institucionalno okruženje koje je iznedrilo te važne tehnologije“ (str. 198). Akcentovana je „uloga DARPA-ine sestrinske organizacije ARPA-E (pri Ministarstvu energetike) u vodećim inovacijama u obnovljivoj energiji, kao i uloga zemalja poput Nemačke, Danske i Kine u *usmeravanju* zelene revolucije koja se širi kroz sve veći broj država“ (str. 48). Marijana Macukato ističe realnost da „nije uvek jednostavno pronaći veze između dominantnih firmi i njihovih tehnologija i napora država širom sveta, ali je jasno da *nijedna* vodeća kompanija za čistu tehnologiju nije nastala čistim 'tržišnim postankom', da država nije imala nikakvu ulogu“ (str. 198). Načinjen je osvrt na mitove izložene u drugom poglavlju radi osporavanja nekih „mitova o čistoj tehnologiji“. Prikazano je da nasuprot logičnom zaključku: „istraživanje i razvoj nisu dovoljni; rizični kapital nije ljubitelj rizika i ako je nešto malo, ne znači da je lepo – da bi se na prekretnici izabrao ispravan put u pravcu zelenog razvoja, državne politike moraju prevazići naivnu perspektivu koja nastaje iz ovih mitova i iskrivljenih ideologija (isto).“

U osmom i devetom poglavlju se postavlja pitanje da li se uloga države kao vodećeg nosioca rizika – koja je šira od uobičajenog „popravljanja tržišta“ ili „stvaranja uslova“ prikladno odražava na odnos rizika i nagrada (str. 48) i na taj način dolazi do važnog saznanja o tome „da li je preduzetnička država postala naivna država“ (str. 223).

Osmo poglavlje, „Rizici i nagrade“¹⁵, pokazuje kako su se „u mnogim slučajevima javne investicije pretvorile u darivanje privatnika, od čega se pojedinci i njihove kompanije bogate, ali što vrlo malo (direktno ili indirektno) koristi privredi ili državi“ (str. 49). Navedeni su slučajevi: farmaceutske industrije, koja najočiglednije pokazuje kako su javno finansirani lekovi na kraju ispali preskupi za poreske obveznike (koji su ih finansirali) i IT industrije, gde su rizične investicije države uvećale privatne profite, koji se zatim skrivaju da ne bi bio plaćen porez istim onim državama koje su ih podržale (str. 49).

U devetom, preposlednjem poglavlju, „Socijalizacija rizika i privatizacija nagrada“¹⁶, je izloženo stanovište „da je u periodu krupnih rezova za smanjenje budžetskih deficita potrebnije nego ikad otvoriti diskusiju o tome kako da se država obezbedi da joj se 'rizici' isplate u vidu direktne zarade, pored lako izbegnutog oporezivanja (isto). Skrenuta je pažnja da „upravo zato što su državna ulaganja neizvesna, postoji veliki rizik da će ona propasti“, ali i da je, „kad su ona uspešna, naivno i opasno dopustiti da se svi rezultati privatizuju“ (isto).

Deseto, završno poglavlje monografije, naslovljeno kao „Zaključak“,

---

¹⁵ Strukturu ovog dela knjige čine dva potpoglavlja: „Ponovo o Appleu: šta je američka država dobila od svojih investicija?“ (Appleov mit o otvaranju radnih mesta: nisu sva radna mesta stvorena jednaka; Appleov ambivalentan odnos prema američkoj poreskoj politici; Paradoks čuda u digitalnoj ekonomiji: Zašto korporativni uspeh donosi regionalnu ekonomsku bedu?) i „Gde je danas Bell Labs?“.

¹⁶ Preposlednje poglavlje studije čine tri potpoglavlja: „Iskrivljena stvarnost rizika i nagrada“, „Novi okvir“ i „Direktni ili indirektni prinosi“.

„zatvara knjigu refleksijom o tome kako osnovna postavka – država kao aktivni preduzetnik, nosilac rizika – nije uvek realnost, već mogućnost koja se prečesto odbacuje“ (isto). Ova mogućnost se, prema istraživačkim saznanjima izloženim u studiji, realizuje: oslobađanjem ključnih zabluda, dovodenjem u pitanje brojnih „mitova“ o ekonomskom razvoju, napuštanjem uobičajenih stavova o ulozi države (str. 49–50) i prepoznavanjem „kako država može, kad je vođena misijom i organizovana na dinamičan način, rešiti tako kompleksne probleme kao što je slanje čoveka na Mesec i klimatske promene“ (str. 263). Autorka u završnoj rečenici knjige sugerše da je potrebna hrabrost da se insistira – kako kroz viziju, tako i kroz konkretne političke instrumente – da rast koji proizilazi iz investicija bude ne samo „pametan“, već i „inkluzivan“ (str. 263).

Ova knjiga, pisana negovanim i jasnim jezičkim izrazom, će biti obavezna referenca za istraživače kako iz ekonomske tako i iz drugih naučnih disciplina i nezaobilazno štivo za svakog ko je zainteresovan za raspravu o javnom i privatnom sektoru.

Biljana VITKOVIĆ

UPUTSTVO AUTORIMA

- Dostavljati samo originalne neobjavljene radove.
- Radove pisati na srpskom (latinica) ili engleskom jeziku.
- Radove isključivo dostavljati u elektronskom obliku na adresu casopis.finansije@mfin.gov.rs.
- Rad ne bi trebalo da je duži od 15 strana (prored: single).
- Koristiti font Times New Roman (latin), 12pt za osnovni tekst, 11pt za tabele i grafikone i 10pt za fusnote.
- Rad pisati koristeći Microsoft Word.
- Standardni format stranice je A-4, margine: gornja i donja 2,5 cm, leva i desna 2 cm, prvi red pasusa uvučen 1,25 cm.

Naslov rada

- Srpski i engleski: font 12pt, bold, velika slova, leva margina.
- Ime autora, naziv institucije i e-mail: font 12pt, bold, mala slova, leva margina.

Sažetak

- Nakon naslova rada i imena autora daje se sažetak, na srpskom i engleskom jeziku, koji bi trebalo da ima od 100 do 250 reči, font 11pt. Poželjno je da se umesto sažetka na engleskom jeziku daje rezime u proširenom obliku (do 1/10 dužine članka) na kraju rada.
- Ključne reči: *iza srpskog i iza engleskog sažetka navode se ključne reči, ne više od 10, font 11pt, italic.*

Naslovi i podnaslovi

- Za naslove unutar teksta koristiti font 12pt, velika slova, a za podnaslove font 12pt mala slova bold, levi blok.

Tabele i grafikoni

- Tabele i grafikoni ne smeju biti u boji.
- Naziv tabela i grafikona treba da je jasno dat na vrhu, koristeći arapske brojeve za numeraciju, sa legendom pri dnu; tabele i grafikoni treba da budu poredani logičkim redom, sa pozivom na tabelu ili grafikon u tekstu rada. Izvor podataka daje se ispod tabele ili grafikona.
- Ukoliko su grafikoni rađeni u Excel-u, dostaviti fajl sa original podacima.
- Ukoliko su grafikoni preuzeti, rezolucija mora biti min. 300dpi.

Navođenje (citiranje) u tekstu

- Izvori koji se koriste u tekstu trebalo bi da budu u zagradi sa navođenjem prezimena autora odnosno prvog autora, godine izdanja i brojem strane, npr: (Jovanović, 2003; str. 44).

Literatura

• Literatura, na kraju rada, daje se u skladu sa sledećim primerima (APA style of referencing):

Source type Tip izvora	Template Templejt	Reference examples Primeri
<i>Entire book</i> <i>Knjiga</i>	Author, A. A. (Year). <i>Title of book</i> . Location: Publisher. <i>Electronic book:</i> Author, A. A. (Year). <i>Title of book</i> . Retrieved from http://www.xxxxxxx	Murray, R. (2005). <i>Writing for academic journals</i> . Maidenhead: Open University Press. Shotton, M. A. (1989). <i>Computer addiction? A study of computer dependency</i> . Retrieved from http://www.ebookstore.tandf.co.uk/html/index.asp
<i>Book chapter</i> <i>Poglavlje knjige</i>	Author, A. A., & Author, B. B. (Year). Title of chapter or entry. In A. Editor, B. Editor, & C. Editor (Eds.), <i>Title of book</i> (pp. xxx-xxx). Location: Publisher.	Murphy, P. E., Lacznia, G. R., Bowie, N. E., & Klein, T. A. (2006). Ethical reasoning and marketing decisions. In P. E. Murphy & G. R. Lacznia (Eds.), <i>Marketing ethics: Cases and readings</i> (pp. 1-42). Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
<i>Journal article</i> <i>Članak iz časopisa</i>	Author, A. A., Author, B. B., & Author, C. C. (Year). Title of article. <i>Title of Periodical</i> , xx, pp-pp.	Yang, D. (2005). Culture matters to multinationals' intellectual property business. <i>Journal of World Business</i> , 40, 281–301.
<i>Proceedings of meetings and symposia</i> <i>Zbornik radova</i>	Contributor, A. A., Contributor, B. B., Contributor, C. C., & Contributor, D. D. (Year, Month). Title of contribution. In E. E. Chairperson (Chair), <i>Title of symposium</i> . Symposium conducted at the meeting of Organization Name, Location.	Muellbauer, J. (2007, September). Housing, credit, and consumer expenditure. In S. C. Ludvigson (Chair), <i>Housing and consumer behavior</i> . Symposium conducted at the meeting of the Federal Reserve Bank of Kansas City, Jackson Hole, WY.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

- Papers submitted for publication should be original unpublished works.
- Papers should be written in Serbian or English.
- Papers should be delivered to the following address:
casopis.finansije@mfin.gov.rs.
- Total length, including tables, figures, references, and notes should not exceed 15 pages (spacing: singl).
- Font used should be Times New Roman, font size 12pt for the basic text, 11pt for tables and figures, and 10pt for footnotes.
- Papers are prepared in the Microsoft Word program.
- The page format is A-4, margins: top and bottom 2,5 cm, left and right 2 cm, the first line indented 1,25 cm.

Paper Title

- Font size: 12pt, bold, capital letters, margin: left.
- The author's name, e-mail, and the institution: font size 12pt, bold, small letters, margin: left.

Abstract

- The title and the author's name are followed by a brief summary. An abstract should be from 100-250 words, font size 11pt.
- Key words: *Authors are required to state the key words that best represent the main features of their paper. There should be no more than 10 words (font size 11pt, italic).*

Headings and subheadings

- In the text use font size 12pt, capital letters, for headings and 12pt bold, small letters, for subheadings.

Tables and Figures

- Tables and Figures must not use colour.
- They should be clearly labelled at the top, with a legend at the bottom, and should be logically ordered, using Arabic numerals. Sources of the data should be given below tables and figures.
- If the graphics are done in Excel, a file with the original data should be submitted.
- If the graphics are retrieved, resolution must be min. 300dpi.

Quotations

- Sources used in the text should be given in brackets with the author's surname, the year of the edition, and pages, e.g. (Jovanović, 2003; p. 44).

Literature

- Cited literature should be presented at the end of the paper, in alphabetical order, using APA style of referencing. Examples of references are as follows:

Source type	Template	Reference examples
<i>Entire book</i>	Author, A. A. (Year). <i>Title of book</i> . Location: Publisher. <i>Electronic book:</i> Author, A. A. (Year). <i>Title of book</i> . Retrieved from http://www.xxxxxxx	Murray, R. (2005). <i>Writing for academic journals</i> . Maidenhead: Open University Press. Shotton, M. A. (1989). <i>Computer addiction? A study of computer dependency</i> . Retrieved from http://www.ebookstore.tandf.co.uk/html/index.asp
<i>Book chapter</i>	Author, A. A., & Author, B. B. (Year). Title of chapter or entry. In A. Editor, B. Editor, & C. Editor (Eds.), <i>Title of book</i> (pp. xxx-xxx). Location: Publisher.	Murphy, P. E., Laczniaik, G. R., Bowie, N. E., & Klein, T. A. (2006). Ethical reasoning and marketing decisions. In P. E. Murphy & G. R. Laczniaik (Eds.), <i>Marketing ethics: Cases and readings</i> (pp. 1-42). Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
<i>Journal article</i>	Author, A. A., Author, B. B., & Author, C. C. (Year). Title of article. <i>Title of Periodical</i> , xx, pp-pp.	Yang, D. (2005). Culture matters to multinationals' intellectual property business. <i>Journal of World Business</i> , 40, 281–301.
<i>Proceedings of meetings and symposia</i>	Contributor, A. A., Contributor, B. B., Contributor, C. C., & Contributor, D. D. (Year, Month). Title of contribution. In E. E. Chairperson (Chair), <i>Title of symposium</i> . Symposium conducted at the meeting of Organization Name, Location.	Muellbauer, J. (2007, September). Housing, credit, and consumer expenditure. In S. C. Ludvigson (Chair), <i>Housing and consumer behavior</i> . Symposium conducted at the meeting of the Federal Reserve Bank of Kansas City, Jackson Hole, WY.

CIP – Katalogizacija u publikaciji Narodna biblioteka Srbije, Beograd
336

FINANSIJE: časopis za teoriju i praksu finansija/ Glavni i odgovorni urednik:
Luka Tomić. –Godina 1. br.1 (1946.) – Beograd: Ministarstvo finansija
Republike Srbije, 1946. -24 cm.

ISSN 0015 – 2145 – Finansije
COBISS.SR-ID 36631

